

Brastiņu Ernests

**MŪSU DIEVESTĪBAS TŪKSTOŠGADĪGĀ
APKAROŠANA**

RĪGA, LABIETIS

1 9 3 6

SATURS

Saturs.....	2
PRIEKŠVārds.....	3
1. MŪSU SENĀ DIEVESTĪBA	4
2. KRISTĪGĀ TICĪBA	9
3. DESMITAIS GADSIMTS.....	13
4. VIENPADSMITĀIS GADSIMTS	18
5. DIVPADSMITĀIS GADSIMTS.....	22
6. TRĪSPADSMITĀIS GADSIMTS.....	26
7. ČETRPADSMITĀIS GADSIMTS	31
8. PIECPADSMITĀIS GADSIMTS	36
9. SEŠPADSMITĀIS GADSIMTS.....	41
10. SEPTIŅPADSMITĀIS GADSIMTS	47
11. ASTOŅPADSMITĀIS GADSIMTS	53
12. DEVIŅPADSMITĀIS GADSIMTS	60
13. DIVDESMITĀIS GADSIMTS	67
14. ATSKATS	70

PRIEKŠVārds

Šis apcerējums būs īss stāsts par kādu dīvainu notikumu cilvēces vēsturē. Patiesi, šis notikums pieder cilvēces vēsturei, kaut gan viņa vidū stāv latviešu tauta. Visi tie galvenie spēki, kas cēlušies augšup cilvēci, ir dalību ņēmuši vai nu mūsu dievestības izveidošanā, vai arī viņas apkaršanā. Cilvēces notikums viņš ir arī sava ilguma dēļ, jo tūkstoš gadu ir nozīmīgs laiks tikai dažu tūkstošu gadu garajā cilvēces vēsturē.

Šā notikuma priekšlaiki bijuši ārkārtīgi svarīgi visas cilvēces attīstības gaitai, un, domājams, jo svarīgi būs arī viņa pēclaiķi. Protams, tas tā būs tikai tad, ja latvieši dziļi apzināsies savu īsto misiju cilvēcē un centīsies to piepildīt.

Šis būs stāsts par dīvainu notikumu, kas sava neparastuma dēļ pilnā mērā pelnījis šādu apzīmējumu. Vai tas nav dīvaini, ka kāda maza tauta, kas mīt pašā Eiropas vidū, tūkstoš gadus bez apstājas cīnās neba slavas, mantas vai dzīvības dēļ, bet gan savas dievticības labad? Šai cīņā pret svešas ticības uzmācību viņa zaudē ne vien milzumu asiņu, asaru un sviedru, bet arī savu brīvību, valsti, zemi un turību, taču savu dievestību nepamet.

Šis būs baigs stāsts. No šaušalām mūs paglābs tikai stāsta īsumā sarauktais veids. Neviens taču neizturētu, ja tam būtu jāredz, kā cieš, mokās un mirst tie neskaitāmi daudzie ļaudis, kurus sadragā tūkstoš gadu cietsirdīgā cīņā. Bet katru latviski jūtošu un domājošu cilvēku arī šī īsā stāstījuma saceltie pārdzīvojumi un pārdomas grib aicināt uz īpašu nostāšanos attiecībā uz reliģiskām lietām mūsu zemē. Jel ļaujieties šim aicinājumam, krietnie latvieši!

1. MŪSU SENĀ DIEVESTĪBA

Lūdzu Dievu, lūdzu Laimu,
Abus divi līdzā lūdzu:
No Dieviņa veselības,
No Laimiņas laba mūža.

Daina 25753

Lai īsteni izprastu to vareno cīņu, kas pirms tūkstoš gadiem iesākās starp mūsu seno dievestību un viņas apkarotājiem, nākas kaut arī īsu brītiņu aplūkot šīs dievestības saturu un viņas turētājus latviešus.

Jāatzīst, ka nekad nav bijis vieglāk kā tagad pateikt, kas īsti ir savā kodolā mūsu senā dievestība. Mūsu gadsimtenī pasaule un viņas vēsture ir kļuvušas ļoti pārskatāmas. Šī pārredzēšana laikā un izplatībā atļauj saskatīt, ar ko kāda reliģija vai ticējumi savā saturā un veidā atšķirušies no citiem. Salīdzinošās zinātnes te daudz līdzējušas arī latviešu dievestības izprašanai.

Agrāk domāja, ka Eiropas sentautu reliģiskās apziņas izskaidrošanai pietiek ar tā saukto mitoloģiju, ko kādreiz izgudroja filologi, lai izprastu antīko dzeju. Mitologi toreiz teica, ka sentautu reliģija līdz kristīgās ticības pieņemšanai bijusi tikai mitoloģija, t. i., teiksmaini ieskati par dabu un viņas parādībām. Ar šādu pieeju mēģināja izprast arī tos materiālus, ko sniedza visjaunākā no vēstures zinātnēm - folklorā, jo viņas materiāli bija pilni ar dzeju, teiksmām, ticējumiem un burvībām. Pa vecam paradumam mitologi piebalsoja arī teoloģijai un raudzījās uz katru pagānību ka uz pareizās dievatziņas novirzienu, kas izpaudies vientiesīgā Dieva radīto lietu dievināšanā. Bet taisni folkloras dati satricināja šādu mitoloģiju, lai viņas vietā liktu daudzžuburainu ticējumu, ieskatu, ierašu un teiksmu sistēmu, ko var apzīmēt tikai ar vārdu "dievestība".

Mūsdienu atziņa nu ir tāda, ka visi tautas sacerējumi jeb garamantas izriet no šās senās dievestības vai stāv ar to ciešos sakaros. Visai bieži paši šie sacerējumi ir dievestības pieminekļi, no kuriem izlobāma vienīgi īstā patiesība par to, kas bijusi kādas tautas dievticība priekskristīgos laikos. Apraksti, ko atstājuši par pagānu reliģijām ceļotāji, misionāri un hronisti, labojami un paplašināmi ar tām atziņām, ko par savu dievestību liecinājusi pati tauta savās garamantās.

Vienā ziņā mēs esam laimīga tauta. Labāk nekā kura cita tauta mēs esam saglabājuši tos tautas sacerējumus, ko varam dēvēt par savas dievestības pieminekļiem. Mūsu dainas satur desmitiem tūkstošu dziesmu par Dievu, dievībām un dievestību. Nav nemaz domājams, ka šai pārbagātā materiālā iztrūktu kaut kas, kas mūsu dievestībai bijis kaut cik nozīmīgs, jo nav tādas dzīves puses par kuru dainas nerunātu. Šis apstāklis iztaisno visus tos greizos ieskatus, spriedumus un nevalodas, kas tūkstoš gados krājušies pāri latviešu dievestībai. Latvju dainās ietvertais reliģiskais materiāls ir it kā spēcīgs staru metējs, kas apgaismo latviešu tautas sendzīvi līdz pat viņas dzelmēm. Šai pašā gaismā top arī redzams, kādā radniecībā stāv citas indoeiropiešu tautu reliģiskās sistēmas ar mūsu seno dievestību. Izrādās, ka vecākās indoeiropiešu senreliģijas sastāvdaļas uzglabājušās dainu reliģijā gandrīz savā pirmatnējā veidā pa to laiku, kamēr pārējās indoeiropiešu, teiksim turpmāk vienkāršāk - āriešu, tautās tās ar laiku satumsušās, deformējušās un zaudējušās jēgu.

Ja nu katras reliģijas viducī mēdz atrasties Dievs vai dievības, kas var iejaukties cilvēka likteņos un dzīvē, tad tādas ir bijušas arī mūsu senai dievestībai. Bet šādu dievību, kas varējušas aizdabīgā kārtā kārtot cilvēka mūža un dabas norises, nekad nav bijis tik daudz, cik to bija iedomājušies līdzšinējie mitologi. Viņi katru dzejas personificējumu vai teiksmas antropomorfizējumu jau skaitīja par dievību. Tāpat dievību un dievu godā iekļuva dažādi simboli, zīmes un atribūti, kas šīm dievībām piederēja.

Tagad, kad mums pie rokas neskaitāmi mūsu senās dievestības pieminekļi, varam teikt, ka latvietis griežies ar lūgšanu ņemt dalību viņa dzīves un mūža veidošanā tikai pie trim dzejiski iztēlotām dievībām. Pirmais bijis Dievs, saukts arī par Debesu Tēvu, otrā Māra, saukta par Zemes Māti, un trešā Laima, saukta par Mūža Licēju. Vairāk neviens cits dzejas personificējums vai antropomorfizējums nav pielūgts. Dainas gan apdzied Pērkonu, Sauli, Meteni, Jumi u. d. citus svētku personificējumus un dabas parādības, bet nekad šajās dziesmās nav minēts vārdiņš "lūgt". Šis vārds lietots, tikai dziedot un runājot par Dievu, Māru un trim Laimām. Lūgšana ir pazīme, kas noder par mērogu latviešu dievību noteikšanai un viņu atsijāšanai no citāda veida teiksmu tēliem.

Pētījumi rāda, ka Dievs sākumā nozīmējis debesi, debess gaismu, nevielisko principu, Māra turpretī - vielisko, bet Laima - Dieva laidumu, likumu.

Ar Dievu kā nemateriālo pasaules principu, Māru kā matēriju un Laimu kā cēlonības personificējumu latvieši bijuši sakaros vismaz četros veidos: lūdzot, daudzinot, zintējot un ziedojo. Visām šīm teurgiskām darbībām, kas dažkārt varējušas izvērsties diezgan svinīgās izdarībās (ceremonijās un kultā), bijis pamatos ieskaits, ka cilvēka garīgie spēki zināmos apstākļos var iejaukties Dieva un pasaules uzbūves mehānismā un var virzīt viņa norisi vēlāmā virzienā. Latvietis pats sevi turējis par burvi, un to atzinuši arī citi.

Tas apstākļis, ka zintēšanai, ziedojumiem vai citiem teurgiskiem līdzekļiem bijušas zināmas ierastas vai zīmīgas vietas, paviršu vērotāju prātā iztulkots par akmeņu, koku un ūdeņu pielūgšanu. Ja latvietis dziedāja par sauli, mēnesi un zvaigznēm, tad to iedaudzināja par debesu spīdekļu pielūdžēju. Kad viņš labi apgājās ar Zemes Mātei svētītiem dzīvniekiem - zalkti, krupi u. c., tad kristīgie mācītāji viņu padarīja par dzīvnieku dievinātāju. Tā sākās nevalodas, kas ar laiku sagandēja pasaules acīs latviešu dievestību līdzējdzībai.

Katrai reliģiskai sistēmai pievienojas vēl ieskaits par dvēseles dzīvi. Latvieši ticējuši, ka cilvēks ir triskārtīgs, t. i., ka viņam ir augums, velis un dvēsele, pie kam velis un dvēsele turpina pastāvēt arī pēc nāves. Dvēsele, cilvēkam mirstot, nonāk pie Dieva, bet velis paliek sakaros ar Māru - Zemes Māti - Veļu Māti.

Pie reliģijas ārējiem veidiem, kā zināms, mēdz pieskaitīt arī svinīgās ierašas, kas parasti pavada godus un gadskārtas svētkus, tāpat arī teiksmas un teikas, kurās iztēlotas nebijušas lietas. Arī Dainu reliģijai netrūkst šādu sastāvdaļu, jo godību un svētku dziesmu ir tūkstošiem.

Visi minētie dainu reliģijas kodola elementi ir tik seni, ka ne vien viņu vārdus, bet arī saturu atrodam citās āriešu tautu senreliģijās, piem., indiešu, grieķu, romiešu, slāvu un ģermāņu. Visām šīm sentautām ir kopīgs vārds Dievam: ind. "dēva", grieķ. "theos", rom. "diespiter", slāv. "djāvol", ģerm. "tiu". Tas norāda, ka mūsu vārds Dievs nav kristīgos laikos valodā ienests vārds. Arī Māras vārds un veidols saglabājušies Indijas tāmūļu reliģijā apbrīnojami līdzīgi mūsējiem. [Richard Frölich. Tamulische Volksreligion. - Leipzig, 1915. Šai tāmūļu mātišķai dievībai Mari svētītas ir čūskas, un attēlojumos tā ir kopā ar čūskām.] Ar sagrozītu un aptumšotu nozīmi vecais vārds dzirdams arī slāvu valodā kā Morana, Marcāna [Tā kā Mārai priekškristīgos laikos svinēts piektvakars, tad dažos krievu apvidos tā dēvēta arī par Pjatenka un Pjatņica (S. Maksimovs. Naše dvuverie. - "NOV", 1885, nr. 21).] un ģerm. "Maar" [E. Mosk. Ģerm. Mvthol., 38. lpp.]. Ir pierādīts, ka, arī ar citiem nosaukumiem apdēvētu, āriešu pirmtauta godājusi kādu zemes, auglības un sievietības dievību, kas arī ārpus āriešiem bijusi pazīstama kā Izīda, Astarte, Kibeles [Prof. Art. Drews. Marien-Mithus.]. Mūsu trijas Laimas grieķi pazīst kā trīs parces, rom. - "tria fata", ģermāņi kā trīs nornes - Urdri, Verdandi un Skuldi.

Salīdzinot mūsu dainu dievestību ar pārējo āriešu sentautu reliģiskiem pieminekļiem, nākas atzīt, ka mēs esam uzglabājuši āriešu pirmtautas reliģiju, tāpat kā valodu, vispirmatnējākā un pilnīgākā veidā. Šo parādību mēdz izskaidrot ar to, ka mēs līdz ar savām radu tautām dzīvojam, senā āriešu pirmdzimtenē, no kurienes ap otro gadu tūkstoti priekš Kristus izceļojušas uz visām debesu pusēm citas āriskās ciltis un tautas. [E. Brastiņš. Latvija, viņas dzīve un kultūra. Sk. nodaļu "Āriešu jeb indoeiropiešu pirmtauta", 35. lpp.] Vairāk tūkstoš gadus dzīvojot šķirti no savas dzimtenes un citu tautu vidū, aizgājušo tautu senā reliģija pārveidojusies un sajaukusies ar citām. Vistīrākā veidā tai bijis iespējams saglabāties savā dzimtenē - baltu tautu apdzīvotos apvidos.

Tātad mēs, latvieši, varam saukt par savu to dievestību, kuras visvēlākās liecības saglabājušās latvju dainās. Šī dainu reliģija visus kristīgos laikus palikusi kristietības neietekmēta, atskaitot tikai dažus kristīgās ticības vārdus, kas ienākuši valodā un līdz ar to iekļuvuši arī dainās.

Mūsu dievestība ir pieredzējusi tos pašus laikmetus, ko pārdzīvojusi mūsu tauta. Pirmo no tiem mēs varam dēvēt par āriešu sentautas laikmetu no apm. 10000. līdz 2000. g. pr. Kristus. Šai laikā Eiropā, šļūdoņa atbrīvotā zemē, attīstās jauna tauta ar augstu akmens kultūru. Nodibinās arī īpaša dievestība, tāpat kā garīgā un vieliskā kultūra. Tā ir āriešu pirmtauta, kas toreiz ietvēra sevī arī tagadējos latviešus, protams, it kā pumpurā.

Ap otro gadu tūkstoti šai pirmtautai iesākās izceļošana un sadalīšanās, kas turpinās kādus 500 gadus. Uz austrumiem dodas senindi un senpersi, uz dienvidiem izceļo trāķieši, sengrieķu un vēlāko romnieku ciltis. Uz rietumiem virzās gaili un ģermāņi. Pirmdzimtenei vistuvāk paliek senslāvi, bet vecajās āriešu mājās turpina dzīvot tie paši ārieši, tikai tagad tos sauc jau par aistiem vai neiriem. [Prof. P. Šmits. Ievads baltu filoloģijā. - R., 1936.]

Aistu laikmetu, kas pastāvējis līdz pat Kristus laiku sākumam, raksturo bronzas kultūra, kuras centrs atrodas Prūsijā. Šim laikmetam beidzoties un dzelzs laikmetam sākoties, aistu sentauta ir sazarojusi daudzās ciltīs, kuras sastāda četras galvenās, aistu valodu grupas. kas pazīstamas zem kopvārdiem prūši, jātvingi, leiši un latvieši.

Šajā otrajā, t. i., aistu jeb senbaltu, laikmetā prūšiem, leišiem un mums latviešiem, bijušas kopīgas visas tās pašas dievestības sastāvdaļas, kas agrāk. Par citām āriešu tautām to vairs nevar teikt. Dievu tāpat sauc leiši Dievas un prūši Daivas. Laima tai pašā vārdā saukta arī pie leišiem un prūšiem. Dieva Māti jeb Māru pie aistiem min 79, g, Tacits. [Tacitus. Germania, 45, lpp.] Aistu sentautas reliģija tikai sīkumos varbūt atšķirusies no agrākās āriešu pirmtautas dievestības.

Trešajā posmā, t. i., tajā, kad baltu tautas jau sadalījušās leišos, prūšos, latviešos u. c. tautās un ciltīs, senraksti piemin tos pašus dievestības pamatgabalus, ko daudz pilnīgākā veidā pauž nule savāktās dainas.

Tādā kārtā var droši teikt, ka mūsu dievestības kodols ir āriešu pirmtautas radīts, aistu jeb baltu uzturēts un latviešu saglabāts.

Tai laikā, kad sākās baltu tautu piegriešana kristīgai ticībai, prūši, leiši, kurši un latgaļi vēl atradās dziļā savstarpēja kultūras, valodas un asins radniecībā. Arī reliģiskie ieskati bija tik vienādi savā starpā un reizē tik atšķirīgi no apkārt esošām tautām - slāviem, ģermāņiem un ugrosomiem, ka mēs šo baltu tautu piekopto dievestību varam dēvēt par savu. Par savu to varam turēt pēc būtības, pēc izplatības un vēlākiem likteņiem.

Mūsu dievestība savā kodolā, veidā un likteņos ir kaut kas gluži neparasts pasaulē. Savā kodolā tā satur vislielākās dievestīgās atziņas neizplūdušā un nesabojātā veidā. Gars, Matērija un Cēlonība (kauzalitāte) te izteikti simbolos un greznā dzejas valodā, kas tomēr nav aizēnojusi pašu pamatjēgu. Tai pašā laikā senāriešu reliģiskie galvenumi indos, irāņos, slāvos, grieķos un ģermāņos pārveidojušies dažreiz pat līdz nepazīšanai. Kad kristīgā ticība sastapās ar grieķu, romiešu, slāvu un ģermāņu tautu reliģijām, tās bija jau tik tālu zaudējušas savu pirmatnējo jēgu un satvaru, ka kristīgā ticība varēja bez pūlēm tās aizvietot. Grieķu un romiešu daudzdievībā kristietība ierodas kā gaidīta, ilgi meklēta, gnostiķu minēta reforma. Tāpēc šīs tautas to uzņem aktīvi, dodamas atkal tālāk slāviem un ģermāņiem. Pēdējie uzņem kristietību sakumā pasīvi, neizrādot ne sevišķu pieķeršanās prieku, nedz arī karodami tai pretī. Reliģiskā vienaldzība pret savu dievestību te radusies tamdēļ, ka senā ticība šais tautās bija jau izkurtējusi vientiesīgā mānticībā.

Vienīgi balti kristīgas ticības uzmākšanos uzņem naidīgi. Kristīgā ticība šais apgabalos vēl bija nevajadzīga, jo pilnos ziedo senā skaidrībā un augstumā stāvēja no āriešu pirmtautas un aistu sentautas mantotā dievestība, kas no pirmā acu uzmetiena bija daudz skaidrāka un gudrāka nekā mistiskā mācība par nokauto pravieti un cilvēku pestītāju.

Taisni šī baltu tautu aktīvā nostāšanās pretī kristietībai dara visas baltu tautas par reliģiskiem brāļiem, par kuriem mēs, latvieši, varam teikt: mūsu dievestības tūkstošgadīgās aizstāvēšanas brāļi.

Seno aistu jeb, kā pie mums iesākts teikt, baltu iespaids ar apkārtējām tautām bijis tik liels, ka poļiem, krieviem, gotiem un somu tautām Baltija bija kultūras un reliģijas centrs. No šejienes izveda uz visām pusēm ieročus, rotaslietas un paraugus. [Ljubor Niderle. Bit i kulturna drevnih slavjan. - Praha, 1924.] Brēmenes Ādams (11. gs.), kas pazina

baltu zemes, liecina, ka Prūsijas virspilsēta ledāņi, pie Vislas grīvas, bijusi tai laikā vislielākā un iedzīvotājiem bagātākā pilsēta, kas visā Eiropā ievērojama ar savu bagātību. Dainas arī atceras šos laikus, daudzkārt pieminēdamas Prūšu zemi un Danskavu.

Kā īpatns, sevī noslēdzies kultūras centrs stāv nekustīgi un mierīgi baltu sentauta pārējo sentautu vidū. Tā atgaiņājas pret ārējiem uzbrukumiem, izturas miermīlīgi pret svešiniekiem, bet paliek atturīga, pašpieticīga un lepna iepretī citām tautām.

Balti netaisa vēsturi, ja par vēsturi dēvē pārmaiņas, kas notiek kādā parādībā.

Tie negrozīti un neatlaidīgi glabā savas reiz nodibinātās garīgās un materiālās tradīcijas un sargā savu reiz iedzīvoto zemi. Valoda, ierašas, reliģija negrozītas tiek pārmantotas no paaudzes uz paaudzi un turētas godā. Vēsturē tās tiek ierautas ne savas vainas dēļ. Bet, kad tas bija noticis, tās parādās vēsturē nesalīdzināmi cildenas un varonīgas visās likstās.

Baltu miermīlīgās un kulturāli līdzsvarotās tautas top drīz vien vēsturiskas aprakstīšanas priekšmets, kad tām uzduras kristīgas ticības kūdītas citas apkārtējās tautas. Kristīgās idejas vārda uzbrūk visa Eiropa, bet āriskās dievestības vārdā aizstāvas balti. Var teikt, ka iesākās divu reliģisku ideju tūkstošgadīga cīņa.

2. KRISTĪGĀ TICĪBA

"Un, ja Kristus nav augšāmcēlies,
tad mūsu sludināšana ir veltīga un
jūsu ticība arīdzan veltīga."

Pāvils korintiešiem, I gr., 15:14

Īsumā paguvām aplūkot to dievestību, kuru kristīgā ticība, sākot ar desmito gadsimtu, izraugās par savu apkarošanas priekšmetu. Salīdzināšanas, labad tikpat īsi aplūkosim arī kristīgo ticību pieiedami tai kā neieinteresēti un vēsi vēsturnieki.

Kristīgā teoloģijā kā zinātnē mūsu dienās valda vēsturiskā pētīšanas metode, kas nav patīkama dogmatiski nocietinātiem prātiem. Taču šīs metodes darbu neviens nevar apturēt un viņas atzinumus nav iespējams grozīt. Šī metode brīžam rāda kristīgās ticības izcelšanos, saturu un izplatīšanos citādā ainavā, nekā dažam labam kristietim to patiktos redzēt. Bet, kā jau sākumā minēts, nekad nav bijis vieglāk kā mūsu dienās noteikt kādas reliģijas būtību, jo mūsu vēstures un ģeogrāfijas zināšanas padarījušas pārskatāmas daudzas līdz tam tumšas lietas.

Kristīgās ticības kodolā ir ticēšana, ka reiz pasaulē dzīvojis Jēzus, saukts Kristus, Dieva un Marijas dēls, kas sūtīts atpestīt cilvēci no iedzimtā grēka un nāves, kur to bija iegrūdis pirmais cilvēks Ādams. Tiem, kas Jēzum tic, viņš var caur priesteriem piedot visādus grēkus un solījis arī pastarā dienā viņus atkal uzmodināt no miroņiem, jo šādu iespējamību pats pierādījis, augšāmceļoties un uzbraucot debesīs atpakaļ pie Dieva, kas viņu sūtījis zemes virsū.

Ar šo ticību Dieva dēlam Jēzum cieši saistīta arī kristīgā morāle. Lai cilvēks būtu bezgrēcīgs, ir jāvārdzina grēcīgā miesa, kurā caur Ādamu ir iedzimušas visādas ļaunas kārības, jāmil visi cilvēki, jāizturas pazemīgi un paklausīgi. Par to debesu valstībā viņu ieskaitīs svēto pulkā, kuriem klāsies labāki nekā citiem. Šī morāle bija gluži jauna mācība, kas stāvēja pilnīgā pretstatā Romas augstāko aprindu ieskatiem un dzīvei. Mazāk jauna bija mācība par dievību, kas mirst un atkal augšāmcēlās. Arī mācība par vidutāju jeb starpnieku starp Dievu un cilvēkiem, kā arī pestīšanu no nāves un velna varas bija plaši pazīstama zemēs ap Vidusjūru jau ilgi pirms kristīgās ticības sākumiem. Bet šīs priekškristīgās reliģijas nesolīja nevienu cilvēku uzmodināt no miroņiem. Un lūk, šis jaunais solījums deva kristīgai ticībai jo lielas priekšrocības un līdz ar to milzīgu izplatīšanās spēku. Kuram gan nepatika pēc nāves atkal miesā uzcelties, lai svētlaimībā dzīvotu tālāk?

Par kristīgas ticības avotu tiek turēts evaņģēlijs jeb Kristus četrkārtīgs dzīves apraksts, kam pievienoti viņa mācekļu raksti. Jaunākie pētījumi par Jaunās Derības rakstiem atklāj viņu diezgan savādo izcelšanos, par ko būs runa vēlāk.

Lai izprastu kristīgās ticības izcelšanos, nākas izsekot kristīgās morāles, Kristus tēla un kristīgās baznīcas tapšanas gaitām jo no šādām sastāvdaļām Romas valsts īpatnos apstākļos radās mācība, kuras sekas toreiz neviens vēl neapzinājās.

Kristīgais dzīvošanas veids vispirms sastopams Palestīnas esejiešu draudzēs. Viss šo priekškristīgo draudžu locekļiem bija kopīgs, un tie nav turējuši nekādus īpašumus.

Merežkovskis esejišu izcelšanos ved sakaros ar Krētas salas senajiem kultiem. [D. Merežkovskij. Atlantida - Evropa. - Bielgrad, 1930.] Protams, šais draudzēs vēl nepazina trīspadsmītā apustuļa Pāvila teoriju par iedzimto grēku un miesas augšāmcelšanos.

Evaņģēlijos atrodamais kristīgās ticības varoņa Jēzus Kristus dzīves apraksts ir sacerējums, kas izcēlies ne agrāk par 68. gadu Marka variantā. Pārējie, apraksti ir jaunāki. Notikumi un nostāsti no kuriem savirknēti šie dzīves apraksti, ir ņemti pa lielākai daļai no citiem tai laikā zināmiem sacerējumiem. Pirmā vietā šeit liekami aizguvumi no indiešu teiksmainā Džisnu Krišnas un Budas leģendām un mācībām.

Krišnaisms bija pilnos ziedos jau 7. gs. priekš Kristus un pastāv vēl tagad starp citām Indijas reliģijas sistēmām. Vēl šodien misionāriem Indijā turienieši bieži sakot: "Jūs sludināt Kristu, bet mums jau ir Krišna!" [Wilhelm Dilger. Krischna oder Christus? Eine religionsgeschichtliche Parallele. - Basel, 1904.] Patiesi, krišnaismam ir tik daudz līdzīgu vietu ar kristiānismu, ka aizguvumi nav vairs noliedzami. Krišna tāpat kā Kristus piedzimst kūtī 25. dec., viņu pielūdz gani, to meklē nokaut ķēniņš Matura un līdzīgi Hērodam liek nokaut visus puisēnus. Krišna piedod grēkus, uzmodina miroņus, dziedē neveselos. Arī viņa mācībā, kas atrodama grāmatā "Bhagavadgīta", pārāk daudzās vietās ir uzkrītošas paralēles ar evaņģēlijiem. Viņš ir ļaužu pestītājs, māca mīlestību un atsacīšanos, ir Dieva dēls un cilvēka dēls reizē.

Vēl vairāk aizgūts kristiānisms no budisma. Pēc prof. Zeideļa, no 28 Mat. ev. nodaļām tikai 22. un 24. nodaļa esot brīva no aizgūtām vietām. Līdzīga aina redzama arī citos evaņģ. Piem., līdzība par sējēju stāvēt iekš Samjūta-nikāja 42, 7; līdzība par uzticētiem podiem ir kādā džainu tekstā; Kristus nokāpšana ellē, kas aprakstīta I Pētera grām., pilnīgi saskan ar Budas nonākšanu ellē, tāpat arī Budas un Kristus kārdināšana ir līdzīga.

Šāda aizgūšana bijusi iespējama tamdēļ, ka Aleksandrijā, toreizējā pasaules pilsētā Āzijas robežām, pastāvēja diezgan ievērojama indiešu kolonija. Turpat bija arī plaša bibliotēka, kura vairāk reizes tiek nodedzināta un atkal atjaunota. Otra, mazāka grāmaatu krātuve, ko nodibināja Ptolemajs, atradās Serapeimā un pastāvēja vēl līdz Teodoriha Lielā laikiem.

Daudz kristietība parādā arī Mitras kultam, galvenā kārta kultā, mistikā un hierarhijā. Šīs gaismas dievības dzimtene ir Mezopotāmija bet vēlāk to uzņēma Zaratustras reliģija savā sistēmā. [Dr Theodor Kluge. Der Mithrakult, seine Anfänge, Entwicklungs-geschichte und seine Denkmäler. - Leipzig, 1911.] Mitra tāpat kā Kristus, ir vidutājs starp neredzamo Dievu un cilvēkiem un pasaules radītāja Ahuras Mazdas emanācija. Mitraismā ir atpestīšanas, mūžīgas dzīvošanas, paradīzes un elles idejas. No šejienes kristietība aizgūst eņģeļus, misticismu un daudzas kulta parašas u. d. c.

Mitraisms bija Romas valstī visizplatītākā reliģija, ko piekopa karavīri un valdnieki. Pirmos kristietības laikos kristīgai ticībai nākas izturēt grūtu sacensību ar mitraismu, jo abām reliģijām bija daudz kopīga. Bet, tā kā Mitras reliģija gāja uz vienu roku ar Romas valsti, bet kristietība gāja toreiz un visos laikos pret valsti, tad līdz ar Romas valsts sabrukšanu, kas bija pa lielai daļai kristietības nopelns, bija jāiznīkst arī mitraismam. Vel piektā gadsimtā Mitras kulta bija atrodams Alpu ielejās, Vogēzos un

šur tur arī Romā. Mitraisms izdzisa, bet kristietība paņēma no tā sakramentus, pastaro tiesu, elli u. c. sastāvdaļas.

Nav pierādāms, ka cilvēks Kristus jebkad būtu dzīvojis. [Prof. Art. Drews. Die Leugnung der Geschichtlichkeit Jesu in Vergan-senneit und Gegenwart. - 1926.] Viņš bijis tāds pats Dievs, kas mirst un augšāmcelās, kā daudzi citi, piem., Osīrijs, Adonīds, Sandons. Kristīgās baznīcas īstais noorganizētājs bija rabīns Pāvils no Tarsas pilsētas Mazazijas Kilīkijā. Kristu viņš nebija nekad redzējis, bet viņam nenācās sludināt neko nedzirdētu, jo bērnībā viņš pats bija piedalījies Sandona augšāmcelšanās greznajās svinībās. Arī pārējie kristīgās ticības elementi, no kuriem dažus jau minējām, bija Romas valstī viscaur pazīstami. Pāvilam piekrīt tas nopelns, ka, nostājoties uz savas žīdu Bībeles leģendas, kas pauž par pirmā cilvēka grēkos krišanu, viņš prata tai piesaistīt otru leģendu par bezgrēcīgo un nemirstīgo Dieva dēlu.

No šīm abām teiksmām Pāvils ceļ jaunu reliģiju: nāvē un grēkā iekritusi cilvēce, ticībā saistīdamās ar Dieva dēlu Kristu, cer atbrīvoties no grēkiem un iegūt zaudēto nemirstību.

Tā kā līdz pat mūsu dienām cilvēce ir ticējusi teiksmām un, otrkārt, ticējusi arī tam, pēc kā tā visvairāk alkusi, - tad ar to arī izskaidrojama kristīgās ticības izplatīšanās. Labi ņemot, neviena cita reliģija gan nav izplatījusies tik lēnītēm kā kristietība. Šai ziņā neapšaubāmi ātrākus panākumus guvis budisms un islāms

Par evaņģēliju izcelšanos mūsu pazīstamais vēsturnieks prof. Roberts Vipers saka šādus vārdus: "Apbrīnojami savā meistarībā sludinātāji un rakstnieki, dziļi psihologi un siržu zinātāji radīja tautas mācītāja un cilvēces Pestītāja Krustā sistā tēlu. Šī ideālā personība uzreiz kļuva nesalīdzināmi tuvāka vienkāršam cilvēkam, vispār cilvēces masai nekā spīdošie patvaldnieki... Kas tad ir kristietība no vēsturiskā viedokļa? Tā ir lielā atjaunošana pēc lielā sabrukuma. Tas ir - mēģinājums atjaunot reliģiju un patriarhālo iekārtu ... Šī laikmeta atjaunotāji atstājuši mums apbrīnojami spēcīgus literatūras ražojumus. Četras mazas grāmatiņas, kuras sauc par evaņģēliju, - līdz pat šai baltai dienai nav zaudējušas savu iespaidu uz cilvēku prātiem ... Sacerētāji noslēpa savu vārdu. Izgāja baumas, ka evaņģēlijs ir nemākslots pusizglītoto ļaužu - zvejnieku un namdaru - stāsts. Lai cik aizraujoša būtu šī teika, mēs tai tomēr nevaram ticēt. Mēs skaidri redzam, ka autori ir no inteligences zieda; viņu sacerējumi kā pēc izdomas, tā arī izveduma ir pieskaitāmi pie literatūras ražojumu brīnuma darbiem." [Prof. Rob. Vipers. Inteligences vēsturiskā loma, - Burtņieks, 1927, nr. 3.]

Kristīgā ticība sāka turēt sevi par vienīgo īsto reliģiju pasaulē un pastāvīgi tiecās apkarot visas citas. Vispirms tā uzsāka cīņu ar Romas valstī valdošo mitraismu. Neiecietības dēļ vēlāk tika grautas citu reliģiju svētnīcas, daudzīti tēli un krāšņi kulta priekšmeti. 391. g. kristieši, arhibīskapa Teofila uzmuģdināti, nodedzina Aleksandrijas bibliotēku, kur sadeg daudzi tūkstoši retu grāmatu. Šai bibliotēkā kristītie bija smēlušies mācības savu svēto rakstu sastādīšanai, kas nodrošināja kristietības tālāko pastāvēšanu.

Tālāka kristietības izplatīšanās un izveidošanās mums visiem pazīstama no baznīcas vēsturēm. Nepietiekoši tur tiek aprādīti tikai tie aizguvumi, kurus katoļu baznīca sākumā pārņem no pagāniskām reliģijām. Tā, piem., krusta zīme, sveces,

daudzi svēto vārdi un svētki ir vēlāko gadsimteņu aizguvumi. Vispār katoļu ticība bija sākumā spējīga daudz ko pielāgot sev un arī pati pielāgoties.

Vēsturnieki noskaidrojuši arī to, kā izcēlusies katoliskā baznīca. Sākumā pastāvējušas Kristus ticīgās draudzes, kas bijušas dažādas atkarībā no tautības, vietas, lieluma, turības, vajadzībām un ieskatiem. Dažādos novirzienus kristietības izpratnē vēlāk sauca par ķecerību un nežēlīgi apkaroja. Sākumā tas tā nebija un kristietības straumes plūda brīvi, savā starpā neizlīdzināti.

Pāvestībai, kurai vēlāk ir tik milzīga vara pasaule, sākumi meklējami 2. gadsimtā. Šai laikā Romas draudzes bīskaps top pāvests tamdēļ, ka pasaules lielpilsētas Romas draudzes spēks un lielums tai deva arī zināmu vadošu autoritāti citu draudžu starpā, kas vēlāk pārgāja arī uz viņas bīskapu. Pāvestības sākums nav nekāds apustuļa Pētera iestādījums, kā to pauž katoļu baznīca. Pēteris nekad nav bijis Romas draudzes dibinātājs, nedz arī kādreiz bijis viņas bīskaps. [Adolf Harnack. Aus Wissenschaft und Leben, I Bd. "Dis Entstehung des Papstums", 211. lpp.]

Ķeizars Decijs ap 250. g. izteicies,, ka viņš Romā labāk paciestu otru ķeizaru nekā Romas bīskapu. Tas norāda, ka jau šai laikā pāvesta vara bijusi ievērojami liela. Galīgi šī vara nostiprinās 5. gs., kad Leons Lielais pauž domu, ka Romas baznīca ir arī Romas valsts un Romas pāvests visas pasaules valdnieks.

Visu aprādīto un vēl daudzu citu elementu kopā sakušana radīja kristīgo ticību un kristīgo baznīcu. Jūdaisms un parsisms noteica viņas saturu un formas, budisms un krišnaisms aizdeva tai savus mītus un svētās grāmatas pamatus. Šādi radusies ticība izplatās samērā lēnām un tikai tūkstoš gadu pēc savas izcelšanās sastopas ar baltu tautām.

Vēsture rāda, ka Eiropa kristianizējas trijos cēlienos. Vispirms kristietība izplatās Romas valsts pilsētās. Pēc tam viņa sāk iespieties lauciniekos jeb pagānos. "Paganus" tai laikā nozīmēja laucinieku, zemnieku. Beidzot kristietība iespiežas barbaros jeb neromiešos. Ārpus šiem trijiem kristietības izplatīšanās cēlieniem stāv viss tas, kas notiek baltu tautās tūkstoš gadu laikā, sākot ar desmito gadsimtu.

3. DESMITAIS GADSIMTS

"Mūs it visus šai valstī... pārvalda
kopīgs likums un viena dzīves kārtība..."
Prūši Adalbertam 997. gadā

Šai desmitā gadsimtā iesakās mūsu dievestības apkarošana no Kristīgās baznīcas puses. Tā visādos veidos un paveidos turpinās apaļus tūkstoš gadus, t. i., līdz pat šim laikam, kas pieder jau divdesmitam gadsimtam. Tikko tūkstoš gadu veca kristīgā ticība no dienvidiem plūzdama, nonāk līdz baltu sliekšņiem un naidīgi nostājas iepretim vismaz desmitreiz vecākai dievestībai. Labi ņemot mazbērns te iesāka naidu ar savu sentēvu, to vairs nepazīdams, jo, kā noskaidrojām, kristietību radīja krišnaisms, budisms parsisms, kas paši bija cēlušies no āriešu pirmrelīģijas. Tas ir traģiskākais notikums cilvēces gara vēsturē, un šis traģēdijas norise vilkās ilgi un baigi.

Apkarošana, kas šai laikā iesākās, tūkstoš gadu ilgi noris pa lielākai daļai divējādi, proti, ar varu un ar nevalodu. Zobins un niecināšana vienlīdz asiem asmeņiem kapāja to labāko, ko baltu tautas bija kā dārgumu glabājušas. Vara un nevaloda visdažādākos veidos izlietas mūsu senrelīģijas nobeigšanai. Raksturīgi, ka līdz tam laikam, kamēr uzbrucēji vēl nav galīgi ieņēmuši savas cīņas vietas, par baltiem tiek runātas tikai labas valodas. Sveštautieši savos aprakstos liecina, ka balti jeb aisti ir cilvēcīga miermīlīga, strādīga un dievbijīga tauta. Jau gotu mūks Jordāns savā 551. g. izdotā hronikā min aistu miermīlību: "pavisam miermīlīga ļaužu cilts" (pacatum hominum genus omnino); un Tacits - viņu pacietību, strādīgumu. Apkarošanas sākuma laikā Brēmenes Ādams tur zāzmemiešus jeb prūšus (Sembi vēl Pruzzi) par stingriem pagāniem, bet ļoti labsirdīgiem cilvēkiem (homines humanissimi), kuriem esot ļoti daudz krietnu un slavējamu īpašību un ierašu; viņi žēlsirdīgi palīdzot nelaimīgiem, parādot līdzjūtību trūkuma cietējiem, esot viesmīlīgi pret svešiniekiem, tikai viena vaina viņiem piemītot, proti, viņi negribot pieņemt kristīgo ticību un nekad neatļaujot svešiniekam tuvoties savām svētbirzēm un avotiem. Simts gadus vēlāk to pašu zina liecināt Helmolds (ap 1150. g.): "Vēl daudz slavējama varētu teikt par šās tautas tikumiem, ja vien tiem būtu kristīga ticība" (Muita poterant dici de hoc populo laudabilia in moribus, si haberunt solam fidem Christi). Bet jau tad, kad vācu krustneši siro pa prūšu zemi, hronists Dusburgs par viņiem saka: "Šīs ļaunās tautas vidū . . ." utt. Kristiešu smago zobenu vēzienus turpmāk pavada naida uzkurta mēlnesība, aprunāšana un nevaloda. Piepeši tikumiski krietnie aisti top ļauni, neganti, nekrietni un bezdievīgi. Kristīgā Eiropā izplatītas, šīs nevalodas sacel dabīgu sašutumu un svētu dziņu šo briesmīgo tautu iznīdēt no zemes virsas. Visai raksturīgi, ka pilnīgi noklusētas cēlās baltiešu dievības Dievs, Zemes Māte un Laima, bet senraksti melš tikai par elkiem un dievekļiem. Dievmāti pie aistiem min jau Tacits 1. gadsimtenī, kad kristieši vēl mitinājās Romas katakombās, bet to nepiemin vairs nekad katoļu muki, kas paši vēlāk šo dievmātes kultu uzņem savā baznīcā. Vienīgi Mātes zemes jeb Māras zemes nosaukumu izkaulē no pāvesta mūsu sendzimtenei, kad pasludināts krusta karš pret viņas iedzīvotājiem, jo tā šo zemi saukuši tie, kas viņā dzīvojuši. Māras vārds parādās atkal tikai 17 gs. sākumā Jezuītu hronikā, latgaļu izloksnē kā Mo(r)šele, bet Laimu un Dēklu sāk pieminēt vēl tikai 17. gs. Einhorn. Turpretī Dievs, kas godā turēts no pašiem āriešu pirmlaikiem un kura vārdu savos katķismos pārņem kristīgie mācītāji, tiek nosaukts par latviešu senu piederumu tikai vēl 18. gs. Hupela rakstos. Lūk cik pavirša vai tiši

vienpusīga bijusi pasaules informēšana par patieso baltu reliģiju viņas apkarošanas laikos.

Desmitā gadsimtenī latvieši un leiši dzīvojuši turpat, kur tie dzīvo vēl tagad, bet prūšu un jātvingu zemēs tagad dzīvo viņu uzvarētāji, kas ieņēmuši to zemes. Senā, mūsu dainās daudzkārt pieminētā "Prūšu zeme" un "Samu zeme" ir tagadējā Vācijas Rītprūsija (Ostpreussen). Jātvingu zemē, kas ieņēmusi kādreizējās Grodņas guberņas rietumdaļu, Suvalku gub. dienvidus un daļu no Lamžas un Ļubļinas gar Bugas upi, tagad apdzīvo un valda poļi. Šīs abas zemes ir uzlūkojamas par divu cildenāko baltu tautu kapenēm. Vispirmā savas varonības un nelokāmības dēļ aizgāja bojā savā zemē jātvingu tauta, par kuru pat viņas ienaidnieki poļi teikuši, ka jātvingi nekad neesot bēguši, vienalga, vai tie kauju zaudējuši vai uzvaru guvuši.

Jātvingi saukti arī citos vārdos. Biežāk piedaudzētais pavārds ir geti un polakši (Pollaxiani). Kāds cits pavārds šiem jātvingiem bijis arī sudāvi. To apliecina kāds Sigismunda senraksts no 1420. g., kur teikts, ka sudāvu zeme tiekot saukta arī par jātvingu zemi (terram vocatam Suderlant alias Jetwen). Bet arī pirms tam jau 13. gs. sākumā Krakovas bīskaps Kadlubeks rakstījis, - ka polakši esot jātvingu jeb prūšu cilts (Sunt Pollaxiani, Getharum seu Prussorum gēns atrocissima).

Desmitā gadsimtā baltu zemes atradušās visai augstā kultūras stāvoklī. Sabiedriskā, saimnieciskā un politiskā iekārta balstījusies uz gadu tūkstošos izkoptām un stingrām tradīcijām. Ne vien reliģija, tikumība un māksla, bet arī iedzīve, saimniecība un turība bijusi teicamā stāvoklī. Arī valsts un viņas aizsardzība, pilis un karamāksla, un organizācija nestāvējusi zemāk par saviem kaimiņiem. Nav nekāda iemesla domāt, ka baltu tautu iekšējā un ārējā kultūra stāvētu kaut kādā ziņā zemāk par citām tautām. Gluži otrādi, arheoloģiskie izrakumi un pētījumi rāda tik augstu civilizāciju un tik izkoptas un bagātas mantas, kādas tai laikā nav nekur citur ārpus baltu zemēm. Slāvu un ģermāņu zemēm šīs mantības bijušas ne vien paraugi, bet arī pirkšanas priekšmeti. [Dr. Wilhelm Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. - Königsberg, 1929.] Pasaulē vēl nebija ne grieķu, nedz romiešu, ne arī viņu kultūras, kad baltos bija jau nodibinājušās tās kultūras un civilizācijas tradīcijas, kas desmitā gadsimtā sasniegušas savus ziedu laikus. Šai laikā baltu tautām bija it viss, kas vien vajadzīgs pārtikušai mājas dzīvei, labai zemes kopšanai un karu vešanai savas zemes aizsardzības dēļ.

Romietis Plīnijs pauž, ka aisti tuvu un tālu no apkārtējām tautām uzlūkoti par reliģijas turētājiem. Gribētos teikt, ka aisti bijuši kopš pašiem āriešu pirmtautas laikiem visu apkārtējo zemju reliģiskais centrs. Tikai tā ir izskaidrojamas tās milzīgās garamantu bagātības, ko latvieši atstājuši savam folkloras arhīvam.

To, ka arī garīgā ziņā šai laikā balti bija paturējuši kultūras centra slāvu, liecina tas, ka pie mūsu senču gudrajiem un vīcējiem (vīkšējiem, vīčiem) pēc padomiem griezušies ļaudis no tālām zemēm. Novgorodas pirmā bīskapa Joakima hronika vēsta, ka turienes valdnieks Gostomislis sūtījis sūtņus uz Zemgali pie latviešu burvjiem un zīlniekiem iztaujāt tos par saviem pēcniekiem. Brēmenes Ādams ap to pašu laiku raksta par kuršiem, ka visas mājas esot pilnas ar zintniekiem un zīlniekiem un ka no visām pasaules malām turp nākot likteņus izzināt, visvairāk no Spānijas un Grieķijas (Auram abi plurimum, equi optimi; divinis auguribus atque nigromanticis omnes domus plenae sunt. A toto orbe ibi responsa petuntur, maxime ab Hispanis et Graecis). Tai

laikā zintēšana un zīlēšana skaitījās pie visaugstākām zināšanām pasaulē. Un šīs prasmes slava jau priekš Kristus laikos bija nonākusi līdz grieķiem, kā to uzzinām no Hērodota, kas saka par neiriem, kurus prof. Šmits pierāda par baltiem: "Liekas, ka šie ļaudis ir burvji. Skiti un hellēņi, kas dzīvo skitu zemē, stāsta, ka katrs neirs katru gadu kādas dienas paliekot par vilku un tad atkal pieņemot savu agrāko izskatu. Es gan to neticu, bet viņi tomēr to stāsta un ir gatavi apzvērēt." Šīs mākslas dēļ, kā vēlāk redzēsim, vēl 17. un 18. gadsimtā ļaudis Vidzemē un Kurzemē notiesā, un ir mācītāji, kas gatavi apzvērēt to pašu.

Minētās Brēmenes Ādama raksta vietas lieku reizi apliecina to, ka baltu zemes tai laikā bijušas izslavētas par bagātām. "Tur ir daudz zelta un labi zirgi." Aiz šīs iemesla sirotāji, laupītāji un kara laimes meklētāji pastāvīgi tīkojuši pēc baltu zemēm. Tā desmitā gadsimta sākumā, ap 925. g., norvēģu jūras laupītājs Egils ar lielāku pulku dalībnieku ieradās Kurzemē. Vispirms tas 14 dienas esot tirgojies ar jūrmalniekiem, bet tad sadalījis savus ļaudis mazākos pulciņos un visi devušies zemes iekšienē, kur izlaupījuši ciemus un apkāvuši iedzīvotājus. Laupītāji beidzot sagūstīti un ieslodzīti kādā lielā ēkā, kur tie atraduši kazu ādas maisu, pilnu ar sudrabu. Gūstniekus atbrīvojuši viņu biedri, kas pa tam piesteigusies, un sirotāji aizmukuši ar sudrabu un citām mantām.

Tamlīdzīgi sirojumi pa baltu zemēm nebija nekas neparasts arī agrāk un arī vēlāk neatstāja nekādas paliekamas sekas uz baltu zemju patstāvību. Daudz draudošāki, zīmējoties uz mūsu seno dievestību, bija lielie valdnieku organizētie karagājieni, piem., 983. g. Vladimira gājiens pret jātvingiem. Uzvaras gadījumā šādi karagājieni pakļautu uzvarētos kristīgiem valdniekiem, jo nav jāaizmirst, ka desmitā gadsimtā visa Eiropa, izņemot tikai baltus, bija pieņēmusi kristīgo ticību.

Kristīgās ticības vilnis viegli un bez sevišķām pretrībām atplūst pa zemju zemēm līdz baltu tautām. Bet 10. gs. tās plūdums atmetas pret baltu zemēm kā pret klints salu. Poļi, jātvingu un leišu kaimiņi, pieņem kristīgo ticību no čehiem 966. gadā. Divdesmit divus gadus vēlāk, 988. g., to labprātīgi pieņem no Bizantijas arī krievu kņazs Vladimirs Svētais un liek kristīt visu Krievzemi. Tā nu arī leišu un latviešu austrumu kaimiņi kļūst kristieši. Ģermāņu ciltis kristīgo ticību pieņem cita aiz citas tūlīt pēc tam, kad kristietība bija izcīnījusi savu atzīšanu Romas valstī. Līdz pat 8. gs. vācu pagānisms sadzīvo ar tādu kristietību, kas atzīst vienādā mērā ģermāņu sendievbības un Jēzu Kristu. Daudzi svētie un svētki izceļas šai laikā uz pagānisko teiksmu un ierašu pamatiem. Ja Romas katolisms savā laikā tapa garīgi un politiski dižens, tad tamdēļ, ka ģermāņi vēlāk tam atdeva savus spēkus.

Devītā gadsimtā sakarā ar laimīgo karagājienus uz kuršu Apuli 853. g. pāriet kristietībā arī zviedri. Tādā kārtā notika, ka desmitā gadsimta balti bija jau no visām pusēm kristietības ielenkti.

Šai laikā Eiropā valda tā sauktie viduslaiki. Viss, kas šim laikmetam raksturīgs, ir tad savā visaugstākā pakāpē. Prātniecībā, teoloģijā, kultā un mākslā kristīgā ticība šai laikā sasniegusi savas virsotnes. Apkārtējās tautas pa daļai pašas bija noārdījušas veco simbolisko pagānību, kas bija saglabājusies vēl no āriešu pirmlaikiem. Tiesa, šī pagānība bija zaudējusi savu agrāko jēgu un sašķobījusies savā sistēmā un iekārtā. Jo tālāk kāda zeme stāvēja no baltu apgabaliem, jo vairāk viņas dievestība bija zaudējusi

no savas pilnestības. Nav tamdēļ jābrīnās, ka apkārtējās tautas tik viegli atsacījušās no savām senreligijām un pievienojušās katoļu baznīcai.

Pati katoļu baznīca šai laikā sāk šķelties grieķu un romiešu daļās, kas galīgā veidā notiek 1054. g. Krievijas kņazi un tiem padotie apgabali pāriet grieķu katoļu kristietībā. Tas zīmējas arī uz Polockas un Pliskavas kņazistēm, kurām bija sakari ar mūsu Vidzemi un Latgali, taču krievi vēl daudz neuzbāzās latviešiem ar saVU jauniegūto kristietību, tos vairāk interesēja nodevas un mesli. Taču blakus šim nav izslēgta arī pareizticības propaganda viena vai otrā miermīlīgā veidā.

Daudz rosīgāk uzstājās kristietības ieviešanas ziņā pārējās kristīgās kaimiņzemes. Desmitā gs. beigās no visām malām tās sūta savus garīdzniekus, lai atgrieztu baltus pie kristīgās ticības. Ar to nodarbojas pat samērā attālas zemes, kā, piem., Norvēģija. Brēmenes Ādams raksta, ka ap 1000. g. kāds norvēģu karalis Olafs uzturējies Lietuvā un tur esot izplatījis kristīgo ticību.

Tomēr vislielāko rosmi šai ziņā izrāda baltu kaimiņi poļi. Otrais poļu kristīgais ķēniņš Boļeslavs Drošais, kuram izdodas apvienot visas poļu ciltiņas vienā valstī un iekarot Morāviju, Ļubičius un piejūras slāvus, dodas gar Vislas upi, lai iekarotu arī prūšus un piegrieztu kristīgai ticībai. Taču šiem pūliņiem nebijis nekādu panākumu.

Lielu uztraukumu visā katoliskā Eiropā sacēla Prāgas arhibīskapa Adalberta nogalināšana Prūsijā, kad tas, Boļeslava uzmodināts, devies turpu sludināt kristīgo ticību. Ar šo notikumu Prūsija top par daudz pieminētu zemi. Piebilstams, ka taisni šai brīdī izzūd no vēstures senrakstiem aistu nosaukums un viņa vietā stājas Adalberta dzīves aprakstītāju lietotais prūšu vārds. Šī 997. gadā prūšos nomaitātā misionāra dzīvi un nāvi apraksta abats Kanaparijs (Canaparius) 999. g., kāds nezināms Mesericas klostera mūks - 1000. g. un arhibīskaps Brūns Bonifacijs 1004. g. Sie apraksti stipri atšķiras viens no otra, taču sniedz daudzas ziņas par prūšu stingro reliģiju un dzīvi.

Abats Kanaparijs raksta, ka 996. g. Prāgas bīskaps Adalberts ar diviem pavadoņiem Gaudenciju un Benediktu nonākuši Gnezenē pie poļu ķēniņa Boļeslava I un izteikuši savu vēlēšanos atgriezt pagānus pie kristīgās ticības. Viņš bija nodomājis doties pie lutičiem, kādas vendu cilts prūšu kaimiņos, jo pratis viņu valodu. Bet Boļeslavs to pierunājis doties labāk uz prūšiem, un turp tas arī dodas, lai "uzvarētu prūšu dievus un dievekļus". No Dancigas, kas tai laikā piederēja poļiem, viņš, kādu trīsdesmit poļu karavīru pavadīts, aizbraucis uz prūšu piekrasti. Tur poļu kuģis izsēdinājis Adalbertu un abus viņa pavadoņus uz kādas piekrastes saliņas un atgriezies mājup. Drīz krastmalas iedzīvotāji svešiniekus pamanījuši un atbraukuši laivās pie salas, lai tos padzītu. Adalberts pie tam dabūjis ar airi tādu belzienu, ka Dāvida dziesmu grāmata, kuru tas patlaban lasījis, tam izkritusi no rokām. Beidzot tie tomēr nonākuši zemes iekšienē. Viesmīlīgs ^ prūsis to novedis kādā pilsētiņā, kur bijis daudz ļaužu. Tie apstājuši misionārus un sākuši tos iztaujāt. Bet Adalberts, kuram minētais prūsis bijis par tulku, sācis viņiem tūdaļ sludināt dievārdus, uzmodinādams "atmest kurlos un mēmos dievekļus" (simulacra surda et muta). Bet prūši tapuši nikni un draudējuši savu dievību zaimotāju nonāvēt, ja tas tūdaļ neatstāšot viņu zemi. Tie sacījuši: "Mūs it visus šai valstī, kuras ieejā mēs esam, pārvalda kopīgs likums un viena dzīves kārtība; bet jūs, kam citādi un sveši likumi, ja nešķirsaties šinī naktī, rīt pazaudēsiet galvu" (Nobis et toto huic regno, cuius nos fauces sumus, communis lex imperat et unus ordo vivendi;

vos vēro, qui estis alterius et ignotae legis, nisi hac nocte discedatis, in crastinum decapitabimini). Tad prūši iesēdinājuši viņus laivā un aizveduši tos atpakaļ uz saliņu, kur tie bija pirmāk izkāpuši. Bet tam prūsim, kas svešiniekus bija atvedis, tie teikuši: "Tu esi pelnījis, ka tevi nogalina, tavu māju nodedzina, sievu un bērnus pārdod!" - Kristīgie misionāri pa tam pārdomājuši, ko darīt, un nolēmuši doties gar krastmalu pie vendiem. Kādā pļavā nonākuši, tie nolikušies gulēt, bet te šiem uzbrucis prūšu jātnieku pulciņš, ko vadījis kāds Siko. Prūši sasējuši visus trīs misionārus, noveduši kādā pakalnītē, kur nodūruši Adalbertu. Pēcāk viņam nogriezuši galvu, ko uzdūruši uz mieta. Ķermenim pielikuši sargus, lai to varētu pārdot poļu ķēniņam, kas Adalbertu šurpu sūtījis. Benediktu un Gaudenciju prūši atlaiduši sveikus un veselus mājās. Tie arī atnesuši bēdu vēsti poļu ķēniņam, kas arī izpircis Adalberta līķi.

Šis un citi vēlākie sv. Adalberta dzīves aprakstītāji izplatīja visā kristīgā Eiropā pirmās nevalodas par prūšu dievestību. Kanaparijs runā par "Pruzziae deos et idola" un "simulacra surda et muta". Tālu kādā Itālijas klosterī mājajošais mūks Kanaparijs trūcīgās ziņas par Adalberta misionē ceļojumu ir daiļrunīgi izpušķojis ar parastiem kristiešu priekšstatiem par pagānu antropomorfiskiem dievekļiem, kādus tas redzējis pie romiešiem un grieķiem. Šīs patiesībai neatbilstošās ziņas par baltu dievestības elkiem un dievekļiem top ar laiku par tik dziļi iedvesmētu kristīgo ļaužu domāšanas sastāvdaļu, ka pat jaunākā laikā to neizdodas izskaust no dažu zinātnieku galvām.

Otrs aprakstītājs arhibīskaps Brūns Bonifacijs gan nerunā par dievekļiem, bet liek moceklim Adalbertam aicināt pagānus, "lai atmet bezdievīgās parašas un atsakās no pazudināšanas ceļa un visam nešķīstībām" (ut deponatis sacrilegos ritus, abrenunciantes mortiferas vias cum inmundiciis cunctis).

Šī desmitā gadsimta nebaltā dienā iesāktā divu dievestību cīņa ar lajku top aizvien asiņaināka. Svētā Adalberta asinis bija tikai pirmās lāses tai asinsupē, kas pēc viņa pārplūdināja prūšu, leišu un latviešu zemes. Svētā fanātismā vieni uzbruka aizgūta Dieva vārda, un otri aizstāvējās, pašu Dieva iedvesmoti. Otrreiz pasaule vairs nepieredzēs to, ko pieredzēja mūsu senči, un nevienu Dievu nekad sirdīgāk neaizstāvēs kā āriešu balto Debestēvu.

4. VIENPADSMITĀIS GADSIMTS

"Tiešām vēl tagad, kad visi citi jau ir mūsējie, viņi vienīgie nelaiž tuvoties birzēm un avotiem, apgalvodami, ka kristiešu tuvošanās tos apgānot."

Brēmenes Ādams par kuršiem 1075. g.

Tūkstošā gadā daudzi kristieši gaidīja Jēzus otrreizējo atnākšanu un Dieva valstības iestāšanos zemes virsū. Milzīgi līdzekļi tika dāvāti dievnamu celšanai un klosteru iekārtošanai. Cita aiz citas pret debesīm pacēlās apbrīnojamas katedrāles. Bet Dieva valstības gaidītāji pievilās, un Kristus otrreiz nenāca zemes virsū pie saviem cienītājiem. Tūkstoš gadus rūdītā un organizētā Kristus baznīca turpināja pati saviem spēkiem jau iesākto baltu zemju atgriešanas darbu. Kristīgie ķēniņi un garīdznieki nedod vairs miera miermīlīgajām baltu tautām. Tām nākas atgaiņāties pret visām debesu pusēm no uzmācīgiem sludinātājiem un laupītkāriem karapulkiem. Ļaudis piedzima un nomira Baltijā kā karavīri. Viņu kapi ir ieroču piekrauti pilnāk kā jebkad.

Un, ja baltiem simtiem gadu vēlāk izņem šos ieročus no rokām un neļauj tos līdz dot arī mūžības ceļā, tad tas notika tās pašas vainas dēļ, kas raksturīga mums vēl šodien. Šī mums iedabātā vaina ir savrupība, kas dzen mūs rīkoties un strādāt uz savu roku. Arābs Al Bekri šajā gadsimtā raksta par prūšiem šādus vārdus: "Polija saiet robežās ar rusiem un ziemeļos ar b r u s i e m, kas dzīvo pie jūras. Viņiem ir sava valoda, un viņi neprot kaimiņu tautu valodas. Viņi ir slaveni ar savu drosmi. Kad viņiem uzbrūk ienaidnieki, tad neviens negaida, lai tam pievienotos kāds biedrs, bet tikai iet uz priekšu, ne par ko nebēdādams, un cērt ar savu zobenu, kamēr mirst. Viņiem uzbrūk rūsī no rietumiem ar saviem kuģiem." [Citēts no prof. P. Šmita "Ievada baltu filoloģijā".]

Skandināvu (rūsu) uzbrukumi Baltijas piekrastei patiesi notiek arī šajā, vienpadsmitā gadsimtā, jo dzīvie sakari starp Krieviju un Zviedriju turpinās līdz pat šī gadsimta vidum. Bez tam savai mantas un slavas iegūšanas dziņai tie varēja pievienot vēl gribu izplatīt kristīgo ticību. Kāds rūnu akmens no 11. gs. stāsta par vikingu vadoņa ceļojumu uz Konstantinopoli un atpakaļ. Mājup braucot, tas kopā ar saviem brāļiem izsirojis Vidzemi, bet pēc tam kritis karā uz Sāmsalas. Tai pašā laikā cits rūnu akmens, kas atrasts Zviedrijā uz Mēlarezera salas kapu kalna, vēsta, ka "Zigrīdas vīrs Svens bieži ar vērtīgiem kuģiem braucis uz Zemgali, apkārt Tumisnisam".

Pēdējais vārds "Tumisnis" vēlākos rakstos sastopams kā "Domesnās", kas nozīmē tik daudz kā Baznīcas ragu (degunu). Šai vārdā tiek dēvēts Kolkas rags Kurzemē, kas norāda, ka jau 11. gs. uz tā stāvējusi baznīca. Tiešām, no Brēmenes Ādama dzirdam, ka Svens III Estridsons, Dānijas ķēniņš no 1047. līdz 1078. g., uzmuģinājis ar dāvanām kādu tirgoni uzcelt Kurzemē baznīcu. Ķēniņš pats to hronistam esot stāstījis, "prieclādāties iekš tā Kunga". (*Una ibi in Curlandia nunc facta et Ecclesia, cujusdam studio negotiatoris, quem Rex Danorum multis ad hoc illexit muneribus. Ipse enim Rex gaudens in Domino recitavit mihi hanc cantilenam.*) Šis apstāklis vismaz liecina to, ka kristietība mēģināta ievest arī miermīlīgā kārtā. Ilgāka nozīme, šķietas, uzceltai baznīcai nebūs bijusi, jo kristietībai naidīgā zemē tai drīzi bija jāiznīkst. Kad simts gadus vēlāk šie ierodas vācieši, tad tie vairs neatrod tur ne kristiešus, nedz arī kādu kristīgu baznīcu.

Šīs pirmās, dāņu celtās baznīcas pamatus Vatsons savā laikā domājās uzgājis Irbes krastā, netālu no upes grīvas. Ļaužu nostāsti teiksmojot, ka tur senāk esot baznīca stāvējusi. Tomēr citu pierādījumu šai varbūtībai trūkst.

Tomēr tik miermīlīga ticības izplatīšana no dāņu puses pastāvējusi tikai īsu brīdi. Pirms un pēc tam mēs redzam dāņus ar uguni un zobenu staigājot pa baltu zemēm. Ķēniņš Knuds Lielais galīgi nostiprina kristīgo ticību Dānijā un pēc tam tiecas to izplatīt arī pie mums. Savā valdīšanas laikā (1016-1036) šis ķēniņš uzvar Angliju, daļu Vācijas un Norvēģiju. 1020. g. viņš gūst uzvaru, cīnoties ar prūšiem Zamzemē, un pieliek klāt saviem daudziem tituliem vēl vienu nosaukumu: Zārijas ķēniņš. Taču viņa vara pār prūšiem nebūs bijusi pastāvīga, jo jau 50 gadus vēlāk Svens Estridsons, tas pats, kas pabalstījis Kolkas raga baznīcas celšanu, atzīstas, ka "zembji neciešot nekādus svešus kungus".

Dānijas vēsturē tālāk lasām, ka viņu ķēniņš Knuds Svētais, ķēniņa Svena dēls, 1075. g. atkal gājis karot uz Kurzemi, bet ticis tur briesmīgi sakauts, jo kurši viņa karaspēku esot iedzinuši jūrā. Pēc tam viņš otrreiz devies ar karaspēku uz Kurzemi, un viņa rokās esot kritis Piltenes apgabals. Dāņu karaspēku šai gājienā vadījis kāds karakungs Pilters, kas iekarotā apgabalā uzcēlis 1077. gadā baznīcu un pili, kas nosaukta viņa vārdā. Bet kurši neesot panesuši dāņu kundzību un tik ilgi mierā nelikušies, kamēr dāņiem bijis Kurzemi jāatstāj. Atriebdamies par šo dāņu nedarbu, kurši savukārt iebrukuši Dānijā un Gotlandē.

Par saviem pūliņiem Kurzemē izplatīt kristīgo ticību Knuds dabūjis Svētā pavārdu. Šis pavārds viņam gan palicis, bet no viņa karavīru Kurzemē ienestās kristietības gan nav atlicis nekas un viņa uzceltai baznīcai nav bijusi nekāda nozīme. Ne "svešu kundzību, nedz svešu ticību kurši nepieņem tāpat kā prūši. Viņa ticības izplatīšanas dedzībai bija atkal jāatdziest. Saksis Gramatiķis raksta, ka šis ķēniņš gājis karot ar austrumiem ne tik daudz kara kārības dēļ kā ticības izplatīšanas labad (*Oriente bellum potius amplificandae religionis, quam explendae cupiditatis gratia totis viribus innovandam curabat*).

Lāgiem baltiem nākas zobenu vicināt arī pret austrumiem, jo bija jāatgaiņājas pret krievu uzbrukumus. Latgale un Vidzeme gan necieš no krievu karaspēka, bet droši vien maksā meslus Pliskavai un Polockai un klausās pareizticīgo baznīcu zvanus. Pārējās baltu zemes pastāvīgi apdraud krievu karagājieni.

1006. gadā zemgaļiem nācies sakaut kādu krievu kņazu Vseslaviču, nogalinot daudz tūkstošu karavīru.

1012. g. Svjatopolka dēls Jaroslavs esot gājis karagaitā uz jātvingiem un tos uzvarējis.

1040. g. Jaroslavs dodas uz "pagānu Lietuvu" un karo tur.

1044. g. viņš uzbrūk leišiem un pēc tam uz viņu zemes robežām ceļ pili Novgorodu.

1059. g. šis pats krievu kņazs esot kaujā uzvarējis galindus, kādu slavenu prūšu cilti.

Arī gar Daugavu - Jersikā un Koknesē - apmetas Polockai padoti kungi, kuru pilīs mīt krievu garīdznieki. Šie garīdznieki nestāvēja gluži dīkā, bet vervēja ļaudis savām baznīcām un vairoja svētos rakstus.

Nav mierā arī kristīgie dienvidu kaimiņi poļi. Svētā Adalberta slava nedod miera viņa dzīves aprakstītājam arhibīskapam ??nifacijam no Kverfurtes. Arī viņš dodas 1009. g. uz prūšiem meklēt sev svētu galu, Kristus mācību sludinot un pagānību izskaužot. Prūsijā viņš patiesi atrada ilgotu mocekļa un asinsliecinieka nāvi, pametot tur savu dzīvību. Neviens no viņa pavadoņiem vairs neatgriezās mājās, ? izstāstītu, kas īsti prūšos noticis. Vēlāk gan kāds akls klērs Viperts uzdodas par Brūna pavadoņi, kam prūši esot izdūruši acis, un kā klejojošs ubags pārstaigā Vāciju. Viņš stāstīja maz ticamas lietas par kādu prūšu ķēniņu Netimeru un viņa dievekļiem, kurus Brūns esot sadedzinājis, un ar Dieva brīnuma palīdzību tam izdevies atgriezt 300 pagānus un arī viņu ķēniņu. Bet tad kāds prūšu virsaitis esot dzinies misionāriem pakaļ un tos nogalinājis. Merceburgas bīskaps Tītmars par Brūnu 1017. g. raksta: "Brūns gāja uz Prūsiju, bet nevarēja nekā izdarīt; uz prūšu un uz rūsū zemes robežām iedzīvotāji viņus vispirms brīdināja par draudošām briesmām, bet, kad tas sprediķoja arvienu tālāk, tie nokāva viņu līdz ar 18 pavadoņiem 14. febr. 1009. g. Viņu liķi palika neaprakti; tikai vēlāk ķēniņš Boļeslavs, dabūjis zināt par Brūna nāvi, atpirka viņa un biedru liķus."

Poļu ķēniņš Boļeslavs tad dodas ar karapulkiem uz prūšu zemēm, lai atriebtu tiem Adalberta un Brūna nāvi. Poļu vēstures avoti, cildinādami Boļeslava darbus, stāsta, cik briesmīgi viņš esot postījis Prūsijas novadus un esot pat piespiedis prūšus maksāt tam meslus (ap 1015. g.). Droši var sacīt, ka līdz ar Boļeslava nāvi 1025. g. tūdaļ būs izbeigusies arī poļu vara pār prūšiem. Pašā Polijā tagad iesākās visādas jukas un ķildas varas dēļ.

Ķildas un kari kristīto poļu un nekristīto kaimiņu starpā turpinājās visu gadsimteni. Poļi pūlas iegūt virsroku, bet prūši to nepieļauj, un laiku pa laikam viņu karapulki apmeklē arī poļus viņu mājās. Tikai ar lielām pūlēm poļi paspēj atgaiņāt saniknotos prūšus.

Taču Adalberta un Brūna bēdīgais gals nespēja atturēt kristīgo mūku sludināšanas kāri. Cits aiz cita tie dodas uz nekristīgo kaimiņu prūšu un leišu zemēm. Tur tiem neklājas labāk kā viņu priekštečiem. Gadsimteņa beigās, ap 1098. g., dabū Lietuvā galu arī svētais Voitehs.

Šī gadsimteņa beigās visā Rietumeiropā sākas kāda fanātiska reliģiska kustība. Klejojoši mūki sakūdīja Kristus ticīgos katoļus atņemt muhamedāņiem svēto pilsētu Jeruzalemi ar Kristus kapu. Pāvests 1095. g. pieteica turkiem karu, un milzīgi ļaužu bari devās uz Palestīnu. Viņi uzšuva savām drēbēm sarkanu krustu un saucās par krustnešiem, no kam arī šo karu un arī citus karus pret neticīgiem vēlāk dēvēja par krusta kariem. Pirmais krusta karš ilgst no 1096. līdz 1099. g., un šai laikā tiek ieņemta Antiohija un uzvarēta Jeruzāleme. Ieņemtā zemē nodibina Jeruzālemes ķēnisti, kas saucas par Dēla zemi. Šai zemē nodibinās garīgi ordeņi, saukti par templešiem, johanītiem u. c.

Mūsu zemēm šie notikumi ir ļoti svarīgi, jo taisni simts gadus vēlāk šie krusta karotāji, kuriem turkos vairs lāgā neveicās, vērsās pret baltu tautām, cerēdami šeit iegūt labākus panākumus.

Tā pāiet divi gadsimti, bet kristīgai ticībai vēl joprojām nav ne mazāko panākumu āriskā Dieva un Māras zemē. Balti ir kurli pret mūkiem un bargi pret karavīriem. Bet tie nekādi nespēja karot pret tām baumām, ko par viņu dievestību šai gadsimtā izplatīja mūki. Jau Kanaparija pacelto nevalodu par prūšu elkiem, kā dzirdējām, turpināja Viperts. Tas bija kristiešiem patīkams domāšanas virziens, jo ar to it kā tika attaisnotas miermīlīgām baltu tautām nodarītās pārestības.

Vienpadsmitā gadsimta beigas visa katoliskā Eiropa kvēlo cīņas dedzībā un karojošā Kristus baznīca ir apbruņojusies līdz zobiem. Šai noskaņojumā vienpadsmitais gadsimts dod vietu divpadsmitajam, kristīgam gadsimtam.

5. DIVPADSMITAIS GADSIMTS

"Tiem, kas ticību pieņēmuši, liec pie viņas turētis, bet citus to pieņemt aicini ar vārdiem, nevis ar sitieniem!"

Lībieši uz Bertoldu 1198. g.

Poļu un prūšu ticības karu savstarpīgie sīkie uzbrukumi atkārtojas arī 12. gs. tik bieži, ka nav nozīmes tos visus uzskaitīt. Tamdēļ pakavēsimies tikai pie Boļeslava IV karagājiena 1158. g. un prūšu tāda pat varena pretspara poļiem 1161. g.

1158. g. Boļeslavs IV atkal bija ielauzies Prūsijā postīdams un dedzinādams. Beidzot tas līcis izsludināt, ka visai prūšu tautai jāpieņemot kristīgā ticība un jāpadodoties poļu varai. Kas pieņemšot kristīgo ticību, tam nekas ļauns nenotikšot, bet, kas turēšoties joprojām pie pagānības, tas pazaudēšot savu mantu un dzīvību. Pārspēku redzēdami, prūši padevās. Bet, tikko poļu ķēniņš ar savu karaspēku bija aizgājis, prūši tūdaļ padzinuši kristīgo priesterus un likuši saviem sūtniem paziņot poļu ķēniņam, ka svešu ticību un ierašas nepieņemšot, bet maksāšot tikai meslus. Bet drīz vien prūši padzinuši arī poļu ieliktos meslu vācējus un meslu vietā sākuši postīt un dedzināt pašu poļu novadus.

Tad izmuļķotais Boļeslavs nolēma uz visiem laikiem izrēķināties ar pagāniem prūšiem un gatavoja tiem varenu triecienu. Viņš sapulcināja 16000 jātnieku, 10000 kājnieku un 1161. g. pavasarī devās ar šo diženo karaspēku uz Prūsiju. Viņa nodoms un ciešāka apņemšanās bija izvājt prūšus līdz pēdējam un pārvērst viņu zemi par postažu. Bet Boļeslava nodoms cieta tādu neveiksmi, ka poļi nekad vairs neuzdrošinājās prūšiem uzbrukt.

Nonācis Prūsijas zemē, Boļeslavs sadalījis savu milzīgo karaspēku vairākos pulkos, kas postīdami gājuši arvien dziļāk zemē iekšā. Par ceļvežiem poļu karaspēkam bijuši četri savējo padzīti prūšu labieši, kas solījušies poļu karaspēku novest caur mežiem un purviem prūšu ciematos. Bet, redzēdami svešinieku briesmu darbus savā dzimta zemē, viņi nolēmuši labāk gāzt poļus postā nekā ļaut iznīcināt savus tautiešus. Slepni sazinājušies ar prūšiem, tie noveduši poļu karaspēku pa mežu takām līdz kādam mūklājam, kas no tālienes izskatījies kā pļava. Gar mūklāju vedis šaurs ceļš, pa kuru, neko ļaunu nedomādami, poļu priekšpulki devušies uz priekšu. Te gluži negaidīti no meža puses tiem uzbrucis prūšu karaspēks, kas tos tur slepus gaidījis. Poļu karaspēkā izcēlies apjukums, bet prūši no visām pusēm tiem metušies virsū. Kas mēģinājis bēgt, tas iestidzis mūklājā, un visus pārējos prūši apkāvuši. Tikai ar mazu pulciņu Boļeslavs izglābies no nāves un bēgdams sasniedzis savas zemes robežas.

Šai kaujā poļi pazaudēja gandrīz visu savu lepno karaspēku, un pamatīgā prūšu uzvara tos iebiedēja uz ilgiem laikiem. Gandrīz visa poļu bruņniecība šai briesmīgajā kaujā bija iznīcināta. Gan atlikušie šad un tad mēģināja atriebt prūšiem savu radu un biedru nāvi, taču nekad vairs neiedrošinājās dziļāk doties šīs stūrgalvīgās tautas zemē. Arī visi vēlākie poļu pūliņi piedabūt prūšus pie kristīgās ticības palika gluži bez kādām sekmēm. Poļu nelaimīgo prūšu atgriešanas darbu nākošā gadsimtā turpina vācieši ar uguni un zobenu.

Neuzdrošinādamies vairs uzsākt nopietnu karu pret prūšiem, poļi pēc nelaimīgās kaujas vērs savu kristīgās ticības izplatīšanas dziņu pret jātvingiem, saviem austrumu kaimiņiem. Šī baltu cilts bija stingra savā dievestībā un droširdīga karagaitās. Nogaidījās izdevību, poļu ķēniņš Kazimirs ar lielu karaspēku ielauzās jātvingu zemē. Bet, vairākas dienas sirodami, tie sastapuši tikai tukšus ciemus, jo iedzīvotāji bija paglābušies savās paslēptuvēs. Poļi sākuši bailoties, ka ienaidnieks tiem uzglūnot un negaidīti uzbrukšot. Tad ķēniņš tos uzmodinājis, teikdams, ka nule esot jācīnoties pret ticības ienaidniekiem un negantiem pagāniem. Tamdēļ vajagot ^paļauties vairāk uz evaņģēlija spēku nekā uz ieroču varu. Tad viņš līcis izdalīt karaspēkam sv. vakariņu. Tā iedrošināti, poļi devušies tālāk un sākuši jo nikni postīt tukšās mājas un pilis. To manīdams, jātvingu valdnieks nonācis pie poļu ķēniņa un lūdzis mieru, teikdams, ka tas padodoties un gribot dot meslus. Kazimirs saņēmis meslus un līdzatvestos ķīlniekus un gājis mājup. Bet jātvingi aizcirtuši poļiem ceļu un gādājuši, lai poļu karaspēks paliek bez uztura. Jātvingu ķīlniekiem tad bijis jāmirst kā mocekļiem, bet jātvingi par to nebēdājuši, jo droši ticējuši, ka pēc nāves dzīvošot citu, labāku dzīvi. Tomēr šis jātvingu upuris bijis veltīgs. Poļi vēl lielāka niknumā postījuši it visu, ko bija cēlušās jātvingu rokas. Jātvingiem tomēr bijis jālūdz miers no Kazimira, lai paglābtu savu zemi. Šis miera piedāvājums bijis Kazimiram pa prātam, un, saņēmis no virsaišiem daudz mantu, tas steidzies atstāt jātvingu zemi. Savus uzvaras svētkus par jātvingiem svinot, Kazimirs piepeši nomiris. Domājams, līdz ar to izbeigusies arī poļu vara pār uzvarētiem jātvingiem, jo Polijā atkal izcēlās lielas jukas un ķildas zemes vareno starpā.

Ne mazāk grūtas cīņas .kā ar poļiem jātvingiem nācās izturēt ar krieviem, kas dzīvoja tiem austrumos. Kara laime svārstījās drīz vienā, drīz otrā pusē. Kristīto krievu un poļu starpā jātvingi atradās kā starp diviem dzirnakmeņiem, kas tos arī beidzot samala. Šī tauta pirmā mira varoņa nāvē par savu dievestību.

Daudz miermīlīgākas attiecības nekā ar jātvingiem un leišiem krieviem bija ar latgaļiem un latviešiem. Tie maksāja savus meslus krievu ķņaziem, bet pēdējie laiku pa laikam atsūtīja uz šiem apgabaliem savus soģus, lai izspriestu tiesu un ievāktu pagastus. Šāda virsvaldība nebija grūta, un latgaļi to panesa, negribēdami dzīvot naidā ar milzīgo krievu tautu. Indriķis Latvietis piemin, ka šai laikā daži latvieši bijuši jau pirms vāciem krievu kristīti. Kaut gan Nestora hronika, kas uzrakstīta 12. gs. sākumā, piemin, ka arī zemgaļi esot maksājuši meslus krievu ķņaziem, tad tomēr šī ziņa ir maz ticama. Kāds notikums šī 12. gs. sākumā rāda, ka zemgaļi ieturējuši citādas attiecības ar krieviem nekā viņu ziemeļu kaimiņi latvieši. 1107. g. vairāki krievu ķņazi apvieno savus karapulku un dodas kopīgā gājienā uz Zemgali. Bet zemgaļi šo labi noorganizēto karaspēku tik briesmīgi sakauj, ka karalaukā paliek 9000 kritušo krievu. Pārējie tikai ar lielām pūlēm izbēguši nāvei.

1132. g. Metislavs gājis karot uz leišiem, bet bez kādiem panākumiem.

12. gs. sākumā arī dāņos atkal pamostas tieksme paplašināt kristīgās pasaules robežas, jo pāvests aicināt aicināja visas kristītās tautas uz krusta karu pret neticīgiem. Tā kā dāņiem Svētā zeme likās par tālu esam, viņi izpelnījās grēku piedošanu un mūžīgo dzīvošanu, pūloties ap tepat tuvumā esošām baltu tautām.

Īstu laupīšanas gājienu rīko uz Kursu dāņu ķēniņš Knuds Lavards (+1131). Kurši tīko atriebties un, lai to panāktu, tad kopā ar igauņiem nocietinās Ēlandes salā Dānijas

un Zviedrijas tuvumā. Šī nocietinātā sala tiem noderēja par labu atbalstu turpmākiem kariem un sirojumiem.

Lavarda dēls dāņu ķēniņš Valdemārs I (fl182) arī dodas karot uz mūsu zemēm. Viņš 1161. g. ieņēmis Palangas pili un pēc tam pašā Jāņu dienā esot sakāvis kuršus. To izdarījis, tas esot devies dziļāk zemes iekšienē un "pa ceļam atstājis visādas savas varas zīmes". Kurši, protams, no savas Ēlandes salas darīja to pašu dāņu zemēs. Kuršu savaldīšanai viņš sūta uz Ēlandi 1171. g. savu dēlu Kristapu un karavadoni Esbernu. Pēc visai nīknām kaujām, kur krīt pats Esberns, kurši spiesti atstāt savu atbalsta vietu Elandē jo visi salas aizstāvētāji, kā hronists vēsta, esot krituši negantā kaujā.

Taču arī šoreiz, tāpat ka agrāk, dāņu pūlēm ievest kristietību baltos nebija nekādu panākumu. Baltu tautas jo sparīgi atgaiņāja visus kristīto uzbrukumus no jūras puses.

Daudz labāk nekā dāņiem veicās zviedriem Somijā. Zviedru ķēniņš Ēriks Svētais 1157. g. ieņem Somiju un, daudz nekavēdamies, liek tos nokristīt kādam angļu bīskapam. Nu arī, ziemeļos baltiem bija iespiedusies kristīgā ticība, un balti kļuva ielenkti gluži no visām pusēm.

Joprojām kurši nemitējās izrādīt savu naidu kristītiem aizjūras kaimiņiem. 1188. g. kāda kuršu flotile ie brauc zviedru Mēlara ezerā, izlaupa apkārtni un noposta slaveno tirdzniecības pilsētu Sigtunu. Zviedriem bija jāizlej daudz asiņu Kanuta IV vadībā, kamēr tiem izdevās atbrīvoties no nelūgtiem kuršiem. Sajā kuršu uzbrukumā kurši nokauj arī zviedru arhibīskapu Jāni.

To, ko pie mums nepanāca dāņu un zviedru karaspēks, to pamazām izdarīja vācu tirgotāji. Tie 12. gs. otrā pusē iesāka Daugavas grīvā tirgoties ar lībiešiem. Ikšķilē tie ierīko sev nometni un nodibina ar iedzīvotājiem draudzīgas attiecības. Drīz tie atved sev līdzī arī vācu mūku Meinhardu, kas, sludināja lībjiem kristīgo ticību. Cik grūti šim lāga vīram klājies mūsu zemē, pauž Indriķa un Rīmju hronikas. Lai varētu sludināt, tas lūdza atļauju Polockas kņazam. Tas norāda, ka krievi nav varējuši paši latviešus nokristīt un tamdēļ atļauj to izdarīt katolijem.

Kādā līgumā paredzēts, ka livoņi ik gadus arī turpmāk maksās meslus - vai nu paši, vai viņu vietā bīskaps. [Indriķa hronika, XIV, 9.] Raksturīgi, ka, pēc seniem krievu rakstiem, arī Pliskavas Dzīvinošās Trīsvienības baznīcai tiek maksāti mesli. Vēlāk, uz to atsaukdamies, Jānis Briesmīgais nodara lielu postu Vidzemei.

1184. g. Meinhards uzceļ Ikšķilē koka baznīciņu, un 1188. g. 1. oktobrī pāvests Klements III ieceļ Meinhardu par Ikšķiles draudzes bīskapu. Šis pacietīgais vīrs mirst 1196. g., neko daudz nepanācis, jo viņš savu atgriešanas darbu gribēja veikt Kristus garā, bez kādiem ieročiem. Viņa pēctecis Bertolds, kas gribēja izlietot krusta karotāju paņēmienus, krīt drīz vien kaujā 1198. g., lībju šķēpu caurdurts. Trešais, 1199. gadā uz lībiešiem atsūtītais bīskaps Alberts rīkojās ne kā viņa priekšgājēji, dievbijīgais Meinhards un kareiviskais Bertolds, bet gan kā izgudrs un tālredzīgs valstsvīrs, kura nodoms bija nodibināt Daugavas krastos kristīgu vācu valsti. Viņu atbalstīdams, pāvests Innocentijs III 1199. g. 5. okt. izdod bullu, ar kuru uzaicina Saksijas un Vestfāles Kristus ticīgos atbalstīt jaunielcelto bīskapu ticības karā pret Vidzemes pagāniem. Bullā teikts, ka šie barbari Dieva vietā turot "rupjus dzīvniekus, kuplus

kokus, zaļu zāli, tīru ūdeni un nešķīstus garus". Tā, protams, bija ļauna nevaloda, ko šī bulla izplatīja par mūsu senčiem visā katoļu pasaulē.

Ar šo simts gadus pēc pirmā, pret turkiem vērstā krusta kara tika ^ izsludināts krusta karš pret mūsu sentēviem. Tūdaļ tai pašā gadā vienā pašā Gotlandē pierakstījās Alberta karotājos kādi 500 krustneši. No Gotlandes Alberts dodas krusta karotājus vervēt uz Vāciju un 1200. gadā atgriežas Daugavā ar 23 kuģiem, kas krustnešu pilni. Viņu karogiem plandot, iesākas 13. kristīgais gadsimtenis, kas savu briesmu un baismu dēļ ir vienīgais tāds visā kristīgās baznīcas vēsturē.

Innocentija izdotā bulla ne vien atvēra ceļu visiem Eiropas dēku meklētājiem un noziedzniekiem uz mūsu zemi, bet izplatīja arī visā katoliskā Eiropā visaplamākās nevalodas par mūsu senču dievestību. Albertam no paša pāvesta tika iedoti abi mūsu dievestības apkarošanas līdzekļi, un viņš patiesi tik veikli prata ar tiem rīkoties, ka vēl šodien to katoļu baznīca slavina par krietnu darbu.

6. TRĪSPADSMITĀIS GADSIMTS

"Brašie varoņi! Droši virsū
vācu pulkiem!"

Namejs uz zemgaļiem 1279. g.

Pagājuši jau triji gadsimti, kopš sākusies baltu tautu dievestības apkarošana ar zobīņu un vārdu. Daudz asiņu jau izliets, bet panākumi gluži niecīgi. Visā baltu zemē kristīti tikai daži lībieši un varbūt arī daži nabadzīgi latgaļi uz Pliskavas robežām. Viss lielais baltu tautu apgabals stāv, kā stāvējis, stingrs un uzticīgs savai sentēvu dievestībai. Dievs, Laima un Māra kā senāk staigā pa viņu druvām un sētām, veļi nāk rudenos sērst un mieloties pie dievainu galdiem, un karā kritušo dvēseles Dieva dēli nones baltā villainē tītas pašā Dieva paēnā.

Šim trīspadsmītam kristīgam gadsimtam pūrā ir daudz posta un nedienu priekš abām karojošām pusēm. Pārāk dārgi karojošai Kristus baznīcai nākas maksāt par Kristus vīnakalna paplašināšanas darbu. Daudz dārgu dārznieku dvēseles pāragri pievienojas svēto mocekļu paradīzes draudzei.

Veselu gadsimtu katoļu baznīca un viņas bruņinieki bija -jau rūdījušies cīņās pret pagāniem Austrumu zemēs. Pašlaik tika rīkots uz turieni jau ceturtais krusta karš (1202-1204). Katoļu baznīca stāv savas pasaulīgās varas kalngalos, un tā attīsta varenus savas varas orgānus. Viņa dibina jaunus mūku ordeņus - dominikāņus un franciskāņus. Palestīnā tiek nodibināti īpaši garīgi bruņinieku ordeņi cīņai pret neticīgiem, to starpā arī Vācu ordenis (ap 1190. g.). Pāvests Innocentijs iestāda arī inkvizīciju jeb mocīšanas iestādi ķeceru vajāšanai. Visi šie spēcīgie iestādījumi šīnī gadsimtā apvienojās kopīgam darbam pret mūsu dievestību.

Bīskaps Alberts, atgriezies no ārzemēm ar tur savervētiem krustnešiem Vidzemē, nopērk Daugavmalā no lībiešiem zemi un uzceļ tur sev un savējiem drošu mītni Rīgu. Tūdaļ nākošā gadā viņš pēc Palestīnas parauga iestāda šeit uz vietas garīgu bruņinieku ordeni. Šā ordeņa locekļi bija mūki un kareivji reizē, un tie dzīvoja tikai karam. Jauno ordeni, kuram nu bija jāsāk karot pret mūsu zemes dievestību, sauca par Kristus karapulka brāļu ordeni jeb vienkārši par Zobenbrāļu ordeni. Ordeņa brāļi solījās visu mūžu cīnīties pret pagāniem, neturēt mantu "un paklausīt bīskapam.

Četrpadsmit reizes bīskaps Alberts ar pāvesta bullu rokā devās uz Vāczemi vervēt biedrus savam Zobenbrāļu ordenim un krusta karotājus karaspēkam. Krustnešu netrūka, jo ar vienu nokalpotu gadu Alberta karaspēkā tie sev nodrošināja ne vien grēku atlaižas visam mūžam, bet arī mantu un slavu, laupot pa nekristīgo mājām.

Sekojojot Alberta piemēram, arī prūšu galā tiek 1228. g. nodibināts īpašs Kristus bruņinieku ordenis, kura uzdevums bija karot ar prūšiem un leišiem. To nodibina poļu hercogs Konrāds un prūšu bīskaps Krišjānis. Jaunais ordenis dabūja savā rīcībā zemi Vislas labā krastā ar pilsētu Dobrinu. Sājā vārdā tad arī nosaucās ordenis, kas bija radīts kristīgās ticības uzspiešanai. Bet prūši tik nikni uzbruka šim ordenim, ka draudēja pārvērst tuksnesī visu "Ziemeļpoliju. Tad poļi sauca palīgā Palestīnā dibināto Vācu ordeni, kas arī noveda galā Prūsijas iekarošanu.

Zobenbrāļu ordenim ar labu 1206. g. padodas Idumejas latvieši. 1207. gadā padoties piespiež sēļus, 1208. g. imerieši atzīst par labāku ļauties pieskaitīties kristiešiem, un 1214. g. to pašu dara Tālava, kas maksāja meslus krieviem. Iedzīvotāji tika apslacīti ar svētītu ūdeni un dzīvoja tālāk savu parasto dzīvi, jo priesteru bija pārāk maz un tie paši neprata vietējo iedzīvotāju valodu. Pastāvīgo igauņu un leišu uzbrukumu dēļ un krievu nodevu novārdzinātiem latviešiem nekas prātīgāks neatlika kā vārda pēc atzīt sevi par kristiešiem, īstenībā tie vēl ilgus gadsimtus palika uzticīgi savai sentēvu dievestībai, kuru piekopa gan slepeni, gan atklāti, kā tas redzams vēl vēlākos gadsimtos.

Gluži citādi izturas pret karojošo Kristus baznīcu kurši un zemgaļi. Tie atdod savus novadus kristīgai baznīcai tikai pēc asiņainām kaujām. Aizgrābjošas ir zemgaļu vairāk kā simts gadus ilgās cīņas ar bīskapiem un ordeni par savu reliģisko un politisko brīvību. Mūsu vēsturnieks Biļkins, kas sīki izsekojis šai cīņu gaitai, saka: "Tā bija liela cīņa. Indriķis un Rīmju hronikas autors saka, ka ordeņa un bīskapu kareivji darījuši brīnumus, bet mums jāsaprot, ka zemgalieši darīja brīnumus, jo viņiem bija jācīnās pret karaspēku, kāds nebija Vakareiropas ķeizariem un ķēniņiem. Ienaidnieku kareivji, no mantas, ģimenes un tēvijas atsacījušies, dzīvoja tikai karam un vienīgi karam. Viņi bija dziļi krusta karu idejas apdvesti, idejas, kas bija dziļāka un plašāka par franču lielās revolūcijas idejām un kas cīnītāju barus raidīja uz Sīriju, Palestīnu, Ēģipti, Tunisu, Portugāli, Ungāriju, Prūsiju, Lībiju, Letgali, Igauniju, Kursu un Zemgali. Zemgaliešu ienaidniekus vadīja mestri un bīskapi, kas bija rūdījušies tā laika lielajā cīņā, kas noritēja starp pāvestu un laicīgiem valdniekiem. Un zaudēja zemgalieši cīņu vienīgi cīņas ilguma dēļ. Viņi varēja ienaidnieku sakaut, varēja atsist viņu uzbrukumus, bet cīņa ar to neizbeidzās. Atkal un atkal vēlās uz Zemgali jauni ienaidnieku karapulki, katra nokautā ienaidnieka vietā stājās citi, bet zemgaliešiem nebija šādas neizsīkstošas cilvēku rezerves. Cīņas ilgums, kā jau sacīju, viņus nomāca. Jebšu zemgalieši zaudēja, tad tomēr viņu cīņa bija ideālas varonības pilna. Tā bija varonība, kuras priekšā nobāl atēniešu varonība cīņā pret persiešiem." [V. Biļkins. Zemgaliešu cīņas ar bīskapiem un ordeni, 71. lpp.]

Vēl 1299. gadā zemgaļi nebija gluži padevušies un tiem bija savi kungi, kas nosūtīja sūtņus uz Rīgu sūdzēties bīskapam par ordeņa bruņinieku nelietībām. Kad bīskaps atbildējis, ka viņam nav iespējams ordeņa brāļus savaldīt, sūtņi tiek sūtīti uz pašu Romu. Lieta grozījās ap negēlīgu zemgaļu labiešu apkaušanu kādās dzīrēs, kur tie bijuši ielūgti. Par zemgaļu nekrietno apkaušanu pāvests Klements V savā 1310. g. izlaistā bullā pārmet ordenim, ka tas izdeldējis arī kristītos zemgaļus, apkāvis viesībās labiešus un aizdzinis 100 000 cilvēku pie pagāniem leišiem.

13. gadsimtam izejot, baltu tautu ziemeļu ciltis - latvji, sēļi, kurši un zemgaļi - bija atbruņotas un cīņu ar ieročiem vairs nevarēja uzsākt. Kurši un zemgaļi tad pievienojās tai cīņai, kuru ierādīja gadsimta sākumā vidzemnieki: tā bija pasīvā pretošanās. Katoļu baznīca mācīja, bet latvieši neklausījās. Priesteri aicināja atmest seno dievestību, bet zemnieki stūrgalvīgi turējās pie sava. Dienvidu frontē pret kristīgo ticību ne mazāk varonīgi kā zemgaļi cīnās ciltsbrāļi prūši. Gadsimta sākumā tur tikpat miermīlīgi kā Daugavmalā Meinhards kristīgo ticību sludina mūks Krišjānis. Šo nopelnu dēļ 1215. g. pāvests viņu ieceļ par Prūsijas bīskapu. Tā kā Krišjānis atgriešanas darbu darīja tikai pierunādams un uzmanīgi izvairījās no visa, kas varētu aizskart prūšu politiskās un tiesiskās lietas, tad viņš arī pasargājās no neatgriezto prūšu uzbrukumiem. Bet 1217.

g. prūši iebrūk savu senseno ienaidnieku poļu novados - Kulmā, Mazovijā un Kujāvijā, sakauj šo zemju karapulku, nodedzina pilis un izposta zemi. Apdraudēto zemju bīskapiem tika no pāvesta dotas tiesības krusta karam uz Austrumzemēm savervētos krustnešus, algojot ar grēkatlaižām, vērst pret prūšu pagāniem. Sākās reliģisks karš, kurā, protams, daudz cieta no prūšiem arī viņu dievestībai neuzticīgie tautieši.

Vispirms 1222. g. nāk karagaitās uz Prūsiju lielāks skaits poļu hercogu, bīskapu un magnātu ar saviem karapulkiem. Pāvests šā pasākuma vadīšanu uzlika līdz šim miermīlīgajam Krišjānim. Bet pēc, šī karagājiena prūši no jauna ar uguni un zobenu piemeklē poļu novadus, un velti no tiem mēģina atpirkties ar mesliem. Nelīdzēja arī nodibinātais Dobrinas ordenis.

Nespēdams pats savas zemes robežas nosargāt, poļu hercogs Konrāds griežas pēc palīdzības pie Vācu ordeņa Palestīnā, lai tas nāk šurpu un Dievam par godu atņem prūšu zemei pagānību. Ordeņa lielmestrs Hermanis no Zalcas uz to iegāja tikai tad, kad tam atļāva iekarotās zemēs dibināt neatkarīgu vācu valsti. Tad Vācu ordenis pārnāk uz Prūsiju, un 1230. g. Hermaņa Balkes vadībā notiek pirmais karagājieni uz prūšu zemēm.

Prūšu novadu iekarošana notiek vēl plānveidīgāk un pafnatīgāk nekā Vidzemē. "Visa ticības karu mežonība bija vaļā palaista. Ordenim, kam bija tieksmes izplesties pāri visiem pagāniem, visādi no pāvesta sasolīti labumi, daudzie krustnešu karapulki, vistim lielās idejas vara, kopā ar stingro organizāciju, teicamo kara mākslu un vienoto vadonību, nodrošināja bruņiniekiem uzvaru," saka mitologs V. Manharts. [V. Manharts. Latviešu-prūšu mitoloģija. - R., 1936.]

Piecus gadus, no 1231. līdz 1236. g., ilgst karš par Pomezānijas novadu. Tad 1237. g. krīt Pomezānija. Nākošos gados spiesta ordenim padoties stūrgalvīgā Vārme, Nātanga un Bārta. Visās šais iekarotās zemēs tiek uzceltas stipras pilis, lai nodrošinātu iekarojumus. Visapkārt pilīm vēl ļaudis bija pagāni, un nedaudzie mūki neuzdrošinājās tālu atiet nost no pilīm.

Bet jau drīz, 1242. g., notiek vispārīga prūšu sacelšanās pret ienācējiem un ordenis pazaudē visus savus agrāko gadu ieguvumus. Pilis tiek noārdītas un iemītnieki padzīti vai nokauti. Atgūto brīvību prūši bauda 11 gadus, bet tad zemes iekarošana sākas atkal no jauna. Atkal 1253. g. krīt vācu rokās Galinda un Bārta, 1255. g. ar ķēniņa Otokara palīdzību tiek uzveikta Zāmija un beidzot arī Nadrava. Bet, tikko Otokars bija atgriezies savās mājās, nadviešu un jātvingu karaspēks sakauj ordeni, tā kā 1256. g. saceļas arī zāmlandieši.

13. jūlijā 1260. g. pie Durbes ordeņa karaspēks tiek pamatīgi sakauts, un kurši saceļas, lai nomestu vācu jūgu. Šis Kurzemes notikums iekrīt Prūsijā kā uguns sausās skaidās. Iemeslu liesmām deva ordeņa fogta Volrada Mirabiļa briesmu darbs. Viņš bija ielūdzis sava apgabala labiešus Lencenburgā pie Kuršu Mares, netālu no Baigas, uz svētku mielastu. Kad visi bija sapulcējušies, viņš pats izgājis laukā un pili aizdedzinājis. Visi svētkos ielūgtie prūšu labieši sadeguši. Liesmas, kurās sadega prūšu labieši, pārsviedās uz citu prūšu sirdīm, un 20. sept. 1260. g. notiek klusībā noorganizēta sacelšanās Pomezānijā, Vārmē, Bārtā, Nātanga un Zāmija. Kristiešus apkāva un baznīcas nopostīja. 1261. g. janvārī nātangieši pilnīgi sakauj Indriķa Montēs vadīto

ordeņa karaspēku. Dienu vēlāk leiši iznīcina otru ordeņa karaspēku. Bet 1262. g. sprukās esošiem bruņiniekiem atsteidzas palīgā Rīgas ordeņa brāļi, un Karaļauču komturis ar tiem izposta Pabētes novadu pie Kuršu jomas, piespiežot kuršu atkritējus no jauna atzīt Kristu.

Pāvests šajā laikā visādi mudina savas baznīcas priekšpulkus nezaudēt dūšu. Atkal dominikāņu mūki sauc uz krusta karu pret prūšiem Vācijā, Dānijā un Bohēmijā. No visām malām steidzās karapulki ordenim palīgā. Prūšu pusē cīnījās leiši un sudāvieši (jātvingi). Sākās aizgrābjošas un šaušalīgas cīņas. Abas puses netaupīja ne mantu, nedz dzīvību un pastrādāja daudz apbrīnojamu varoņdarbu. Bet vēsturnieki stāsta arī par tādiem briesmu darbiem, kas savā baigumā pārspēj visu, kas jebkad agrāk redzēts.

Uzvara svārstās drīz vienā, drīz otrā pusē, līdz 1269. g. beigās prūši savās cīņās jau bija nokļuvuši tuvu savam mērķim: uz baznīcu un piļu drupām tie varēja sākt atkal celt savu brīvības pili. Bet prūšiem nebija vienotas vadības lielajā karalaukā. Atsevišķās uzvaras tie nevarēja izmantot par labu lielai stratēģijai. Drīz tapa jūtams arī ieročus nest spējīgu vīru trūkums, jo pārāk daudzi bija kaujās krituši. Tamdēļ 1270. gadā, pēc milzīgas spēku piepūles, iestājās it kā atslābums prūšu rindās. Viens pēc otra bija kaujās krituši vai arī noslepkavoti viņu vadoņi un varoņi. Līdz nāvei nogurdinātās prūšu ciltis sāka atgaiņāties katra uz savu roku, kamēr ordenim pa to laiku arvien pieplūda no visas Eiropas jauni palīgspēki. Prūsija bija par tuvu Rietumiem, kur nekad nepietrūka karotāju, kas plūda šurpu bez gala. Tamdēļ viens prūšu novads pēc otra atkal sāk noliekt savas lepnās galvas Kristus baznīcas jūgā. Pirmā to dara Zāmija, tad Nātanga, Bārta un Vārme. Beidzot arī Pogežānijā spiesta gadoties bruņinieku un bīskapu kalpībai.

Dusburgs, kas rakstīja hroniku šai laikā, ar zināmu lepnumu saka, ka šai trīsdesmit piecus gadus ilgajā karā ticis izdeldēts neskaitāms daudzums pagānu.

Tagad visi ordeņa spēki varēja mesties virsū vēl brīvai Nadravai un Lietuvai. Pēc briesmīgiem asinsdarbiem padodas arī Nadrava, pie kam daļa nadraviešu aiziet uz Lietuvu. Daudz pūļu prasīja pēdējā prūšu novada Skalvas iegūšana, ko pievārē 1275. g.

Tā beidzās otrais prūšu mēģinājums nomest svešinieku ticību un kundzību. Ļaužu tukšajos apgabalos tiek noņemti vācu kolonisti un gar leišu robežu ierīkota plata, neapdzīvota mežu josla. Atlikušos prūšos, kā hronisti liecina, vēl ilgi un sīkstī turas viņu valoda un dievestība.

Nākošos astoņos gados ordenis ved karus ar sudāviešiem jeb jātvingiem. Tos jau agrāk sīvi apkaroja abi viņu kristīgie kaimiņi - krievi un poļi. Tagad tiem metās virsū vēl vācieši. Ar pārcilvēcīgu varonību jātvingi ilgu laiku atsit vācu milzīgā pārspēka uzbrukumus. Bet 1282. gadā Krakovas hercogs Lesceks nāk tos uzveikt un sastopas ar sudāviešiem kādā vietā starp Nemunu un Narevu. Sākas asiņaina kauja, kurā krit gandrīz vai visi jātvingu karavīri. Pēc šīs kaujas jātvingu zemes dienvidi (Podlahija) nonāk uz ilgiem laikiem poļu rokās, bet Sudāvija viena pati vairs nespēja ordenim pretoties. Pēdējais sudāviešu karavadonis Skurds pats izpostīja savu dzimto zemi, cik tālu vien varēja, un ar visiem saviem ļaudīm atkāpās uz Lietuvu, lai nekad vairs neatgrieztos savā skumjā dzimtenē.

"Te jātvingiem bija beidzamais gals," saka kāda tā laika poļu hronika. Tiešām, pēc visiem asiņainiem kariem, kas bija jāiztur varonīgajiem jātvingiem, "varenā, stūrgalvīgā un karā norūdītā tauta", kā to dēvē Dusburgs, bija izdeldēta. Pēdējos iedzīvotājus mestrs Konrāds pārceļ uz Zāmiju, proti, virsaiti Kantegerdi ar 1600 sudāviešiem un Jedetusu ar 1500 ļaudīm. Tukšajā jātvingu zemē ieplūda poļu kolonisti, un šī tauta bija mirusi varoņu nāvē.

Tā 13. gs. asinīs noslīkst baltu tautu valstis zemes nomalēs. Novārdzinātās latviešu un prūšu ciltis iet savas turpmākās gaitas kā nebrīvas verdzenes. Viņu dievestība bija padzīta no savas goda vietas, bet nebija nekādā ziņā izdeldēta. Vēl ilgi tā bez ieročiem turas pretim bruņotiem kaklakungiem.

Taču aiz mežiem un purviem aizslēpusies vēl palika dzīva, šim nelaimīgam gadu simtenim beidzoties, pati baltu tautu serde Lietava. Uz turieni kā pēdējo glābiņu bija atkāpušies zemgaļi, prūši un jātvingi. Tur vēl viņu senā dievestība joprojām bija valsts reliģija, un tur brīvi ļaudis vēl varēja zobināt cilāt par viņas aizstāvēšanu. Krustneši to zināja un tamdēļ visus savus spēkus vērsa uz šā pēdējā baltu dievestības cietokšņa pusi.

7. ČETRPADSMITAIS GADSIMTS

"Ja man būtu nodoms kristīties, tad es gribētu, lai mani labāk velns krista."

Ģedimins uz pāvesta sūtņiem 1323. g.

No ienaidnieku ieņemtās Zemgales, Prūsijas un Sudāvijas nāca norūdīti karavīri un stājās leišu kunigaišu karaspēkā. Ar tik lieliskiem karavīriem Lietava iekaro apkārtējās zemes tālu visapkārt un top varena lielvalsts, kurā pieciestas gan tiek arī iekaroto zemju reliģijas, bet par valsts reliģiju turēta mūsu senā dievestība. Bet vācu iekarošanas tieksmes nevarēja rimties, kamēr vēl pagānība tur bija dzīva un kamēr šī pagānu zeme bija ķilis starp abām ordeņvalstīm Livoniju un Prūsiju, kuras pārvaldīja viens lielmestrs. Lietavas Žemaitiju uzvarot, varētu savienoties abas ordeņvalsts daļas, kas līdz šim varēja sazināties tikai pa jūru, kad tā nebija aizsalusi.

Bet Žemaitija 14. gadsimta valdīja vareni kunigaiši Vītenis (1296-1315), Ģedimins (1316-1341), Aļģirds (1341-1377), beidzot Ķēstutis un Jagailis (1377-1434). Leišu varu bija iesācis nostiprināt jau iepriekšējā gadsimtā Mindaugs, un viņa darbu turpināja Vītenis un Ģedimins. Tie apvienoja zem savas varas spēkus, ar kuriem varēja pretoties ienaidniekam, kas ar krustu un zobenu uzmācās Lietuvai. Tie ne vien apturēja bruņinieku virzīšanos uz priekšu, bet arī paplašināja Lietavas robežas, pievienojot krievu apgabalus.

Vītenis un Ģedimins daudz karo pret ordeni. Viņu karaspēki ir lieli, labi noorganizēti un dodas tālu iekšā ienaidnieku zemē, aplenc pilsētas, lieto kara mašīnas. Leišu cietokšņi ir labi nocietināti un sekmīgi iztur bruņinieku aplenkšanu. Tikai ar viltu vai nodevību izdodas ieņemt leišu pilis. Tā 1301.-1307. gados Onkaimes un Putenikes pilis nodod viņu priekšnieki Draikis un Spudis.

1314. g. leišu karaspēks uzvar bruņiniekus pie Novgorodkas; 1318. g. tas ir ielauzies Prūsijā un posta vācu zemi; 1323. g. to redzam Igaunijā karojam ar bruņiniekiem, bet 1324. un 1326. g. viņš jau staigā pa Mazoviju un Brandenburgū. Tā visu laiku kaut kur cīnās leišu karapulki visu gadsimtu.

Leišiem nākas reizēm palīdzēt arī pašiem vāciešiem. Tā Vidzemē ordenis šai laikā cīnījās ar arhibīskapu un bīskapiem virsvaldības dēļ. Bīskaps reiz bija iedevis ordenim trešo daļu no iekarotām zemēm, un ordenis savukārt apsolījies vienmēr paklausīt bīskapam. Tagad viņš vairs nevēlējās paklausīt un gribēja dabūt savā varā arī bīskapu zemes. Šai ķildu laikā Rīgas pilsoņi un tirgotāji gribēja padarīt Rīgu par neatkarīgu pilsētu. Bet ordenis to negribēja pieļaut un uzcēla Daugavgrīvā cietoksni, kas atgriezta Rīgu no jūras. Tad saniknotie rīdzinieki noslēdza sabiedrību ar Lietuvu pret ordeni, un leiši bieži palīdzēja Rīgai.

1323. g. vasarā Rīgā izplatījās baumas, ka divi Rīgas rātskungi esot saņēmuši no Ģedimina vēstules, kurās viņš paziņojot, ka gribot pieņemt kristīgu ticību. Pāvests atsūtīja uz Rīgu savu sūtņi, kas aizsūtīja pie Ģedimina garīdzniekus, lai tie pārliecinātos par leišu kunigaiša nodomu nopietnību. Tie atgriezās atpakaļ un ziņoja, ka pāvests

laikam ticis maldināts ar neīstām vēstulēm un ka Ģedimins nemaz neesot domājis atstāt savu tēvu dievestību. Ģedimins teicis, ka viņš gribot pāvestu cienīt kā tēvu, jo viņš esot vecāks un tādus viņš cienot kā tēvus. Arī Rīgas arhibīskapu, kurš arīdzan esot vecāks, viņš gribot cienīt. Tos, kuri viņam esot līdzīgi gadus, viņi turot par brāļiem, bet jaunākos par dēliem. Tālāk viņš teicis: "Kristītie Dievu pielūdz pēc sava ieraduma, krievi pēc sava, poļi pēc sava, un arī mēs pielūdzam Dievu pēc mūsu paraduma. Bet mums visiem ir viens un tas pats Dievs. Ko jūs man stāstiet par kristīgiem? Kur gan ir vairāk noziedzību, netaisnību, varmācību, samaitāšanas un mantkāribas kā pie kristīgiem un it īpaši pie tiem, kas šķietas garīdznieki un krustneši esam?" Karalis jo bargiem vārdiem pats esot teicis, ka viņš negribot kristīties.

Garīdzniekus no Lietavas līdz Rīgai pavadīja kāds bajārs, kurš Rīgas garīdzniekiem un pilsoņiem pateica, ka: "Vēstulēs, kas tikušas rakstītas it kā Ģedimina vārdā, nekad ar viņa ziņu nebijis ziņots par viņa vēlēšanos likties kristīties; tādu ziņu viņš nekad neesot sūtījis ne pāvestam, nedz arī piekrastes pilsētām. Gluži otrādi: dižkunigaitis vienmēr esot vēlējis un vēloties vēl tagad palikt uzticīgs tai ticībai, kas bijusi viņu tēvu tēviem un kurā tie miruši." To dzirdējuši, pāvesta sūtņi 1324. gada decembrī dodas atpakaļ pie pāvesta, bet bruņinieki uzsāk atkal savus karagājienus pret stūrgalvīgo Lietuvu. 1325. gadā tie iebrūk leišiem piederībā Polockas zernē, apcietina Ģedimina sūtņus un vienu no tiem pakar. Rīgas arhibīskaps par to izslēdz ordeni viņa bezdievīgo darbu dēļ no katoļu baznīcas. Ķildas un kari turpinās bez pārtraukuma. Ordenis cīnās ar bīskapiem un Rīgu, kurai palīdz Ģedimins. 1328. g. rīdzinieki noposta Daugavgrīvas cietoksni. Bet nākošā gadā liels ordeņbrāļu karaspēks sāk apdraudēt Rīgu. Pilsēta sūta pēc palīga pie Ģedimina, piedāvādama tam četrus Daugavmalas apcietinājumus. Tad Ģedimins ar lielu karaspēku pārceļas Daugavai un briesmīgi izposta ordeņa piederumus. Beidzot Rīgai tomēr bija jāpadodas, un 1330. g. līgumā viņai bija jāapsolās vairs nebiedroties ar pagānisko Lietuvu.

Lietavas kari ar ordeni vēl turpinās līdz 1338. g., kad noslēdz pamieru uz 10 gadiem. 1340. g. notiek plaša igauņu sacelšanās, kas atbalsojas arī nesen nomierinātā Zemgalē. Mirbahs raksta, ka "kāda arhīvā atrodama hronika vēsta, ka zemgalieši un leiši sarūgtinājuši 1340. g. ordeņa mestra priekus par Jelgavas pils būvi un ka bezdievīgie ļaudis nodedzinājuši mazo, viņpus Drīkses nesen uzcelto miestiņu. Pilī noslāpuši 600 vīru un daudz dūšīgu bruņinieku" [Mirbaha Vēstules par Kurzemes hercogu Jēkabu, - Jelgavā, 1899, XX vēst.].

1341. g. ziemā Ģedimins krīt pie kāda vācu celta cietokšņa aplenkšanas, kur viņu trāpa jaunizgudrotā ieroča - šautenes lode. Septiņi Ģedimina dēli sadala leišu milzīgo valsti savā starpā. Piecus gadus tie valda katrs savā apgabalā bez kopīga dižkunigaiša.

Divi Ģedimina dēli - Aļģirds un Ķēstutis - sekoja sava tēva paraugam. Aļģirdam piederēja Augštaitija, bet Ķēstutim Žemaitija, un abi kunigaiši noslēdz ciešu savienību, lai atjaunotu Lietavas spēkus un novērstu briesmas, kas draudēja no vācu puses. Ap šo laiku Vācu ordenis Prūsijā bija atkal sataisījies cīņai ar leišiem un 1344. g. uzsāka karagājienus. Bet arī leišu karaspēks Aļģirda vadībā iebrūk Kurzemē, ieņem Tērveti, nodedzina Jelgavu, Ādažus un Rīgas ārpuspilsētas. Postīdams vācu zemi, tas nonāk līdz Siguldai. Te pie viņa atnāk kāds lībiešu vecākais (quidam Livo de senioribus) un piedāvā Aļģirdam palīdzību pret vāciešiem, sacīdams, ka esot savas tautas izvēlēts valdnieks. Aļģirds neieredzēja ļaužu vēlētos valdniekus un licis lībieti nogalināt,

teikdams: "Zemniek, tu nebūsi šeit par karali!" Atstājis Vidzemes zemniekus, kuriem, kā dzirdam, vēl bijuši savi slepeni valdnieki (rex), savam liktenim, tas atkal atgriežas savā Žemaitijā.

Ķēstutī vācieši atrada nepārvaramu šķērslī saviem nodomiem. Viņš pussimt gadu atgaiņāja visstraujākos uzbrukumus savai dzimtai, zemei. Cīņai ar Ķēstuti ordenis izšķieda savus labākos spēkus. Līdz pat mūža galam tas palika uzticīgs savai senču dievestībai, lai gan vairāk reizes to mēģināja ar dažādiem solījumiem pierunāt pāriet kristīgā ticībā gan pāvests, gan poļu ķēniņš Kazimirs. Reiz, kad Ķēstutis krīt gūstā, tad to atbrīvo pēc zvēresta, ka viņš turēšot mieru. Zvērestu viņš Polijas un Ungārijas karaļu klātbūtnē apstiprināja pa pagānu parašai, stāvēdams uz tikko nokauta vērša.

Reiz Ķēstutis ziņo vācu ķeizaram Kārlim IV, ka pieņemšot katoļu ticību, ja viņam atdošot visas baltu tautu zemes, kas tagad pieder ordenim, un pašu Vācu ordeni pārceļšot uz Krievijas stepēm aizstāvēt kristīgos pret nekristīgiem tatāriem. Protams, ķeizars to nevarēja pildīt, jo pieprasītās zemes piederot ordenim uz iekarošanas tiesībām un viņš nevarot tās atņemt. Uz to ticis atbildēts, ka kristīgie acīmredzot nerūpējoties vis par savu ticību, kā tie liekulīgi sakot, bet gan par pasaulīgu mantu iegūšanu un tādēļ viņš labāk gribot palikt pagānu ticībā.

Pēdējo reizi pāvests velti mēģināja 1373. g. Ķēstuti atgriezt pie kristīgās ticības, bet viņš uz šo priekšlikumu nemaz neturēja par vajadzīgu atbildēt.

No 1345. g. līdz dižkunigaiša Alģirda nāvei 1377. g. hronikās minēti no Prūsijas puses 70, bet, no Vidzemes kādi 30 uzbrukumī Lietavai. Katru ziemu Prūsijā mēdza sarīkot divus tādus uzbrukumus, bet dažreiz arī trijus vai četrus un pat astoņus vienā gadā. Paši uz savu roku vēl rīkojās tā saucamie sirotāju pulki (latrunculi, latrones). Gājieni uz leišiem bija palikuši par modi, un katram ordeņa vīram, kas gribēja iegūt bruņinieka kārtu, vajadzēja būt bijušam Lietavā. Reliģiskā dedzība, kas sildīja rietumzemju augstmaņus un bruņiniekus vēl iepriekšējā gadsimtā, tagad bija jau atsalusi. Viņas vietā uz Prūsiju vilka karotājus romantiska piedzīvojumu un dēku kāre.

Pagānus vairs nekristīja, bet pagānu ticību centās izdeldēt ar to, ka bez žēlastības apkāva vai aizveda verdzībā sagūstītos leišus. Tā, piem., 1329. g. ordeņa lielmeistrs uzaicina uz "jautru pastaigāšanos" pa Žemaitiju čehu karali ar 18000 karavīriem. Tie ieņem Medvagolas pili un sagūsta 3000 cilvēku. Šos ļaudis meistrs kā pagānus gribējis visus nokaut Dievam par godu, bet viņu no tā atrunājis čehu karalis, lūgdams tos visus nokristīt.

Cik zināms, no 1345. līdz 1377. g. leiši iebrūk 31 reizi Prūsijā un 11 reizes Vidzemē. Ķēstutis, kurš varēja patiesībā balstīties tikai uz saviem žemaišiem, kā par brīnumu visās šais daudzās cīņās nebija atdevis ordenim nevienu pēdu leišu zemes, kaut gan ordenim kara mākslā piederēja pirmā vieta Eiropā.

Alģirds pēc sevis par dižkunigaiti ieceļ savu vecāko dēlu Jagaili. Tas bija godkāriģs vīrs, kas drīz vien sanāca naidā ar savu tēvoci Ķēstuti. Lai tiktu no viņa vaļā, Jagailis noslēdz ar Vācu ordeni slepenu līgumu pret veco Ķēstuti, solīdamies par palīdzību ordenim atdot Žemaitiju no jūras līdz Dubisai. Bet Ķēstutis to laikā uzzina, uzbrūk Viļņai, sagūsta Jagaili un pats uzsēstas tronī. Jagailis apzvēr likties mierā, un Ķēstutis

to atlaiž brīvībā. Bet Jagailis netur zvērestu un atkal ved slepenas sarunas ar ordeni, lūgdams to palīgā. Bruņinieki arī paklausa un ar lielu karaspēku, kuram pievienojies arī Jagailis, 1382. g. ieņem Viļņu. Ar viltu Jagailis sagūsta Kēstuti un iesloga cietumā, kur to atrod nožņaugtu. Gan Jagailis liek savu tēvoci spoži apbedīt, sadedzinot pēc pagānu parašas, tomēr viņš nespēja apklusināt tās balsis, kas to sauca par sava tēvoča slepkavu.

Briesmas no Vācu ordeņa puses auga aizvien lielākas, un Jagailis meklēja sev kādu stipru palīgu. Tādu viņš atrada Polijā. Cerēdams gūt daudz labuma, viņš apprec poļu princesi Jadvigu 1385. g. To darīdams, Jagailis solās "ar visiem saviem vēl nekristītiem brāļiem un radiem, ar visiem muižniekiem, ar visiem savas zemes augstas un zemas kārtas iedzīvotājiem pieņemt kristīgo katoļu ticību".

Ar šīm precībām Jagailis ieguva cīņā pret ordeni varenu palīgu, bet par to bija spiests pāriet katoļu ticībā. Godkāriġajam Jagailim viņa valsts un tronis bija vairāk vērts nekā sirds pārliecība, kuru tas jau dažu labu reizi bija pametis novārtā.

Kad Jagailis pēc kāzām bija apceļojis savas jaunās poļu zemes, viņš ar sievu atgriezās Lietuvā un 1387. g. izdod pavēli iznīcināt veco dievestību. Šo pavēli viņš atkārtu vēlreiz, uzaicinādams visus Lietavas pavalstniekus pieņemt katoļu ticību. Zemturiem, kas likās kristīties, viņš atstāja zemi par īpašumu, pilsētām, kas pieņēma kristīgo ticību, viņš dāvāja plašas pašvaldības tiesības un zemniekus pielabināja pie kristības, dāvājot tiem baltus vadmalas svārkus. Baltie svārki leišiem tik ļoti patikuši, ka daži likušie divreiz kristīties, lai iegūtu divējus svārkus. Tā kā no Polijas atvestie garīdznieki nav pratuši leitiski, tad kristīšana notikusi visai pavirši. Tie sapulcējuši vīriešus un sievietes savrupos pulciņos, aplacījuši tos ar svētītu ūdeni un iedevuši visam pulkam vienu kopīgu vārdu. Tā īsā laikā nokristījuši 30000 leišu.

Pirms šīs tautas kristīšanas tikusi izdzēsta svētuguns, kas kā Dieva simbols degusi Viļņā, nocirsti svētozoli ap svētvietām un

nosisti zalkši, kas bija svētīti Zemes Mātei. Nekristīta palika tikai Žemaitija, uz kuriem arī esot devies pēdējais Viļņas vīkšējs jeb svētnieks. Tur senā dievestība vēl turējās ilgāku laiku.

Viļņā tagad iesēžas katoļu bīskaps un senās svētnīcas vietā tiek uzcelta katoļu baznīca. Ar šādu Jagaiļa soli ļoti cieta senā leišu dievticība, bet ne mazāk arī Vācu ordenis, šis dievticības nāvīgākais ienaidnieks. Leišu pagānu vietā tam tagad bija jākaro jau ar kristīgu lielvalsti, kurā ietilpa arī poļi, kas nekad nebija lāgā ar ordeni sadzīvojuši, kaut gan paši to bija ataicinājuši šurpu.

Nosēzdamies Polijas tronī, Jagailis izlīga arī ar savu brālēnu Vitautu, nožņaugtā Kēstuta dēlu, kuram tas uztic Lietavas pārvaldīšanu, kronējot to par Lietavas dižkunigaiti. Kaut gan Vitauts reizē ar Jagaili bija spiests pieņemt kristīgo ticību, viņš tomēr neturēja labu prātu uz ordeņa vīriem, kas Karaļaučos bija noindējuši viņa kādreiz ķīlām atstātos dēlus Jāni un Juri. Viņš arī necentās izdeldēt sava tēva dievticību Žemaitijā, kas bija pati leišu tautas sirds un īstais senās dievestības mitekklis. Šeit arī senā pagānība turas visilgāk, neraugoties ne uz kādu apkarošanu no bruņinieku puses. Bet šo Žemaitiju Vitautam neatlaidīgi atprasīja Vācu ordenis, jo to viņiem reiz bija

apsolījis Jagailis un arī Vitauts, reiz cīnīdamies pret Jagaili, bija tam piekritis. Bet, kad bruņinieki gribēja šo apsolīto un ilgi kāroto zemi saņemt, viņi atmetās pret pretestību. Vācieši tamdēļ turpināja savus uzbrukumus Žemaitijai, kas, Vitauta vārdiem runājot, bija pārvērtušies no kristīgās ticības izplatīšanas gaitām par laupītāju uzbrukumiem, jo Lietuvā taču skaitījās kristīti. Šais cīņās ap vēl savos dziļumos pagānisko Žemaitiju beidzas 14. gadsimts. 1399. g. bruņinieki ienāk Žemaitija ar lieliem spēkiem, mežonīgi izkauj ļaudis un daļu aizved vergos. Žemaiši beidzot padodas, dod ķīlas un meslus.

Tā pēc pieci simti gadiem izbeidzas valstiski vadīta un organizēta pretošanās kristīgās ticības apkarošanas gājienam. Pirmais apkarošanās un pretošanās cēliens ar to visumā bija izbeidzies. Pieci simti gadu pagāja, kamēr zemes gabals 500 kilometru caurmērā, no visām pusēm ielenkts, nolika savus cīņās ieročus. Iesākās tikpat garš citādas apkarošanas un citādas atgaiņāšanās laikmets, kurā baznīca skaita baltu tautas par kristīgām, bet senā dievestība ir vēl .savā saknē dzīva un zaļo joprojām savās tautās. Ar asmeni šī dievestība vairs nevarēja aizstāvēties, jo tautiešu rokas bija savažotas. Atlika tikai no atklātas cīņas pāriet slepenā pretošanās, un to šī dievestība arīdza dara.

Dārgi, pārāk dārgi bija maksājis abām pusēm šis ticību karš. Pēc lielmeistra Kniprodes 1351. g. sastādītā aprēķina, 84 gadu laikā cīņās pret mūsu senčiem bija krituši 2 bīskapi, 6 ordeņa mestri, 28 firsti un grāfi, 49 augsti muižnieki, 11 100 bruņinieku un muižnieku, 4000 pilsoņu, 8000 dzimtļaužu, kopā 117000 kristīti. Neapbrīnāti paliek kritušie otrā pusē, kur viņu skaits ir vēl daudz lielāks.

Bet asiņu plūdi vēl nav izbeigušies. Mūsu zeme ir tapusi asinskārīga un nevar atdzerties arī turpmākos gadsimtos.

8. PIECPADSMITAIS GADSIMTS

"Ļaujiet prūšiem par prūšiem palikt!"

Muižnieki garīdzniekiem 1428. gadā

[Indriķa Beringera vēstulē, ko tas

raksta ordeņa lielmestram Rusdorfam.]

Vācu ordenis, kā jau minēts, kāri tvēra pēc Žemaitijas, šis baltu tautu vēl dzīvās reliģiskās sirds. Bet notika tā, ka, šai sirdij pukstēt stājot, bija jāaplūst arī tam, kas pēc tās tik ļoti tīkoja, t. i., baltu dievestības nāvīgākam ienaidniekam -; Vācu ordenim. Garīgā bruņinieku brālība, kas bija par savu svēto uzdevumu spraudusi baltu pagānības izdeldēšanu, šai pagānībai mirstot, arī pati krita, pēdējo pagānu šķēpu ievainota. Tas notika 1410. g. 15. jūlijā Prūsijā, pie Tannenbergas.

Šā gadsimta sākumā vācu ordeņvalsts bija spēcīgāka kā jebkad. Iekšējās nesaskaņas bija kaut cik nokārtojušās, manta savairojusies, krustnešu pulku nekad netrūka. Gan ordeņa īstais uzdevums šķita jau paveikts, jo pagānu vairs nebija ko kristīt, bet toties vēl varēja laupīt, atņemt zemi un kalpināt iedzīvotājus.

Vislielāko ērtību ordeņvalstij atnesa tikko ieņemtā Žemaitija, jo nu reiz bija pārņemta laipa no vienas valsts daļas uz otru. Nu Livonija un Prūsija patiesi bija vienota valsts. Bet Lietuvai Žemaitijas atņemšana bija pārāk sāpīgs zaudējums, un leiši nevarēja ar to samierināties, tamdēļ notika tā, ka šis pēdējais vācu ieņemtais baltu zemes gabals bija tas kumoss, ar kuru beidzot aizrijās negausīgais ordenis. Ieņemtā Žemaitija vācieši rīkojās tik nežēlīgi, ka iedzīvotāji tūdaļ vairākkārt sacēlās pret tiem, un ordenis vainoja Vītautu, ka tas esot kūdījis leišus uz sacelšanos un slepeni atbalstījis dumpiniekus. Tā aizvien jo tuvāk nāca veco rēķinu galīgās nokārtošanas brīdis.

Visu 1409. gadu abas puses nadzīgi posās izšķirošai kaujai. Kad beidzot 1410. g. karavīri sāka lasīties kopā, tad izrādījās, ka tik liels karaspēks šais zemes vēl nekad nebija redzēts. Vācu ordenim sanāca ap 90 000 vīru, un to vidū bija arī pulki no Livonijas. Ordeņa ļaudis bija lieliski bruņoti, un viņiem bija pat lielgabali, kas tai laikā vēl bija jaunums. Bruņinieki jutās lieliski, jo nekad vēl tiem nebija bijis tik liels un lielisks karaspēks.

Pretinieku pusē Vītauts un Jagailis bija savākuši kādus 150000 karavīrus un ar šo milzīgo karaspēku nāca uz Prūsiju. Starp Grīnvaldes (Žalgires) un Tannenbergas ciemiem abi karaspēki sastapās un sakārtojās kaujai. Vācieši, nevarēdami sagaidīt kauju, par kuras labo iznākumu tie bija pārliecināti, ar ziņnešiem atsūtīja Jagailim un Vītautam divus kailus zobenus un pasniedza tos ar zobgalīgu runu. Vītauts zobenus pieņēmis, sacīdams: "Ļoti labi! Naidnieks pats mums dod dunci, ar kuru lai to kauj!"

Kauja iesākās un turpinājās visu dienu. Vītauts leišu pusē bija karaspēka dvēsele un rīkoja vīrus drīz vienā, drīz otrā vietā, briesmas nebēdādams. Leišu-poļu karaspēks uzvarēja, un šis uzvaras gods pilnā mērā piederēja Vītautam. Kauja beidzās ar vācu karaspēka galīgu sakaušanu. Krita pats ordeņa lielmestrs, visi ordeņa amata vīri, 200 ordeņa bruņinieki, 400 laicīgi bruņinieki un 40 000 kareivju. Bez tam vēl gūstā krita kādi 15000 vīru. Leišu un poļu zaudējumi nebija mazāki. Šinī kaujā galu dabūjuši pavisam kādi 80 000 karotāju. Pagānu un kristīto, zemnieku un augstmaņu asinis

plūda jo varenā straumē pa to asins upi, kurai sākumu deva svētā Adalberta nāve. Žemaišu pagāni te pēdējo reizi atklātā cīņā lējuši kristītās asinis savu virsaišu vadībā.

Šai Tannenbergas dienā uz visiem laikiem norietēja ordeņa varenība un slava. Tūdaļ jau nākošās dienās Vidzemes mestrs Hermanis griezās pie Vītauta un visa ordeņa vārdā atsacījās no Žemaitijas, piedāvādams mūžīgu draudzību. Kaut gan uzvara netika līdz galam izmantota, tomēr Vītauts atkal atguva savu vēl pagānisko Žemaitiju. Viņa joprojām palika kā vadzis starp abām ordeņvalsts daļām, pasargādama latviešu zemi no kolonizēšanas un pašus latviešus no pārtautošanas.

Pēc Tannenbergas kaujas ordeņa gods bija sabojāts uz visiem laikiem, un tūdaļ izbeidzās arī karavīru pieplūdums no citām valstīm. Ordeņa ārējais un iekšējais stiprums bija salauzts, un pret vājo ordeni sāka sacelties apspiestās pilsētas. Arī vienīgā latviešu brīvības pils Rīga līdz pašam gadsimta galam cīnās ar ordeni savas patstāvības dēļ. Baznīcas lāsti krīt gan uz Rīgu, gan ordeni, jo strīdiem pa vidu jaucas arī pāvests un bīskapi. 1482. g. pāvests uzkraj ordenim baznīcas lāstus un aizliedz katoļu garīdzniekiem lūgt Dievu ordeņa baznīcās. 1484. g. rīdzinieki ieņem ordeņa pili Rīgā un trijās dienās to nojauc. Atriebdamies Rīgai, ordeņa bruņinieki nodedzina daudzas apkārtējās arhibīskapa pilis - Krustpili, Ikšķili, Cesvaini - un daudz ciemu.

Valdošā loma pamazām pāriet uz muižniekiem un pilsētām. Ordenis nespēj vairs atspirgt un velk savu dzīvību līdz tam brīdim, kad lielmestrs Albrehts to 1525. gadā pārvērš monarhiskā valstī zem Polijas aizbildniecības. Bet gals pienācis arī baltu tautu pēdējam dievestības cietoksnim Žemaitijā. Jau drīz pēc slavenās kaujas dievbijīgais katolis Jagailis līdz ar Vītautu atnāca uz Žemaitiju, lai to kristītu. Aukaimes svētnīcu iznīcina, svētuguni nodzēš, svētbirzes izcērt. Pēdējais uguns vīcējs Ģintauts nomirst 1414. g.

Vislielāko dalību pēdējo žemaišu kristīšanā ņem Bohēmijas mūks Hironims no Prāgas. Viņš divdesmit gadus bija pavadījis, dzīvodams Campus Maldoli vientulnīcā pie Areco pēc stingrajiem svētā Romnalda priekšrakstiem. Tad to apņēma viņa ordeņa dibinātāja gars, un Hironims, tāpat kā viņa priekšteči, citi šī ordeņa mūki Brūns, Jānis un Benedikts, dodas uz Poliju pie Jagaiļa, lai nodotos pagānu atgriešanas darbam.

Pēc Toruņas miera līguma, 1411. g., divus gadus vēlāk tika apstiprināta Horodlā Lietavas un Polijas ūnija, pēc kuras noteikumiem Romas kristietība visā Lietuvā jāpadara par valsts reliģiju, bet grieķu pareizticībai un pagānu dievestībai tika noliegtas visas tiesības. Katoļu ticīgiem tika aizliegts doties laulībā ar pareizticīgiem un nekristītiem. Tā kā nākošā Konstances koncilā vajadzēja pārrunāt strīdus lietas starp krustnešiem un leišiem, tad Vītauts un Jagailis, lai noskaņotu sev par labu koncila prātu, ar lielu cītību ķērās pie Žemaitijas kristianizēšanas. Svētais Hironims te nāca palīgā kā saukts. Ar gluži ārējiem panākumiem apmierinājušies, tie 1416. gadā svinīgi rāda sapulcētiem baznīcēviem veselu pulku jaunkristīto leišu. Savus piedzīvojumus leišos Hironims vēlāk, 1431. g., izstāsta humānistam Enejam Silvijam Pikolomīni, vēlākam pāvestam Pijam II. Tas ir garāks stāsts par svētozolu ciršanu un leišu dievekļu iznīdēšanu, kurā daudz vērtīgu ziņu par leišu seno pagānību, bet vēl vairāk aplamību un nevalodu. [Script. Rerum Prussicarum, IV, 228. lpp.] To pašu dara arī otrs Žemaitijas kristīšanas aprakstītājs Jānis Dlugošs, Krakovas domkungs.

Tūdaļ pēc žemaišu paviršanās kristīšanas viņiem tiek celtas pirmās baznīcas un Varņos (Medeninkos) ierīkots bīskapa sēdeklis. Bet, tā kā lielākā ļaužu daļa vēl turējās pie savas sentēvu dievestības, tad 1418. g. žemaiši sacēlas pret katoļiem, noposta saceltās baznīcas un padzen no Varņiem bīskapu ar visiem viņa garīdzniekiem. Ar lielām pūlēm Vītautam izdodas savus ļaudis atkal savaldīt un piespiest tos turēt kristiešiem doto solījumu.

Tādā kārtā tikai 15. gadsimtā izdodas kristīt pēdējos mūsu senās dievestības atklātos turētājus un piespiest tos vismaz ārīgi padoties kristīgās baznīcas noteikumiem. Bet, tā kā katoļu garīdznieki neprata baltu tautu valodu, tad tiem nekā nebija iespējams pārveidot baltu reliģisko priekšstatu pasauli. Viņi to arī sākumā necentās darīt un apmierinājās ar tīri ārīgiem panākumiem. Labi ņemot, lietišķā dzīvē starpība starp abām dievticībām nemaz nebija tik liela kā teorijā. Katoļu garīdznieki nebija mazāk mānīcīgi kā viņu jaunkristītie zemnieki. Viņi tāpat nododas pūšļošanai ar svēto ūdeni, sāli un vasku. Baznīca tur tos pašus svētkus, ko senāk svinējuši pagāni, tikai ar pārgrozītu nosaukumu un citu, kristietībai pielāgotu jēgu. Katolisms, caur Eiropas pagānu tautām sūkdamies, pats bija kļuvis pagānības pilns. Viņš bija vēl nesen pieņēmis pat seno veļu kultu - kā Visu dvēseļu dienu, ar visām pagānu parašām. Arī Marijas kults bija izveidojies no agrākās zemes un auglības dievību cienīšanas. Pat ārējā kultā senāk aizliegtie elementi, kā sveču dedzināšana un krusta zīmes lietošana, pamazām tapa par katoļu kultiskām sastāvdaļām.

Leišu pagānības zīmes, senās križas, līdz pat šim laikam redzamas Lietuvā pie krustcelēm un sādžām. Tagad tās stāv tur kā kristietības zīmes, bet senāk baznīca uz tām raudzījās pavisam citādi. Tā Zārijas bīskaps Miķelis 1426. g. izdod pavēli, kurā starp citu sacīts: "ut nullam crucem circa sepulcra mortuorum locent et ut quilibet jam positas abscindant sub poena III marc", t. i., "lai tie nekādus krustus neliktu pie nomirušo kapiem un jau ierīkotus novāc pie triju marku naudas soda". Tas nozīmē, ka krustiņiem bijis tāds veids, kas nesaderējās ar kristīgā krusta formām. Patiesi, vēl šodien mēs redzam leišu križas saules, mēness un zvaigžņu attēlus. Zem križu jumtiem glabājās izgriezti simboli, kas norāda uz ļoti seniem priekškristīgiem laikiem. Latvijā šādi krusti un kapelas iznīcināti reformācijas laikos, piedraudot ar jo bargiem sodiem.

Leišu karš un citādas likstas vairāk kā divus gadsimtus bija tik ļoti aizņēmuši ordeņa valsts bruņniecības un garīdzniecības uzmanību, ka, cīņām atslābstot, šī gadsimta otrā pusē, vēl daudziem īstiem kristiešiem ar sāpēm nācās atzīt, ka ordenis nemaz neesot gādājis par to, lai katoļu baznīcai pakļautos apgabalos notiktu arī iedzīvotāju sirds atgriešana pie Jēzus Kristus. Pati garīdzniecība bija tā palaidusies, ka šajā gadsimtā sākās dzīva rīkojumu, priekšrakstu un noteikumu došana par baznīcas dzīves nokārtošanu. Šais rīkojums un citos senrakstos redzams, ka pat Prūsijā dažos prūšu vēl apdzīvotos apgabalos netraucēti vēl senā pagānība. Vidzemē šī senā pagānība vērs uz sevi dažu apzinīgāku dvēseļu ganu vērību, un tiem ir daudz iemeslu žēloties par to, ka slepena "elku kalpība" vēl joprojām pastāv, neraugoties uz to, ka jau vairāk kā simts gadu atpakaļ iedzīvotāji tikuši aplacīti ar svēto ūdeni. Jau 1428. g. Rīgas arhibīskapam Heningam Srapenbergam nācās sapulcēt visus savus garīdzniekus, lai pārrunātu šo neciešamo lietu. Šai apspriedē neieradās četri Prūsijas bīskapi, kas jau 1426. g. paši bija sapulcējušies, lai pārspriestu tamlīdzīgas lietas. Rīgas koncila slēdzieni un lēmumi tomēr bija saistoši arī Prūsijas bīskapiem, un ilgāku laiku pie tiem turējās visa ordeņvalsts garīdzniecība. Jo interesanti šajā Rīgas lēmumā ir 19., 27. un

42. panti, kas runā par seno pagānu kultu un dažādiem viņa aizliegumiem. Rīgas koncils laikam ierosināja jau minēto Zārijas bīskapu Miķeli Jungi (1425-1442) savai draudzei dot īpašus brīdinājumus, kuros piedraud ar bargiem baznīcas sodiem. Šai garajā brīdinājumā jo sīki uzskaitīti visi tie "nedarbi", ko, savu seno dievestību joprojām piekopdami, dara prūši. Arī pēc tam turienes bīskaps Nikolajs izdod vēl jaunus rīkojumus pagānības apkarošanai, un aiz viņa to turpina dažādie valdības rīkojumi (Landesordnung).

Visi šie rīkojumi ļauj dziļi ielūkoties toreizējo baltu dvēseles stāvoklī un nākt pie atziņas, ka zemes senie iemītnieki sīksti turējušies pie savu senču ieskatiem un ierašām. Viegli bija izdot rīkojumus, bet grūti nācās garīdzniekam tos dzīvē izpildīt. Lai kaut cik veiktu priekšrakstos uzliktos pienākumus, mācītāji sāka izlietot tulkus (interpretes, Tolken) savu runu pārtulkošanai. Šie tulki tika izraudzīti no nemācītiem zemniekiem, un tiem vajadzēja pa teikumam atstāstīt baznīcēniem savas tautas valodā to, ko svešā valodā tikko bija izteicis garīdznieks. Viņu pārtulkojumi bijuši ne vien kļūdaini, bet pat aplami, kā to dzirdam dažkārt tai laikā žēlojamies. Tulkiem tika ierīkota zem kanceles īpaša vieta.

Garīdzniekiem tika piekodināts katru svētdienu lasīt draudzei priekšā iedzimto valodā "Tēva reizi", "Eņģeļu sveicienu" un "Ticības apliecību", lai to paturētu prātā. Grāmatu vēl nebija, un arī ļaudis visi bija lasīt nepratēji, bet lauztā valodā priekšā sauktos ticības gabalus tauta iegaumēja pārāk grūti, kaut gan visiem bija piedraudēts, ka nemācēšanas gadījumā tos nelaidīs pie vakarēdiena, nelaulās un neapbedīs. Tā kā tā bija vienīgā mācīšana, tad visi kristīgās ticības pamatjēdzieni joprojām palika ļaudīm nezināmi.

Grūtā kungu darbā visu nedēļu nostrādinātiem ļaudīm bija pavēlēts, sākot ar divpadsmit gadu vecumu, ikvienam katru svētdienu nākt baznīcā un vismaz vienu reizi gadā grēkus izsūdzēt ar tulka palīdzību. Kas no tā atrāvās, tos sagaidīja dažādi sodi. Bet pēc tam izdarītās baznīcu un draudžu pārlūkošanas uzrāda, ka ļaudis pretojas baznīcas noteikumiem, neapmeklēja dievkalpojumus, neatmet aizliegtos svētkus, negavē, svētdienās strādā savus lauku darbus, nomazgā kristību upēs un strautos, pārkrusta kristītos bērnus, dodami tiem vecos pagāniskos vārdus, rok mirušos savās pagānu kapsētās utt. Arī savā māju dzīvē nevāci ziedo senām dievībām (daemones) un piekopj veļu kultu. "Prūsijas pagāns piecpadsmitā gadsimtā vēl apzinājās sevi kā tāds, kas atšķiras no kristīgiem ar savu reliģiju kā citādi ticošais, un sajuta baznīcas jūgu kā netaisnību, kas nodarīta viņa citādi, bet šķietami labākai ticības pārliecībai. Cik varbūt tā arī nebija piesēta ar svešiem elementiem, tomēr, savā kodolā nesalauzta, prūšu pagānu ticība ne gluži mazā slepeni piekritēju skaitā dzīvoja tālāk ne tikai kā māņticība, bet arī kā reliģiska sistēma." Šos vārdus gan saka V. Manharts [V. Manharts. Latviešu-prūšu mitoloģija, 163. lpp.] par prūšiem, bet jo vairāk tie var zīmēties uz vēl attālākiem apgabaliem latviešu galā.

Mēs redzam, ka šajā gadsimtā, kad izbeidzas pagānības apkarošana ar šķēpu un zobenu, izveidojas citi, jauni apkarošanas paa, ņēmieni, kas līdz tam netika lietoti. Tie ir sodi un spaidi no baznīcas puses, kas vēlāk izkopjas kauna stabu pielietāšanā un ļaužu pāršanā par nepaklausību baznīcai. Nobriest arī paņēmieni, kā vārdzināt ļaudis ar baznīcas galvas gabalu iekalšanu. Te palīgos nāk Gūtenberga jaunatradums, kā ātri pavairot grāmatas. 1450. - 55. g. tiek iespiesta pirmā Bībele. "Melnā māksla" ātri

izplatās, vairodama svētos rakstus u. c. baznīcai nepieciešamas grāmatas, kas kristīgās ticības izplatītājiem drīz vien nāk palīgā apkarot arī baltu seno dievestību.

Piecpadsmitais gadsimts pieder jau atdzimšanas laikmetam. Gara gaisma ir uzaususi pār katoļu baznīcas tumsonību. Garīgā vadība no garīdznieku rokām jau pārgājusi humānistu rokās. Eiropa atdzimst uz grieķu un romiešu pagāniskās kultūras pamatiem. Cilvēka pašvērtība sāk sacensties ar debesu valstības vērtību. Katoļu baznīcas dogmas un rīcību vairs neuzlūko par nemaldīgām. Atpirkšanās no grēkiem par naudu un tamlīdzīgas lietas sāk apgaismotiem prātiem likties nejēdzība. Katoļu baznīcā nobriest vajadzība pēc reformām. Aizvien vairāk parādās visādas mācības, kas runā pretī katoļu baznīcas dogmām un iestādījumiem. Ar sārziem un moku kambariem katoļu ticība cenšas savu grūto stāvokli saglābt. Beidzot tā sadedzina Viklifa rakstus, kurus par maldīgiem neatzina Jans Huss. Kad Huss protestē pret šādu baznīcas rīcību, tad pāvests Husu nolād. Huss sadedzina pāvesta lāstu bullu, bet arī pats drīz pēc tam tiek sadedzināts. To nolemj tai pašā laikā, kad baznīctēviem tika priekšā stādīti pēdējie atgrieztie žemaišu pagāni. Pagānība te sastapās ar reformāciju.

Husa sadedzināšana aizdedzināja troni, kurā sēdēdama valdīja katoļu baznīca. Nākošā gadsimtā visa kristīgā baznīca jau stāv revolūcijas liesmās. Nebija paguvis vēl necik kristiānisms iesūkties baltu sirdīs, kad jau viņu pašu ķer liels pārbaudījums, kas to atrauj ilgāku laiku no Dieva valstības sludināšanas darba.

9. SEŠPADSMITĀIS GADSIMTS

"Viņiem ir kristiešu vārds, bet tie
neko nezina pateikt par Kristu."

Sebastjans Minsters par latviešiem 1550. g.

Kā jau pieminēts, divus varenius garīgās dzīves ieguvumus manto 16. gadsimts no iepriekšējā: grāmatu un reformāciju. Abi šie, sabiedrojas, lai turpinātu mūsu dievestības tālāko apkarošanu.

Gadsimta sākumā katoļu baznīca bija kaut cik jau ierīkojusies baltu zemēs. Pilsētās tā bija uzcēlusi savas baznīcas, bet laukos mazas lūgtaviņas. Savās vietās sēdēja padotības kārtībā novietotie arhibīskapi, bīskapi un priesteri. Katrs no tiem pildīja dvēseļu glābšanas labad noliktos baznīcas priekšrakstus. Neko vairāk kā ārējo priekšrakstu pildīšanu garīdznieki nevarēja prasīt arī no savu draudžu locekļiem. Pietika, ja tie neatsacījās no sv. sakramentiem, iemācījās dažas lūgšanas un pildīja baznīcas klaugas. Vispār, katoļu ieskats bija tāds, ka debesu valstība iegūstama ar Dievam patīkamu darbību: lūgšanu skaitīšanu, baznīcā iešanu, dāvanu došanu un grēku sūdzēšanu. Pilsētnieki to arī darīja, jo, bieži kopā dzīvodami, cits citu uz tam vedināja un arī garīgā uzraudzība bija vieglāk izdarāma. Bet gluži nepiemērota katoļu baznīca izrādījās mūsu laukiem. Balti no laika gala dzīvoja izklaidus savrupos ciemos un sētās, kurās svešinieks tikai retumis dabūja ielūkoties. [Victor Jungfer. Alt-Litauen. - Berlin, 1926. Šī apcerējuma autors 11. lpp. apgalvo, ka Sigismunds Augusts 1562. g. pavēlējis leišu zemniekiem dzīvot sādžās un no šī laika Lietuvā sākušās sādžas.] Bet arī šādās reizēs tam palika apslēpta sētas iemītnieku intīmās dzīves puse. Ārpus šās sētas pilsētās un pie pilīm bija saceltas baznīcas, bet latvietim un leitim pašam savas sētas slepenā stūrī atradās sava, svešiniekiem nezināma svētvieta. Savus mirušos viņi vēl pa vecam aprok savos kapkalnos pēc senas parašas, nevis baznīcas iesvētītā zemē.

Arī katoļu garīdznieku rīcība dažā ziņā daudz neatšķīrās no tās zintniecības, ko piekopa paši iedzimtie. Senā zintnieka - labdara vietā bija stājies katoļu mūks, kurš neatteicās izdalīt svētītu ūdeni, appūstu sāli, no vaska darinātus amuletus. Viņš arī izdzina velnus, dziedēja ar svētiem vārdiem, aizsargāja pret burvjiem un raganām. Par šādu savu darbību labā apziņā vēsta jezuīti savam priekšniekam. [Dr. phil. Eduard Kurtz. Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat, 1583 - 1614. - Riga, 1925.] Katolisms pie mums bija forma, kurai nebija kristīgā satura, un to mūsu zemēs vēl joprojām aizvietoja senie ticējumi un ieradumi, jo baznīca to daudz nekavēja.

Kad ieskatās sešpadsmitā gadsimta grāmatās un rokrakstos, tad redzama pārsteidzoša aina: visa baltu zeme ir senās pagānības pārpildīta. Svētās katoļu baznīcas klēpī ir apmeties neticams daudzums nekristīgu ticējumu un ierašu. Lai gan Vidzemē un Prūsijā jau 200 gadus agrāk nekā Lietuvā kristietība bija tapusi par valsts reliģiju, šai ziņā viņas ne ar ko neatšķīrās no nesen Svētai Baznīcai pieskaitītās Žemaitijas.

Šai nekristīgai "negantībai" pie pašas saknes tad nu ar lielu dedzību ķērās jaunā, uz evaņģēlijiem atjaunotā baznīca, apbruņojusies ar katķismiem un dziesmu grāmatām, ko tai deva grāmatu iespiešanas māksla.

Katoļu baznīcai nepatīkamu mācību dēļ kā ķeceru 1415. g. sadedzināja čehu mācītāju Janu Husu. No šī brīža sašutums pret katoļiem vairs nerimās, un visās zemēs radās kustības, kas prasīja, lai nejdzībās iegrimusi katoļu baznīca atkal atgrieztos atpakaļ pie evaņģēlijiem. Šī kustība 16. gs. sākumā plūda vairākās strāvās, un vienu no tām iedvesmoja vācu mūks Mārtiņš Luters, kas 1517. g. atklāti pasludināja savus iebildumus pret pastāvošo baznīcu. Tā kā Luters prasīja, lai pāvestam un bīskapiem tiktu atņemta viņu laicīga vara un lielie zemes īpašumi, tad Lutera mācība patika valdniekiem un muižniekiem, kas to arī visādi atbalstīja.

Lutera pierunāts, arī Vācu ordeņa lielmeistrs Albrehts 1525. g. pārvērš savu katolisko ordeņa valsti pasaulīgā hercogistē zem Polijas virskundzības un tūdaļ dedzīgi ķeras pie aizkavētā ticības iesakņošanas darba. Kaut gan lielākā Prūsijas iedzīvotāju daļa bija vācu ienācēji, kas apmetās izkauto prūšu ciemos, tomēr zemē atlikušie prūši jo sīkstī turējās pie sentēvu dievticības, jo nebija kas tiem viņu valodā mācītu kristīgo ticību. Un tieši šeit viņš visvairāk gribēja pabeigt katoļu iesākto kristianizēšanas darbu. Līdz tam par kristietības iesakņošanu prūšos gan nerūpējās neviens ordeņbrālis. Nebija arī vēl nekādas iespējas to darīt, jo, patiesi, neviens garīdznieks neprata kaut cik ciešami prūšu valodu. Nepieciešamie baznīcas rīkojumi un baušļi vēl vienmēr tika pateikti caur tulkiem, kas baznīcās bija novietoti kanceles tuvumā. Vēl 1567. g. hercogs Albrehts savā "testamentā" saka: "Ir gandrīz neiespējami atrast prūšu valodu protošus dvēseļu ganus."

Šis pirmais Prūsijas hercogs (1525-1568) visu savu mūžu nerimās izplatīt visādiem līdzekļiem prūšos un leišos evaņģēlisko mācību. Karaļauču universitātē viņš skolo ne vien prūšu bērņus par mācītājiem, bet nodibina astoņas stipendijas arī leišu jaunekļiem. Uz sava rēķina tas iespēž prūšu un leišu valodās katķismus un citas baznīcai nepieciešamas grāmatas. Viņš pavēl arī baznīcās sprediķus noturēt prūsiski un leitiski. Insterburgā to pirmo reizi sāk darīt 1537. g. Ar maz izņēmumiem gandrīz visas Prūsijas baznīcas ir celtas Albrehta laikā.

Arī leišos sāk iespiesties "Lutera ticība". Ticības atjaunotāji arī tur izdod pirmās grāmatas. Mārtiņš Mažvīds (Mosvidius) 1547. g. izlaiž savu luterāņu katķismu ar vienpadsmit garīgām dziesmām un īsu ābeci. Dažus gadus vēlāk parādās viņa tulkotā dziesmu grāmata un 1559. g. kristības formulārs. Baltramejs Vilents 1579. g. atkal izdod Lutera katķismu un Jauno Derību. Jānis Bretkūns 1590. g. pārtulko arī Bībeli, bet tā paliek neiespiesta. Visi šie pirmie leišu grāmatu sarakstītāji bija luterāņi, un protestantisms jo plaši izplatās pa Lietuvu, iekarodams dažā laba leiša sirdi.

Latvijā luterānisms no Vācijas pārsviežas 1521. gadā, jo tad Lutera mācību sāk Rīgā sludināt no Vācijas iebraukušais priesteris Andrejs Knopkens. Pilsētas un muižnieki tūdaļ pieslējās luterānismam, jo ar to cerēja tikt vaļā no bīskapu virskundzības. 1522. g. viņš notur Rīgas Pētera baznīcā disputu ar katoļu mūkiem, nežēlīgi kritizēdams viņu mācību un baznīcas iekārtu. Viņa 24 tēzes sagrauj katoļu baznīcas ilgi saglabāto cieņu:

"XIV. Pastarā tiesā Kristus neatzīs nekādu (ārēju) dievbijību, nekādu māņticīgu gavēni, nekādas mūžīgas dziesmas, ne aizlūdžēju Olimpu, ne memorijas (piemiņas svinības), brālības, dalību labos darbos, ne indulgencijas (grēku atlaižas), ne vikāriju dibinājumus, ne tempļu un altāru celšanu, ne svētceļojumus, bet mīlestības darbus, kas izriet no ticības.

XVIII. Romas vilks ir aptumšojis Kristus slavu ar savu vārdu, apgalvo nekaunīgā kārtā, ka viņš esot klints, Pētera vietnieks un baznīcas galva, un, izrāvis evaņģēliju no cilvēku sirdīm, sēd Dieva svētnīcā kā "izpostīšanas negantība", it kā būtu lielāks grēks noziegties pret viņa nekā pret Dieva bausli.

XX. Kristus negrib, lai viņa mācekļi tēlotu valdnieku lomas un lietotu varmācību pār avīm, kas izpirktas viņa asinīm ... Kristus atzīst par apustuļu pēcnācējiem tikai kalpotājus, kam viņš aizliedzis būt par valdniekiem.

XXII. Lai trīs Romas antikrists, kas citu priekšā piesavinājies Dieva kalpa titulu un tomēr nemaz kā tāds neizturas, jo viņš tikko pielaiž ķeizara majestāti skūpstīt viņa netīrās, mūžīgās podagras cienīgās kājas un nolādē viņu, ko Dievs atzinis par savu kalpu, un apkrauj lāstiem."

Luterānisms palaida vaļā kristīgā pasaulē spriešanas brīvību, un līdz ar to iesākās laikmets, kurā cilvēka veselais prāts vairs netaupīja nekādas dogmas un svētos aizspriedumus. Četrsimt gadus vēlāk Lutera ievadītā kristīgās ticības un baznīcas kritika bija radījusi apstākļus, kuros atkal varēja atdzimt pirms 1000 gadiem apspiestās nacionālās reliģijas.

1561. gadā arī Livonijas ordeņvalsts, tāpat kā pirms tam Prūsija, izbeidz savu pastāvēšanu un tiek pievienota Polijai. Viņas pēdējais mestrs Gothards Ketlers 1562. g. saņem no Polijas lēnī Kurzemi un Zemgali kā hercogvalsti. Jaunās valsts hercogs tūdaļ ķeras pie to valsts lietu kārtošānas, kas tam šķita visbēdīgākā stāvoklī, un viena no tādām bija baznīca. Lai iegūtu skaidru ainu par baznīcu stāvokli savā zemē, viņš uzdod savam galma mācītājam Bīlavam 1565. g. izdarīt pirmo vispārējo baznīcas pārlūkošanu (vizitāciju). Bīlavs šo uzdevumu gan izpildīja, bet no visa pieredzētā bija tik satriekts, ka nekādi neizdevās to pierunāt palikt savā vietā, lai savestu kārtībā paputējušās Kurzemes baznīcas lietas. Viņš atzinās, ka viņa spējas un spēki esot par niecīgiem, lai to izdarītu, un steidzīgi aizbrauca uz Vāciju.

Tiešām, Kurzemē un Zemgalē kristietības vairs tikpat kā nebija. Reformācijai izplatoties, katoļu garīdznieki bija zemi pametuši, tiklīdz muižnieki bija pārgājuši luterānismā. Katoļu celtās nedaudzās baznīcas un lūgtaviņas jau četrdesmit gadu stāvēja tukšas, un daudzas jau bija pa šo laiku sakritušas. Nedaudzie luterāņu mācītāji, kuriem krita katoļu mantojums, tāpat kā viņu priekšgājēji, neprata ļaužu valodu un bija aizņēmti cīņā ar katoļu garīdzniekiem. Zemi bija piemeklējuši karapulki, bads un mēris.

1567. g. hercogs Ketlers izlaiž savu slaveno priekšrakstu par 70 baznīcu ierīkošanu Kurzemē un Augšzemē, lai ļaudis turpmāk vairs nedzīvotu kā "nesaprātīgi lopiņi savā pagānu būšanā", īpašai komisijai tiek uzdots rūpēties par pavēles izpildīšanu, un jau 1570. g. Jelgavas landtāgā viņa varēja ziņot, ka zeme tagad pietiekoši apgādāta ar baznīcām.

Pirmie katķismi kropļotā latviešu valodā tiek iespiesti tikai 1585. un 1586. gados. Gadu vēlāk parādās pirmais garīgo dziesmu krājumiņš un arī mācītāju rokasgrāmata "Enchiridion". Tā kā latvieši vēl nebija mācīti lasīt, tad šīs grāmatas viņu ticību neskāra, bet noderēja vairāk vācu mācītājiem pašiem. Arī baznīcu dziesmas nekādā ziņā sava

neritmiskuma un domu neskaidrības dēļ nevarēja sacensties ar senām dainām. Pazīstamā luterāņu dziesma "Gods Dievam vien ar pateikšan" tolaik skanēja šā:

"Venam Devam exkan auxte gir Goodtzc
Unde patteicczibe par vingē sseelestibe
Tapeetz ka nu vnd nee proyam
Mirrns aizkaert var vene greeke.
Vene labbe prate Devs py mums tur
Nu gir lels Mērs bes mitteschen
Vuessam Karyam gir nu.vens Gals."

Vēl daudz smieklīgāki izklausās baušļi un "Tēva reize". Kā arī nepūlētos mācītāji, šādas lietas latviešu galva nespēja prātā paturēt, un tamdēļ nav jābrīnās, ka vēstures liecības pauž par pilnīgu kristietības trūkumu attālākos Kurzemes un Vidzemes novados. Nav iespējams šeit pievest visas tās vietas hronikās un citos aprakstos, kas runā par vēl nenobeigto un spirtu senču dievestību latviešos šai laikā.

Vācu ģeogrāfs Sebastjans Minsters 1544. un 1550. g. raksta: "Mūsu dienās evaņģēliju Livonijā sludina brīvi un atklāti . . . Vienkāršās tautas vidū ir daudz tādu, kuriem nav nekādas jēgas par vācu valodu, un tādēļ tiem nav arī kristīgu ganu; tie pielūdz sauli, mēnesi, zvaigznes, kokus un putnus. Viņiem ir kristiešu vārds, bet tie neko nezina pateikt par Kristu." Kādā 1570. g. ar Heninga palīdzību sastādītā rīkojumā par Kurzemes, Zemgales un Vidzemes reformāciju rakstīts: "Nabaga zemnieki . . . uzaug bez kristības un sakramentiem savā pagānu būšanā kā nesaprātīgi lopiņi un tā arī nomirst ar vislielākām briesmām savai dvēselei, bez visuvarena Dieva un viņa svētas gribas atzišanas." Turpat tālāk: "Šī nabaga zemnieku piegriešana (Kristum) ar mutes vārdiem daudzās vietās vēl nemaz nav notikusi, un daudz ir to, kas savā mūžā dievvārdus nekad nav dzirdējuši un arī no saviem kungiem nekad nav tikuši uz to pamudināti vai piespiesti. Bet viņu vidū, kā teikts, ir daudzi nekristīti nomiruši, un, ja tie arī tikuši kristīti, tad tālāk tie auguši bez jebkādas mācības, līdzīgi nesaprātīgiem meža kustoņiem un kokiem, bez kādas reliģijas un dievkalpojumiem, tikvien ar to, ko pats velns tiem iedabājis jau caur viņu sentēviem, ar pagānību birzīs un mežos, un citādām burvībām un raganībām, ko tie dzinuši un turējuši." Tam visam valdība esot nodomājusi darīt galu. "Vēl mazāk uz priekšu ciešama šīs zemes lielā pagāniskā elku kalpība, kuru viņi parasti savās sētās piekopj no Miķeļiem līdz Visu svēto dienai, nekristīgā, māņticīgā un pagāniskā kārtā dēvēdami par dvēseļu mielošanu .. ." Tādā pat garā par latviešiem raksta Rusovs, Vunderers, Lubenaus, Fabricijs u. d. c.

Kādā Rīgas jezuītu ziņojumā 1589. g. rakstīts:

"Tagad runāsim sevišķi par latviešiem. Kad katoļu ticība Livonijā sāka sagrūt, tad zemes kungi nemaz nerūpējās par apakšniekiem, tā ka tiem tikko bija iespēja iemācīties ticības pamatmācības. Un tādēļ nav nekāds brīnums, ka viņu vidū tagad gandrīz nekas nav atrodams, izņemot kristību, no kā varētu pazīt tos par kristiešiem. Pa lielai daļai viņi slēdz laulības pēc pagānu parašām, kas nav nekādas laulības. Katķisms guļ novārtā vai nu nicināts, jeb aizmirsts. Kas dzīvo attālāk no pilsētas, no tiem tikai nedaudzi prot Kunga lūgšanu ("Tēva reizi"). Tādēļ vienam pašam priesterim ir uzdevums apstaigāt novadus, no vienas muižas uz otru, divdesmit jūdžu atstatumā, aicināt kopā novadniekus un •zemniekus, sniegt visiem baznīcas sakramentus - grēku sūdzi, sv. vakariņu, laulību, kaut gan ir lielas pūles un grūtības pierunāt uz vakariņu un pēdējo svaidīšanu lielāko iedzīvotāju daļu, proti, kas nekad visā savā mūžā nav bijuši

pie dievgalda. Tomēr viņi kāri klausās kristīgo mācību un vecos katoliskos ritus. Kur vien viņi dabū zināt mūsējos ceļā pārnakšņojam, tur pulkiem steidzas klāt un lūdz katrs sev kādu apustuli par sargpatronu un sāli, ko mūsējie iesvētījuši, un dažas citas tamlīdzīgas lietas. Šādos gadījumos viņus skubina pievienoties lūgšanām un klausīties sprediķus. Dažādās vietās viens otrs, kam, liekas, ar buršanu bij uzlaistas slimības jeb kas apburtu lopu un lauka augļu dēļ bij piedzīvojis lielu ļaunumu, tika no tam vaļā ar svētas velna izdzīšanas spēku un dievišķu labdarību."

Līdzīgas ziņas atkārtojās arī vēlākos jezuītu biedrības ziņojumos.

Nav citāds bijis stāvoklis arī Lietuvā, par ko lasām jezuītu ziņojumā no 1600. g.:

"Citur prāvus akmeņus ierok zemē saslaucās un augšējā pusē nogludināto virsmu uzglabā aplātu ne ar zemi, bet salmiem, viņi tos sauc **Deyves** un bijīgi ciena kā labības un lopu apsargātājus. Pavardu viņi uzmana tik godbijīgi, ka neviens tam neuzdrošinās tuvoties; jo viņi tic, ka, ja kāds to aizskars, tas aizies postā. Viņi nokauj gluži veselu sivēnu, kuru apēd izvāritu nama tēvs un māte kopā ar vecu vīcēju. Daļu no sivēna un citiem ēdieniem, ja tādi būtu gatavoti, vecā kopā ar trejdeviņām maizes druskām nones skaidienē, kur, kad visi ir attālinājušies, samierina minēto **Deyves**.

Kādu slimu zemnieku apmeklēja dēmons dieva izskatā; viņš to pierunāja, ka, ja tas vēlētos atgūt zaudēto veselību, tam katru gadu jāupurē kauss alus un jāatturas 6 dienas no katra darba. Kāds cits katru gadu upes krastā upurēja vistu, tamdēļ ka kādreiz, pārejot upi, bija nokļuvis nopietnās briesmās: caur šo upuri viņš centās upi noskaņot sev labvēlīgi. Daži, kad viņiem piedzimst bērns, noved buku ezera malā, nogriež galvu un kājas un rumpi iesviež ezerā. Ar šo ceremoniju viņi pateicas Dievam, ka bērns laimīgi ieraudzījis šīs saules gaismu. Vispār tic, ka sieviete, kas, iepriekš neieguvusi **Deyves** labvēlību, apprecas ar kristīgo, kas viņu neciena, aiziet bojā dilonī; ka lopi, ko viņa ienes līdz vīra mājā, bez kā iepriekš būtu ziedots, aiziet postā."

Šādu Zemes Mātei svētītu akmeni krustneši esot jau 1250. gadā nosūtījuši pāvestam Innocentijam IV par pierādījumu, ka Rusnas svētvieta izpostīta un pagānība šai apvidū iznīdēta. Bet, kā dzirdējām, ar zobiņu un postīšanu vien to nav bijis iespējams izdarīt.

Apustuliskais nuncijs Aleksandrs Kumulejs (Cumuleus), kad tas 1595. g. revidējis Viļņas draudzi, nav atradis pie toreizējiem baznīcēniem ne mazāko kristietības pamatmācību prašanu, kas tiem būtu jāzina, lai pieņemtu sv. vakariņu. Viņš tos apzīmē par nesaprātīgiem dzīvniekiem (inmenta insipientia), kuri tikko nojauš Dieva esamību.

Visi leišu garīgie rakstnieki 16. gs. apliecina, ka viņu laikos leiši vietām gluži atklāti pielūguši savas pagānu dievības. Jesuītiem Vegam un Kniškusam nācies vēl gadsimta beigās nocirst vecus ozolus, kurus leiši esot dievinājuši, un izdzēst svētās ugunis. Populārais baznīckungs Daukša ar jezuītu palīdzību visādi esot pūlējies izdeldēt pagānu ticības atliekas Žemaitijā.

Arī Prūsija vēl nebija atmetusi savas senās zinies un svinīgās parašas. Lūkass Dāvids savā Prūšu hronikā, kas sarakstīta 16. gs. pēdējā pusē, plaši atstāsta gadījumu, kur

kāds brīvcilvēks Valtiņš Suplīts 1520. g. bur, ziedo un izglābj ar to savu tēvzemi no liela posta. Šai svētdarbībā piedalās daudz ļaužu, kas rāda, ka to vēl atzinuši arī pārējie prūši.

Par prūšu dievestību 16. gs. daudz raksta Erasmus Stella, Simons Grunaus, lai gan abi šie rakstnieki nav daudz turējušies pie patiesības. Pirmais no tiem izgudro teiku var Videvutu, otrs darina Rāmavu ar Pērkonu, Pikolu un Potrimpu. Taču daudzām citām prūšu pagānu būšanām tie bijuši vēl aculiecinieki.

Arī Prūsijas baznīcas rīkojumi 1525. gadā piedraud ar sodiem visiem vīriem un sievietēm, kas burs, pestēļos, ziedos nedieviem un zīlēs. 1526. g. galma mācītājs Pauls Speratuss dara draudžu pārlūkošanu, un starp citu viņa uzdevums ir tuvāki iepazīties ar zāmiešu pagānību. Bet šī un citas vizitācijas bija par iemeslu tam, ka vēlākos viņa rakstos parādās vesela rinda prūšu dievu un dievību, kas, šķietas, tapušas par tādām aiz pārpratuma un sameklēšanas kāres.

Vispār piebilstams, ka šajā gadsimtā sākas visādu seno baltu dievu un dievību sameklēšana. Baltu tautās grib saskatīt vismaz tikpat daudz dievu, cik grieķos un romiešos, ja ne vēl vairāk. Maleckis sastāda veselu dievu katalogu, ko vēlāk izpušķo ar savām kombinācijām un spriedumiem daudzi citi rakstnieki. Novārtā tiek pamests tiešais novērojums uz vietām un etnogrāfiskais apraksts. Nekad nevalodas par baltu dievestību nav bijušas tik kuplas kā šajā vēlajā Renesanses gadsimtā.

Vēl viena lieta nevar palikt neminēta, kas arī šajā gadsimtā tiek piekopta senās dievestības apkarošanas dēļ, proti, raganu, burvju un vilkaču dedzināšana. Georgs Sabins raksta: "Kad 1588. g. ceļoju no Prūsijas uz Livoniju, mani ieaicināja pa ceļam kāds bagāts un pārticis muižnieks savā pilī. Viņš bija notiesājis sārta nāvei uz nākamo dienu kādu raganu milzīgo noziegumu dēļ, ko tā ar savu maģisko un velnišķīgo mākslu bija pastrādājusi."

Bet jau pirms tam, ap 1557. g., Rīgā tiek sadedzināts kāds vilkacis. Šie ir smagākie gadījumi, bet daudzos citos vainīgie tika sodīti ar miesas un baznīcas sodiem. Tā kā ikviena slepena senās dievestības turēšana un parašu izpildīšana varēja tikt iztulkota par buršanu, tad šo sodu iebiedētai senču dievestībai nācās arvien jo dziļāk ievilkties savu sētu klusākos stūros.

Visas 16. gs. liecības rāda, ka kristīgās ticības atgriešanas darbs bijis veltīgs jeb vismaz neizdevies. "Tikai retais zina, ka viņš ir kristīgais," saka par šo laiku hronists Rusovs. Ordeņa valsts galīgi nobeidzās 1561. g., neizpildījusi savu uzdevumu: viņa nebija izdeldējusi pagānību mūsu zemē. Lutera ticība, kas nāca ordeņa vietā, lai turpinātu nepabeigto darbu, ar savu evaņģēliju panāca vairāk nekā ordeņbrāļi ar zobiņu, kuriem balti gan atdeva zemi, bet ne dievestību. Bet Lutera atvērtam evaņģēlijam atnāca līdz arī kristietībai pašai bīstams mēris, proti, brīvdomība un svēto rakstu kritika, kas jau nākamā gadsimtā padara šaubīgas daudzas līdz tam neapšaubītas un svētas lietas.

10. SEPTIŅPADSMITĀIS GADSIMTS

"Viņi ir gan kristīti,
bet tomēr pagāni."
Brands par latviešiem
1673. g.

Kā nelaiemes nesējs latviešu zemei nāk šis gadsimts. No 1600. līdz 1629. g. pa Latviju plosās poļu-zviedru karš. Polijā par karali bija kļuvis Zviedrijas ķēniņdēls Sigismunds III, un, kad tēvs nomira, tas gribēja būt arī Zviedrijas ķēniņš. Bet Sigismunds bija katolis un muižnieku draugs, tāpēc luterāniskie un brīvie zviedri tam pretojās un panāca Sigismunda atcelšanu no Zviedrijas troņa. Sigismunds tad sāka karu pret Zviedriju, kas tika izkarots mūsu dzimtenē. Kara laime svārstījās drīz vienā, drīz otrā pusē līdz 1621. g.; tad Gustavam Ādolfam izdodas ieņemt Rīgu un Vidzemi. 1629. g. noslēdza mieru un Latviju sadalīja trijās daļās. Kurzeme palika arī turpmāk luterāniska hercogiste, Vidzeme nāca zviedru rokās, kas arī bija luterāniski, bet Latgale palika katoļticīgiem poļiem.

Karaspēki šai laikā postīja Latviju kā ienaidnieku zemi. Pēc laupīšanām, dedzināšanām un slepkavošanām zemē iesākās bads un mēris, kuros apmira veseli pagasti un pilsētas. Puse no visām lauku mājām bija aizgājušas postā. Pagāja ilgāks laiks, kamēr zeme atkal kaut cik atkopās.

Šādos apstākļos labāk neklājās Kurzemei, un arī to pārstaigāja bads, mēris un karaspēki. Bet pēc tam, līdz gadsimta beigām, latviešu zemes kaut cik atpūšas no kariem, un šo laiku kristīgā ticība steidzas izlietot enerģiskam senticības apkarošanas un izdeldēšanas darbam, jo šis darbs uz ilgāku laiku bija atkal pamests novārtā. Nu bija pienācis laiks iesākt darbu turpināt. Iepriekšējā gadsimtā luterānisms bija vēl savā izveidošanās stāvoklī un nevarēja daudz spēku atlicināt cīņai ar veco dievestību. Bet 17. gs. tas jau bija tik tālu apkopies un nostiprinājies, ka varēja sākt apkarot to, kas bija atlicis no katoļiem un pagāniem.

Bīskapi un bruņinieki katoļu laikos seno dievestību apkaroja ar karaspēku un ieročiem, bet luterāņu mācītāji to darīja ar ķesteriem, katķismiem un kauna stabiem. 17. gs. visi šie līdzekļi tika darbā laisti, lai galīgi izvajātu nekristīgos ieskatus un ierašas. Baznīcu noteikumi, priekšraksti, rīkojumi, vizitācijas, kas vērstas uz pagānības iznīdēšanu, seko viena otrai. Reizē ar tām parādās dziesmu grāmatas, sprediķu grāmatas un beidzot arī Bībele. Visas šīs lietas gan bija vairāk domātas kā ieroči mācītāju rokās, kas bez tiem tomēr jutās nevarīgi kristīgo uzskatu iesakņošanā.

Šajā gadsimtā luterāņu baznīcas pārvēršas it kā par pārmācības iestādēm, kas rīkojas ar kauna stabiem, rīkstēm, naudas sodiem, kakla dzelzīm un ugunssārtiem. Savā nežēlībā un cietsirdībā šie atgriešanas darbi nestāvēja pakaļ, zobenbrāļu asinsdarbiem. Vizitācijas stingri raugās uz to, lai pie baznīcām būtu sodīšanai vajadzīgie stabi, bet pie stabiem kakla dzelzs. Pie šiem stabiem ar dzelzīm tika piestiprināti tie, kas domāja un izturējās citādi, nekā mācītājiem patika. Tur viņi tika pērti līdz asinīm un ļaužu priekšā apsmieti. Šos sodus izpelnās ne vien burvji, laītītāji, zīlnieki un ziedotāji, bet arī svētdienas nesvētītāji, baznīcā nenācēji un veļu mielotāji.

Un tomēr ļaužu pretestība kungu bargai baznīcai bija tik liela, ka, neraugoties uz bargajiem sodiem, ļaudis tomēr neiet baznīcā, aprok miroņus ārpus kapsētām, ziedo savās svētvietās, piekopj savas svinīgās ierašas utt. Nelīdz arī pavēles, ko laiku pa laikam izlaiž valdīšana šīs pagānības izskaušanas dēļ. Tā, piemēram, 1630. g. zviedru ģenerālgubernators pavēl: "Ja top zināms, ka zemē kaut kur ir tādas ēkas, kapličas un krusti, pie kuriem zemnieki ar pagāniskiem ziedojumiem, veltēm un citādiem ēriem savu elka kalpību dzen, tad ar šo tiek visiem iedzīvotājiem un priekšniekiem pavēlēts, lai tie, tiklīdz viņiem tas no viņu mācītājiem vai citiem top zināms darīts, ne vien pie stingra soda zemniekiem to aizliedz un no tam attura, bet arī šādas kapličas un krustus pavisam nojauc."

1633. gadā Zviedrijas konsistorijas vizitācijas noteikumos teikts: "Lai ļaudis, it īpaši tie, kas vēl nezina pareizo ceļu, nedzīvotu kā mēmi lopiņi bez kādas saprašanas un goda pagāniskā tumsībā, apkaunojošā elka kalpībā, ar cītīgu mācīšanu jāved pie dievišķās gribas atziņas, un tamdēļ . . . sievu zagšana pēc pagānu paraduma pie miesas un nāves soda aizliegta . . . Pie vizitācijām jājauc, par cik veci un jauni nākuši pie Dieva atziņas, kā tie apmeklē dievnamu, kā lieto svētos sakramentus, vai visu pagānisko elka kalpību, burvību, māņticību atmet ... Jo visas vizitācijas mērķis ir vēršams uz to, lai ļautiņi arvien jo vairāk nāktu pie Dieva atziņas un sāktu godīgu kristīgu dzīvi, un iznīdētu velna darbus, ar kuriem tie apstulboti ... " utt.

Zviedru ķēniņienes Kristīnes laikā (1632-1654) izdeva rīkojumu, lai katrai baznīcai būtu savs ķesteris, kas apbraukātu zemnieku mājas un mācītu bērniem katķismu un baznīcas dziedāšanu. Arī Kurzemes lielkungs Jēkabs atgādina saviem mācītājiem viņu pienākumu vismaz vienu reizi apmeklēt visus draudzes locekļus, lai pārbaudītu, ko tie zina no katķisma un vai neturas pie pagānības atliekām un māņiem. 1650. gadā viņš izdod rīkojumu par to, ka mācītājiem vajag itin pilnīgi izglītoties latviešu valodā, papildināties savās zināšanās un no kanceles nerunāt aplamas lietas. Viņa laikā caur Kurzemi ceļo vācu zinātnieks Brands, kas sīki savās ceļojuma piezīmēs apraksta arī kurzemnieku dzīvi. Tur lasāms, ka veļu mielošana un citas pagānu parašas vēl nepavisam nebija gājušas mazumā. Raganas un burvjus nākas joprojām dedzināt uz sārtiem.

Lai kaut cik labāk saprastu to, kas notiek mūsu zemē šajā gadsimtā, jāieskatās kaut brīdi baznīcu vizitāciju aprakstos. [K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli, izraksti par jautājumu: "kristīgās ticības cīņa ar latvju tautas reliģiju". - R., 1931.]

1643. g. Gulbenē. Atrod, ka kakla dzelzs nav ierīkota.

1644. g. Gulbenē. Pēteris Rinsams lādējis mācītāju par to, ka tas no kanceles bāris burvjus. Tamdēļ tas arī aizliedzis savam dēlam baznīcā iet.

1663. g. Salacē. Tiem, kas nav ilgāku laiku pie dievgalda bijuši, piedraudēts, ka ķēniņš šādus bezdievīgus ļaudis savā zemē necietīs un tiem, kas neatgriezīsies, liks plecos musketi vai arī sūtīs uz kalnraktuvēm.

1669. g. Krimuldā. Mācītājs ziņo, ka vēl daudzi nenākot pie dievgalda. Tiem tiek aizliegts piedalīties it visos godos. Jaunieši nav laulājami, kamēr tie nav bijuši pie dievgalda. Ja kāds mirst, kas tīšām atturējies no baznīcas un dievgalda, tad tāds nav

apbedāms kristīgā kapsētā. Kāds zemnieks no Vēmaņmuižas, vārdā Mērnieks, apsūdzēts par to, ka svētdienā strādājis, tiek sodīts ar vienu dālderu par labu baznīcai. Vēl Krimuldas zemniekam Meļļu Andrejam, kas svētdienā līdis līdumu, jāmaksā baznīcai viens dālderis. Tā kā sabāta, lūgšanas un grēku nožēlošanas dienas tiek maz svinētas, tad turpmāk kā vāciešiem, tā nevāciem jāraugās, lai svētdienas, svētku un lūgšanas dienas netiek darītas nesvētas ar aizliegtiem darbiem. Ja kāds to neievēros, tad vācietis sodāms ar 10 dālderiem par labu atraitnēm un bāriņiem, bet zemnieks ar vienu dālderu jeb rīkšu pāri, pie kam nevācu baznīcu pērminderiem un ķesteriem tas cītīgi jāuzmana un jāziņo mācītājiem un baznīcas priekšniekiem, kuriem šādi noziedznieki jāsoda.

1669. g. Turaidā. Loga kalnā vēl slepeni ziedojot, un šos upurus zaldātiem jānovācot. Šāda pagāniska ziedošana esot jāizdeldē, un, ja kāds tikšot pieķerts, tad ar miesas sodu sodāms. Arī kareivji, kas ziedojumus uzlasot un upurētājus nepieteicot, bargi sodāmi.

1671. g. Rūjienā. Mācītājs Kaspars Martenss ziņo par ziedošanu, zīlēšanu, pūšļošanu un citām velna mākslām. Tiek pavēlēts vainīgo, ja nelabojas, ar kakla dzelzi pieslēgt baznīcas sētā pie staba, kur tam trijas svētdienas jāstāvo. Tālāk mācītājs stāsta, ka bērēs tiekot piekoptas visādas māņticīgas izdarības un runas, kapā metot naudu un virs kapa lejojot alu.

1679. g. Vietalvā. Priekš kādiem gadiem tur esot iznīdētas 80 zemlātes un velna mitekļi.

Plašāku rakstu "Latvieši un luterāņu baznīca 17. gs. Vidzemē" publicējusi Marija Lācis. [Valsts arhīva "Pētījumi", I. 1936. g. M. Lācis: "Latvieši un luterāņu baznīca 17. gs. Vidzemē".] Baigi paliek ap sirdi, šo rakstu lasot.

Par Latgales apstākļiem un viņas seno pagānību var spriest pēc jezuītu ziņojumiem. Tā, 1606. g. jezuītu pāters Stribings ziņo savai priekšniecībai: "Vasarā kāds no mūsu priesteriem apceļojis apvidu ap Rēzekni un Ludzu, kas ir gandrīz pie pašām Maskavijas robežām, kas divdesmit jūdžu plašumā savu biezo mežu un staigno purvu dēļ gandrīz necaurejams un kura iedzīvotāji kopš seniem laikiem nodevušies elku kalpībai un burvībām. Viņi godā, skatoties pēc radīto lietu dažādības, visādus dievus zināmos, par svētiem turētos kokus, it īpaši ozolu un liepu, no kuriem vienam tie piedēvē vīriešu kārtu, otram sieviešu; viņi godā kādu debesu un kādu zemes dievu. Zem tiem atrodas zivju, druvu, labību, dārzu, lopu, zirgu, govju un visādu vajadzību dievi. Zirgu dievu viņi sauc **Useling** (Ūsiņš), govju dievu **Moschal** (Maršala), druvu un labības dievu par **Cereklicing**." Tālāk tiek plaši stāstīts par vīceju jeb svētnieku, kas zināmās vietās liek ziedojumus. Par godiem un svētkiem, par buršanas paņēmienu utt. "Kad viss tas bija noklausīts, viņiem tika izskaidrots katķisms, turēti sprediķi par kristīgās ticības patiesībām ... "

Vēl ziņojums par Latgales seno dievestību tiek nosūtīts 1608. g., kurā ir ziņas par piektvakara svinēšanu u. c. Bet jezuīti šīs parādības, kā redzams, apkarojuši tikai ar pamācībām un sprediķiem.

Kurzemē par senās dievestības stāvokli un viņas apkarošanu sniedz ziņas superintendents Pauls Einhorn. Tas bija visai izglītots teologs un labs latviešu valodas pratējs. Viņš bija pirmais, kas sācis ieklausīties latviešu tautas dziesmās un no tām sapratis, cik daudz vēl senās dievestības mīt latviešu galvā un sirdī. Savas atziņas tas uzticējies saviem apcerējumiem par latviešu elku kalpību, vēsturi un reformāciju.

Divos no saviem rakstiem viņš latvju dainas nosauc par īpašām dievu dziesmām (peculiare hymnos Deorum) [P. Einhorn. Reformatio Gentis Letticae.], kas esot īstas Hymni Deorum jeb viņu dievu dziesmas. [P. Einhorn. Historia Lettica.] Viņš aprakstījis diezgan pareizi visus latviešu ticējumus un ierašas, žēlodamies, ka "vēl līdz šim laikam palikušas daudzas pagānības atliekas un māņu ticība". Kādā citā vietā viņš sūrojas par jezuītiem, kas ne mazākā mērā neesot spējīgi pagānu ticību izravēt, latvieši esot "kā bijuši, tā palikuši pagāni", jo viņi neko vairāk nedarot, turot savas meses, piesaucot svētos un peļot ķecerus (luterāņus). Latviešus viņš vairākas reizes nosauc par ļoti stūrgalvīgu tautu, kas sīkstī turoties pie sava.

Visu gadsimtu cauri tiek dedzināti uz sārziem arī apslēpto dievišķo zinību pratēji. 1613. gadā jezuīti ziņo, ka uz ugunsnāvi notiesāti daži Limbažu burvji, kas nopratināšanā atzinušies, ka uzturējuši sakarus ar pašu nelabo. [Prof. A. Spekke. Latvieši un Livonija 16. gs. - R., 1935, 209. lpp.] Uz hercoga Jēkaba pieprasījuma 1679. g. tiek spīdzināts un notiesāts par viņa apburšanu Iksķiles mežsargs Toms Bērziņš. Liecinieki stāsta, ka viņš ienesis hercoga istabā beigtu bezdelīgu, piesaucis savu dievu un teicis: "Lai viņa gaišība Kurzemes hercogs paliek tik melns un dzeltens kā šī bezdelīga un nekad vairs Vecmuižā neierodas!" [A. Kāpostiņa referāts par Valsts arhīvā esošiem prāvas dokumentiem, 1936. g.] Nūrmuižā tiek apsūdzēts 1697. g. Lāču Jēkabs par burvību. Apsūdzētais neatzīstas, un to nodod bendēm spīdzināšanai. Kad viņš spīdzināšanā atzīstas, tiesa nospriež burvi sadedzināt. [I. H. Woldemar. Ein Hexenprozess in Curland vom Jahre 1697.] Visi šie briesmu darbi tika darīti kristīgās baznīcas vārdā, kas ar to gribēja sadedzināt pašu Pasaules Kungu Velnu.

Gadsimta beigās, 1694. g., ievada Vidzemē Zviedrijas baznīcas likumus, kas paliek spēkā līdz pat 1832. g. Sie likumi noteica šādus sodus: "Kas pa baznīcas laiku iet mežā medīt vai brauc jūrā zvejot, sodāms ar 40 markām sudraba jeb ar 8 dienām cietumā; tāpat amatnieks vai laukstrādnieks, kas svētdienās strādā. Kas pilsētās nāk par vēlu baznīcā, maksā 6 markas soda; kas uz laukiem - dabū pirmo reizi rājienu, otru reizi maksā vienu marku. Kas nāk pie dievgalda piedzēries jeb bez grēku sūdzēšanas, sodāms ar 100 dālderiem, bet, ja nespēj maksāt, ar miesas sodu. Kas ienāk baznīcā piedzēries, sodāms ar 50 dālderiem, bet, ja nespēj maksāt, dzenams sešreiz caur garām rīkstēm vai liekams uz mēnesi cietumā."

Kā redzams, šie likumi bija pilnīgi pieskaņoti tam kristīgās ticības iesakņošanas darbam, kāds tika darīts jau visu gadsimteni.

Lielu pakalpojumu saviem vācu amata brāļiem izdara Kurzemes galma mācītājs Juris* Mancelis. Visu mūžu viņš raksta kādu sprediķa grāmatu, kas beidzot iznāk no spiestuves viņa nāves gadā - 1654. g. To viņš rakstījis, lai, ar valodas grūtībām mocīdamies, vācu mācītāji beidzot varētu nolasīt draudzei priekšā saprotamus sprediķus. Līdz šim, kā pats Mancelis kādā vietā saka, zemnieki, noklausījušies vācu mācītāju sprediķi, sacījuši: "Kas zina, ko tas Vāczemes kaķis saka?!" Tagad turpretim,

pēc dažū domām, arī ārzemnieki, neprazdami valodu, varēšot sprediķus celt ļaudīm priekšā.

Kādi šie Manceļa sprediķi izklausās, lai katrs spriež pats:

"Klausais tu arīdzan, tu vella kalps, kas tu bez mitēšanās tīšām grēko, baznīcā neej, Dieva vārdu neklausī, jeb, kad tu baznīcā kādu brīdi esi, tad tomēr tavs prāts citur nesas. Klausais tu, saku es, kas tu tādus grēkus dari: kad tie Dieva bijātāji augšāmcelsies ar prieku, tad tu arīdzan augšāmcelsies, bet ar sūrām vaimanām, jo Jēzus Kristus tevi nodos tiem velliem, tiem būs tevi elles ugunī mūžīgi mūžos mocīt, in tie dūmi tavas mocības uzkāps mūžīgi mūžos, in tu, kas tu, mājās būdams, saulē gozījies, kad citi ļaudis pa svētdienām baznīcā bija, Dieva vārdu klausījās in pātarus mācījās, tu tapsi elles dibenā gozīts. Ellē tu tapsi noguldīts ar taviem biedriem kā avis, in, kā viens suns uz maitas guļ in kremt, in vārnas vienu maitu plūkā, tā arīdzan tie velli virs tevis gulēs in tās elles vārnas tevi plūkās mūžīgi mūžam, in tu bez mitēšanās kliegsi."

Mūsu dainas, kuras Einhornš dēvēja par dievu dziesmām, Mancelis nosauc par "blēņu dziesmām" un viņu dziedāšanu pielīdzina vislielākajai nekrietnībai: "... Ciek reizes esi tu bāries, tam Velnam to pavēlējis, jo zobus par to griezījis un visu nelaimi tam uzvēlis. Ja tu neesi m-kos gājusi, nedz m-kas meklējis, domā, ciek reizes esi tu bezkaunīgus vārdus runājis un blēņu-dziesmas dziedājis?" [Mancelius. Lettische Postill. - 1654, II, 223, lpp.]

Beidzot 1689. g. iznāk latviešu valodā tulkota Bībele, kuras iespiešanai Kārlis XI bija devis 7500 dālderus. Bībele tika iespiesta tikai 1500 eksemplāros, un ķēniņš to lika par velti izdalīt baznīcām un skolām. Zemnieku rokās Bībele vēl nenonāca un bija tur arī vēl lieka, jo lasīt prata tikai retais. Šo trūkumu saprata vislabāk pats Bībeles tulkotājs Alūksnes prāvests Ernests Gliks, kas sauc pēc skolām, 1686. g. tā rakstīdams:

"Cik bēdīgi še stāv ar nevācu ticību, tas vairāk apraudams nekā aprakstāms. No desmitiem viens prot tēvreizi un no simtiem viens to mazumiņu, ko viņi mēdz skaitīt no pieciem katķisma gabaliem. Tādēļ baznīca un altāris stāv tukši, tāpēc ka nepatīk ne Dieva vārds, ne sakraments. Pret šādu postu var līdzēt vienīgi skolas."

Tā nu luterāņu baznīcai beidzot bija viss nepieciešamais pie rokas. Bija katķisms, dziesmu grāmata, sprediķu grāmata un Bībele. Nu nekas vairs netrūka sekmīgai kristietības iepotēšanai. Tomēr dzīvē izrādījās citādi. Nelīdzēja vēl ilgi ne kauna stabi, nedz sprediķu grāmatas - latvietis joprojām palika tas pats stūrgalvīgais baznīcas nedraugs.

Kad pametam acis uz Lietavas pusi, tad arī tur redzam seno pagānību vēl samērā sveiku un veselu. Visilgāk arī tur uzturas veļu mielošana.

No kāda bīskapa Ābrama Vojnas aizlieguma 1663. g. noprotam, ka viņa draudzes iedzīvotāji zināmās dienās sanākuši kopā kapsētās, lai noturētu tur mielastus mirušiem par godu. Tur tie dzēruši un nodevušies izlaidībām. Šo aizliegumu vēl atjauno 1710. g., un vēl 19. gs. dzirdam šur un tur par to atkal runājam.

Becenbergers stāsta, ka 1657. g. Pilskalna apriņķī, starp Laugaliem un Rudžiem, leiši jūdzēm attālu nākuši pie kāda svēta ozola, lai tur atrastu dziedināšanu savām miesas vainām.

Fridrihs Vilhelms I (1640-1688) pārcēlis soda dēļ Juzes baznīcu uz Kalnigkiem (abas vietas atrodas Kuršu jomas tuvumā, ziemeļos no Gilges), tādēļ ka ļaudis Pērkonam zem kāda ozola bija izrikojuši nakti upurēšanas svētkus.

Jau minētais Brands ziņo par leišu ierašām un starp citu arī par senām bērū izdarībām:

"Kad mironis nonāk tai vietā, kur tas jāapbedī, to liek zemē, atver un, kā agrāk, sāk necilvēcīgi gaudot un klaigāt, un, ja pakalpalicējs ir atraitnis vai atraitne, tad izvāra lielu podu gaļas, liek to blakus mironim un, uz ceļiem nometušies, to apēd, pie tam sauc un lūdz dvēselei sekošo: dvēselei tomēr jāpaliekot debesīs un neesot jāklīstot zemes virsū."

Blakus veļu kultam un svētvietām leišu dievestības kultam raksturīga ir svētuguns. Laukis stāsta, ka Falangas svētuguni izdzēš 1700. g., kad zviedri iebrūk Lietuvā. Tie meklējuši Palangā pēc apslēptām mantām un iznīcinājuši seno templi, kad vīcejs atteicies viņiem tās uzrādīt.

Var teikt, pēc šiem īsiem piemēriem spriežot, ka arī Lietuvā savā pretestībā kristietībai turas cieši mums ieblakām, Bet, tā kā katoļu taktika bija piekāpīgāka kristietības izplatīšanas lietās nekā luterāņu, tad leišu pagānība padodas vieglāk kristietības ietekmei. Par katoļu garīdznieku paņēmieniem liecina kāds novērotājs sekošo:

"Pagānu ierašas, pagānu svētki tika piemēroti kristīgiem, dabūja jaunu nosaukumu, un ar to katoļu garīdznieki apmierinājās. Tā, piemēram, tauta cienījusi vītola, kurā esot pārvērtusies auglības dieviete. Katoļu garīdznieki pie vītola uzkāruši svētbildi, un tauta arī turpmāk pielūgusi vītola priekšā. Tas esot noticis vēl 16. gs." [Ed. Baumanis. Leiši. - R., 1902, 143. lpp.]

Kas zīmējas uz prūšiem, mūsu trešo brāļu tautu, tad šajā gadsimtā tie pazaudē vēlēšanos tālāk dzīvot. Vācieši tiem bija atņēmuši asinis un zemi, tagad viņi tiem atdeva arī savu tautību un vārdu. 17. gs. prūši atmet savu valodu un pāriet vāciešos. Vienīgi viņu vārds paliek pāri, un to sāk valkāt sveša tauta.

No četrām baltu tautām tāpat 18. gadsimtu sasniedz vairs tikai divas. Jātvingi un prūši neiztur smago kristietības slogu un mirst kā tautas. Pavisam mazs vairs paliek varenās āriešu pirmtautas un aistu sentautas pēcteču pulciņš, kas vēl cīnās par āriskās dievestības pastāvēšanu.

stingrāk raudzīties, lai viņas neatkārtotos. Baznīcu priekšnieki par to bieži tiek atcelti no saviem amatiem un pērminderi pērti ar rīkstēm. Lai gūtu pilnīgāku ainu par baznīcas rīcību un pagānības stāvokli, paraudzīsimies pašas vizitācijās protokolos. [K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli.]

1713. g. Ērgemē. Daži taisa iežogojumus un pie tiem ziedo, it īpaši no pirmiem augļiem. Kad tie labību pļauj, viņi atnes tur pirmo (kūli) un trauku alus.

1726. g. Ikšķilē. Vai pagānība tiek vēl piekopta? - Diemžēl vēl daudz. Zemnieki tika nopietni aicināti, piedraudot ar smagiem sodiem, atmest veco māņu būšanu.

1729. g. Ropažos. Kā tie pārklaušināšanu izturējuši? - Visbiežāk ļoti vāji, jo no tiem, kas kādus katķisma vārdus zinājuši, tikai 4 vai 5 bijusi kāda jēga par viņu saturu.

1731. g. Piebalgā. Mācītāja kungs iebilst, ka zemnieki bijuši tik stūrgalvīgi (halsstarrig), ka pārklaušināšanā pusstundas laikā nav atbildējuši viņam neviena vārda.

1732. g. Kalsnavā. Vai uzmanīti un sodīti laiskie baznīcā nācēji? - Kalsnavas un Sausnējas novados esot tādi, kas nekādā veidā neesot pie tam piedabūjami. Tiek pavēlēts, ka tādus, kas nicina dievvārdus un kas, neraugoties uz visiem aicinājumiem, paliek savā negantībā, jāsasien, jāatved uz skolu un tur tik ilgi jāpatur, kamēr tie nāk pie atzišanas. Un, kad viss tas nelīdz, tie beidzot jāsoda ar rīkstēm citiem par biedināšanu.

1739. g. Valmierā un Valmiermuižā. Garāks izmeklēšanas apraksts. Vairāki zemnieki tiek apvainoti elka kalpībā un ziedošanā īpašās iežogotās vietās. Vainīgiem tiek piespriestas rīkstes u. c. r sodi, bet svētvietas pavēlēts izdeldēt.

1739. g. Ropažos. Tā kā šeit nav kauna staba, tad tiek ieteikts turpmāk tādu ierīkot ārpus baznīcas sētas.

1739. g. Limbažos. Tiek sodīts laītītājs Berens, kas pūtis sāli, sacīdams:

"Kauliņi, miesiņi,
Griežas vietā
Ar Dieva palīgu."

1740. g. Dzērbenē. Mācītājs G. Baumgartens ziņo, ka saimnieks Vijumu Jānis ziedo pie kāda koka esošiem akmeņiem. Arī Milakšu saimniekam esot akmens, pie kura viņš nododoties pagānībai. Tiek pavēlēts kokus nocirst, akmeņus saspridzināt, zemi uzart un saimniekus sodīt.

1748. g. Tirzā. Tā kā šeit vairs nav kauna staba, tad tiek uzdots Tirzas pārvaldniekam, lai izvairītos no atbildības, pagatavot baznīcas stabu līdz ar tam piederīgo kakla dzelzi un to ierakt ārpus baznīcas sētas.

1767. g. Rūjienā. Šeit draudzē bijuši zemnieki, kas turējuši īpašus mājas elkus. To apstiprinājuši pērminderi. Tiek pavēlēts: pērminderiem, piedraudot ar pieciem pāriem rikšu pie kauna staba, šos dievus uzmeklēt un iznīcināt, bet saimniekus pie kauna staba sodīt ar 10 pāriem rikšu.

1773. g. Ērgļos. Rīkojums: "Piedzīvojumi māca, ka tā sauktā zīlnieku krāpšana un mānīšanās un arī citi rupji netikumi, kurus baro mānītība, ar vajāšanām un stingriem sodiem nav apslāpējami. Ļaudis ar to tiek vēl vairāk uzskūti meklēt palīdzību pie šādiem māksliniekiem, un, tā kā tas notiek slepenībā, tad ne vien mānītība paliek neaiztikta, bet arī dažs varbūt derīgs līdzeklis paliek pasaulei nezināms. Tamdēļ jāz mudina šie zīlnieki savas mākslas atklāti parādīt, apsolot tiem atlīdzību ... "

1774. g. Apē. Baznīcas vizitācijas komisija nopratina 14 zīlniekus un soda tos: vīriešiem galvai nogriežot pusbārdas un sievietēm pusi matu. "Bet, tā kā viņi ar šo māžošanas apvainojuši Dievu un draudzi, viņiem tiek norādīts nākošā svētdienā šejienes baznīcā ar apcirptiem matiem un bārdām pa dievkalpojuma laiku ceļos stāvēt ... "

Arī pārējo draudžu vizitāciju aprakstos lasām to pašu un vēl vairāk. Visur mācītāji sūdzas, ka ļaudis pātarus nemācās, baznīcā nenāk, izturas necienīgi pret baznīcu un mācītājiem, stūrgalvīgi turas pie saviem senču tikumiem.

Šie stūrgalvi (Halsstarrige) tur savās mājās svētvietas, piekopj seno nekristīgo kultu, tur veļu mielastus, rok miroņus ārpus baznīcas kapiem. Zintenieki joprojām zilē, bur, laita, dziedina, pūšļo un ziedo.

Vizitāri, kā dzirdējām, uz stingrāko pavēl sodīt stūrgalvīgos, atvest ar varu uz baznīcu, pērt rīkstēm, kārt pie kauna staba. Kur pie baznīcām stabu vēl nav vai kara laikā nopostīti, tie no jauna jāierīko un jāapgādā ar kakla dzelzīm. Svētvietas liek iznīcināt; akmeņi jāsasit, koki jānocērt un zeme jāuzar pašiem vainīgiem. Veļu mielošana sodāma visbargākiem sodiem. Pie jau esošiem sodu veidiem gadsimteņa beigās nāk klāt vēl viens - vainīgiem nogriež pusi bārdas un pusi matu. Šā izķemotiem tiem jāstāv baznīcas kauna vietā citiem par apsmieklu.

Bibliofils J. Misiņš kādā savā rakstā [J. Misiņš. Tirzas baznīca 1826.-1926.] atstāsta aculiecinieku ziņas par šiem baznīcu sodiem:

"Atklāti sodot, vainīgais tika soda vietā piesiets pie staba un tad pa pliku miesu, skatoties pēc nozieguma, ar rīkstēm vai spieķiem briesmīgi sists. Laicīgo tiesu soda vieta bijusi Tirzā tā sauktais "Rata kalns", starp muižu un dzirnavām, bet baznīcas sods izpildīts baznīcas tuvumā, visai draudzei par biedināšanu. Kauna stabs stāvējis uz to pusi, kur atrodas muižas kaļķu ceplis, un vēl ilgu laiku vēlāk gulējis pūdams levu gravā, aiz tagadējās Tirzas aptiekas. Kādu sodīšanu, varbūt pēdējo, redzējusi mana vecmāte. Sodīta meita Māriņa, kas piedzīvojusi ārļaulības bērnu, un arī viņas mīļākais Kairis. Māriņa, līdz nāvei sasista, asinīm pārplūdusi, rāpojusi pie staba pa zemi un ar pirkstu uz savu mīļāko rādīdama, teikusi: "Uz tevi, Krustiņ, tie grēki!" - Jā, zviedru likumi bija ar asinīm rakstīti!" - tā savu stāstījumu beidz Misiņa tēvs.

Arī J. Straumīts apraksta kāda Kalniņa mocīšanu pie šāda kauna staba:

"No Rīgas bija atvests bende; viņam mugurā sarkans kreklis, viņš ir liels un plecīgs vīrietis ar zvēra ģīmi. Latvieši viņa priekšā noņem cepures, sievietes viņam skūpstīja rokas. Paegļa nūjas arī bija atvestas no Rīgas. Kad spriedums bija nolasīts, tad notiesāto izgērba; tikai biksās viņu pieveda pie staba, abās rokās uzmauca cilpas un

pievilka .. . Kas tālāk bija, es neaprakstīšu, mēs visi raudājām un nevarējām skatīties, bet kungi bija klāt, skatījās." [J. Straumīts. Pareizticīgā latvieša piezīmes, 49. lpp.]

Daudz sīkākas ziņas nekā vizitāciju protokoli par kristietības stāvokli 18. gs. un ļaužu attiecībām pret luterisko baznīcu sniedz māju apmeklēšanas grāmatas. A. Vītols publicējis mācītāja G. Mītela piezīmes par Cēsaines draudzi, no kurām šeit pievedam dažus izrakstus. [A. Vītols. Mācītāja G. F. Muteļa piezīmes par Cēsaines draudzi 1762.-1804.]

1762. g. Kaļķa Sklaubās Ancis nenāk ne reizi baznīcā un neļauj to darīt savējiem un saimei. Viņa sieva gribējusi sākumā turēt mājā rīta lūgšanas, bet Ancis teicies grāmatu iemest krāsnī.

Kalna ?urānu saimnieks Pēteris maz ko zina un vēl tiši nepareizi atbild uz visvienkāršākiem jautājumiem.

1765. g. Kalvu saimnieks Anšs ne tikvien atziņā pilnīgi akls, bet liekas arī viltīgs un kristīgai ticībai naidīgs.

1766. g. Biemelšu 1. saimnieks un saimniece ir garīgi akli. Jāpastrīpo viņu vienaldzība un bezrūpība; šīs divi īpašības ir vai visu zemnieku (latviešu) dabā.

Komsaros nav robežu šausmīgai tumsai, nezināšanai un drošībai. Var tik noskumt par to, ka šie ļaudis palikuši pie savas pagāniskās tumsas, lai gan 16 gadus Dieva vārds tiem skaidri sludināts (no Lenca laikiem).

Riteņu 2. saimnieks Pēteris negrib pats nekā par Dieva vārdu dzirdēt un nepieradina pie tā arī savas saimes.

Kujpāpenu saimnieka tēvs Andrievs no savas jaunības ir bijis sātana vergs un izdaudzināts burvis. Viņš nezina pat pirmo vārdu no "Mūsu Tēvs".

1767. g. Kalna Diļaku saimē nav neviena, kam būtu puslīdz pietiekoša Dieva un Pestītāja atziņa.

Kristeniekos piedzīvotāja Ģeda uz mācītāja jautājumu: "Vai mēs tos desmit Dieva baušļus esam turējuši vai pārkāpuši?" - smiedamās atbildējusi: "Mēs esam turējuši." Pušelnieks Pēteris zinājis tik pusi no "Tēva reizes".

1770. g. Skrūlēs piedzīvotājs Birnis - Dieva nicinātājs: ne reizi mūža nav bijis pie dievgalda.

1774. g. Ežkalnu saimnieka mātei Annai baznīcas vizitācija pierādījusi sāls pūšanu. Vārdi, ko tā, sāli pūšot, teikusi, skanējuši pēc viņas pašas stāstījuma tā:

"Saulīt, māmiņ',
Sīkās zvaigznītes,
Dieviņ, tētīt,
Lai es māmiņ',
Nāc tu palīgā, Jēzus Kristus."

Par šiem māņiem Annai nogriezti no pusgalvas mati un nākošu svētdienu tai bijis ceļos, kailu galvu jāizcieš baznīcas sods.

1776. g. Pēter-Priekuļu 1. saimnieks Juris burvības nolūkos ieracis zemē divi olas, četras gaiļu kājas un kādu gabalu maizes. To noskatījusies gane un ar visu to ierakto mantu ieradusies pie mācītāja.

1781. g. Dālderu 2. saimnieks un saimniece - tīri pagāni; 3. saimnieka pamāte un patēvs atzišanās tīri pagāni.

1793. g. Ukšķu piedzīvotājs Jānis, savu slimo kāju ārstējot, ir meklējis palīdzību pie daždažādiem burvjiem un sāls pūtējiem un pūšlotājiem. Viņš ir lepns un spītīgs. Utt.

Palaikam paceļas kāda balss, kas nav mierā ar baznīcas rīcību attiecībā uz zemniekiem. Pēc 1739. g. baznīcas vizitācijas kāds vietējais muižnieks Kampenhauzens par patreizējo stāvokli žēlodamies rakstīja:

"Pātaga, rīkstes un cietums . . . nerada kristīgus cilvēkus - to liecina visi laikmeti, - ja neviens nemēģina iemantot ļaužu sirdis un dēstīt tanīs īstu Jēzus Kristus atziņu. Tas ir, zināms, mācītāju pienākums - griezt ļaužu apziņu uz labo pusi. Bet kad apdomā, ka mācītāju mums nekad nav trūcis un mēs neko labu no viņiem vēl neesam sagaidījuši, ka daudzi no viņiem viegli un pavisai izpilda savu pienākumu, kā amatnieki savus roku darbus, apmierinās tik ar sprediķošanu un priekšā rakstītām katehizēšanām un arī to pašu vēl izdara diezgan neuzticīgi, - tad jāatzīst, ka vēl daudz vairāk ir darāms."

Par ticības un neticības lietam Kurzemē 18. gs. mēs gūstam ziņas no Jāņa Kanolda, Breslavas medicīnas doktora, kuram piesūtītas dažādas ziņas par latviešu ticējumiem Kurzemē. [Retās Kanolda grāmatas saturu atstāstījis prof. K. Straubergs "Brīvās Zemes" literāriskā pielikumā 1935. g.] Viņš tos laiž klajā 1728. un 1729. gadā, un tajos lasāms, ka pret seno pagānību cīnās ne vien ar baznīcas sodiem, bet arī ar galvas ciršanu un sārziem. Savos slēdzienos Kanolds, starp citu, saka, ka Kurzemes zemniekos esot vāji kristīgie, kam vislabāk varot ticēt, ja tie zvērot, lai viņu māja ar zāli apaugot. Gandrīz visās mājās esot veci ļaudis, kas "Tēvreizi" neprotot, bet ap Daugavpili pat bērnus nekristījot. Kurzemes zemnieki pieturoties stingri pie pagānu parašām. Tālāk viņš atstāsta dažādas parašas un gadījumus, pieminēdams arī tautas dziesmu dziedāšanu.

Tādu pat spriedumu kā Kanolds par vidzemniekiem nodod A. Hupels, rakstīdams 1777. g.: "Veci un jauni ātri iemācās ticības gabalus, bet es nesaprotu, kā tas nāk, ka starp tūkstošiem grūti atrast pat divus, kas no kristīgās būšanas kaut ko sajēgtu." [A. Hupel. Topographische Nachrichten, Bd. II, 1777. g.] Kāds cits tā laika mācītājs, pazīstamais Juris Eižens, raksta par latviešiem: "Viņiem var sprediķot, ko vien grib, viņi paliek savā apziņā bez kāda iespaida." [Samml. Russ. Gesch., IX, 502. lpp.]

Lai kaut cik ietekmētu stūrgalvīgo latvieti, mācītāji cītīgi apgādājās ar rokasgrāmatām. Manceļa sprediķu grāmata gandrīz visu gadsimteni vēl ir mācītāju neatsverams palīgs sprediķošanā, un 1769. gadā tā iznāk jau piektā izdevumā. Lietošanai mājā ķesteriem, pērminderiem un Dieva vārda miļotājiem 1705. g. parādās Dundagas mācītāja Jēkaba Fridriha Bankava "Pie Dvēseles Uztaisīšanas derīgi Sprediģi". Grāmatas priekšvārdā autors saka uz latviešiem: "Tu zini, kas tu bijis esi, viens pagāns,

tu zini, kas tu tagad esi, viens kristīts cilvēks. Tāpēc dzīvo, kā kristītam cilvēkam klājas, un atstāj to vecu raugu tās elku dievības." Bet vecais "elka dievības raugs" bija tik stiprs, ka Bankava sprediķu grāmatas pieci astoņpadsmitā un otri pieci deviņpadsmitā gadsimtā izdotie izdevumi nespēja to izdeldēt.

Bankavs savas grāmatas ievadā vēl sarunā visādas nevalodas gan par latviešu izcelšanos, gan arī par mūsu seno dievestību. Ar to viņš jo cītīgi turpina nekad nepārtraukto latviešu dievticības graušanu, ceļot tai nepelnītu neslavu. Viņam šai ziņā palīdz Vecais. Stenders un Lange ar savām vārdnīcām.

Simts gadus lietoto Manceļa sprediķu grāmatu grib aizvietot 1764. g. iznākusi prāvesta Lenca "Sprediķu-Grāmata", kuras ievadā viņš saka, ka Manceļa grāmata vairs nederot ne valodas, ne pareizrakstības, ne arī pamatīguma ziņā "latviešu spirdzināšanai". Taču nekādu citu vainu viņš šai vecai grāmatai neatrod un pats savus sprediķus raksta ne mazāk rupji kā Mancelis. Viņš nekrietni lamā latviešus un runā prastības: "... Citi ir jēlas pasaules cūkas un tāpēc uz baznīcu neiet, ka tie nebēdā ne par Dievu, nedz par viņa vārdiem, nedz par debesi, nedz par elli." Šāds Manceļa Lenca runāšanas veids raksturīgs arī visiem citiem tā laika mācītājiem. J. Misiņš savās atmiņās par Tirzas draudzi raksta: "Mana tēva māte, kura bija dzimusi 1794. gadā, pastāstīja dažus teikumus no tā laika mācītāja sprediķa, ko bija no savas mātes dzirdējusi. Runādams par draudzes locekļu vienaldzību pret viņu mācībām, mācītājs teicis līdzībā: "Kā kaza, stāvēdama uz liela akmeņa, birdina savas spiras, tā birst mani vārdi pār jūsu galvām, bet, tāpat kā spiras nevar iesist robus akmenī, tā mani vārdi nespēj kustināt jūsu cietās sirdis." [J. Misiņš-Dosts. Tirzas baznīcas un draudzes pagātnē.]

Lai latvieši varētu sekmīgāk uzņemt baznīcas mācības, iemācīties baušļus un dziesmas, tos vajadzēja iemācīt lasīt. "Kad tie bērni lielāki tiek, tad būs jums tos skolā sūtīt, ka tie paši Dieva vārdus lasīt mācās," - tā pamāca vecākus jau minētais Lenčs. Beidzot, sakarā ar 1765. gada landtāga lēmumu, ģenerālgubernators Brauns pavēl nodibināt latviešiem trejādas skolas: draudzēs, muižu un māju. Pavēlē bija arī pateikts, ka skolas jāapgādā ar visu vajadzīgo un jārūpējas, lai viņās būtu skolotāji. Bet divdesmit gadus vēlāk, 1785. g., ģenerālgubernators Brauns atzīst, ka muižnieki nav valdības rīkojumu par skolām pildījuši jeb "atstājuši gandrīz pilnīgi novārtā un par nabaga zemnieku bērniem ne baznīcas priekšnieki, ne muižu īpašnieki nav pienācīgi rūpējušies". Tas, kas interesēja mācītājus, nebija nepieciešams muižniekiem, un līdz pat zemnieku brīvlaišanai skolu jautājums vairs netika landtāgos cilāts.

Neraugoties uz visām grūtībām, var teikt, ka 18. gs. mācītājiem izdodas latviešus daudz maz iemācīt lasīt, vismaz tik daudz, cik tas bija baznīcai nepieciešams. Rakstīt prasna vēl neietilpa lauku skolu programmās. Bet arī šī lasīšana paliek tikai par prasmī, kas latvieti neved tuvāk baznīcas mācībām, kā par to žēlojas Lenčs savā sprediķu grāmatā: "Ņemiet to labi vērā jūs, grāmatnieki, mūsu starpā. Citi no jums jeb Svētā grāmatā, jeb rokas-dziesmas-grāmatā gan lasa, tie ir baznīcā Dieva vārdus gan dzird, bet tomēr tumši un akli paliek, nemācīdamies to Kungu Jēzu atzīt. Ja tie daudz dara, tad tie maģķenīt no Viņa ar galvu mācās, bet sirdī žēlastības nevaids, gaišuma nevaids, dzīvības nevaids." Var teikt, ka skola mācītāju rokās ir jauns spēcīgs līdzeklis kristīgās ticības iesakņošanai un senās dievestības iznīdēšanai. Tikai pateicoties šādu skolu izplatīšanas neveiksmēm, vēl latviešu sirdīs un galvā varēja turēties senie reliģiskie ieskati un atziņas. A. Švābe savā Latvijas vēsturē pareizi raksta: "Vēl 18. gs.

sākumā vairākās draudzēs no 1000 draudzes locekļiem prata lasīt tikai pieci seši. Pat pagasta amata vīrus vajadzēja zvērināt pēc pagānu parašas, jo tie nekad savā mūžā nebija bijuši pie dievgalda. Tauta vēl dzīvoja ar sava paša gara mantām: dainām, teikām, pasakām un mīklām. Bez tam Ziemeļu karš iznīcināja visus zviedru pasākumus skolu lietās." Visu 18. gs. mācītāji pūlas latviešus padarīt par grāmatniekiem. Bet tauta neieredzēja skolu tāpat kā baznīcu un muižu. Visur viņu sagaidīja tā pati bardzība un sodi. Skolas kungs bija tāds pats kungs kā baznīcas kungs un muižas kungs. Skolā, baznīcā un muižā gāja tikai spiesti un dzīti, jo tās nebija latviešu pašu iestatītas.

Milzīgo latviešu pretestību redzot, vāciešu starpā radās ļaudis, kas iesāka ar citādiem līdzekļiem lauzt latviešu stūrgalvību un cietību. Tie stājas sakaros ar grāfa Cincendorfa ārzemēs dibinātām brāļu draudzēm, dibina Valmierā skolu, kur sagatavot latviešu skolotājus, kas "sludinātu Jēzu Kristu, ar siltu sirdi". 1739. g. Valmierā sākas pirmās hernhūtiešu sapulces latviešiem, kur sirds runāja uz sirdi. Ar šo brīdi sākās vēl latviešos nepiedzīvota jūtoņa, ko daži nosauca par "atmodu". Pirmo reizi latvieši pamanīja kristietībā viņas reliģisko dzirksti, un tikai tagad varam runāt par pirmiem īsti kristīgiem latviešiem. Šādu kristīgu latviešu 1743. g., kad ķeizariene Elizabete uz kādu laiku aptur brāļu draudžu darbību, ir jau 2700. Īsā laika sprīdī hernhūtisms nodarīja latviešu dievestībai vairāk posta nekā visa iepriekšējo gadsimtu apkarošana. Ja agrāk cieta tikai latviešu miesa, manta un gods, tad tagad tika aizskarta sirds, aizsniegta reliģiskā vieta latvieša dvēselē. Par laimi, šai kustībai bija tikai vietējs raksturs - tā paguva izplatīties vienīgi Vidzemē un arī tur nepastāvēja ilgi. Muižnieki un baznīckungi gādāja par to, lai šī viņiem nepatīkamā zemnieku aizraušanās atkal izbeigtos.

Hernhūtisms latviešos bija mēģinājums tikt garīgā ziņā vaļā no vācu virskundzības. Gluži kā kādreiz Romas vergos izcēlās kristīgā ticība, tā šoreiz latviešu vergus aizrāva hernhūtisms. Psiholoģiskie motīvi abos gadījumos bija vieni un tie paši:

Ar hernhūtismu kā Kristus naglu savā plaukstā mūsu senā dievestība piedzīvo 19. gadsimtu, visbīstamāko laikmetu savā pastāvēšanā. Latviskiem darbiem nederīga paliek latviešu tautas labā roka, bet kreisā nezina, ko viņa dara.

Arī Lietuvā kristietība iesakņojas gausi. Gadsimta pirmā pusē, 1737. g., bīskaps J. M. Karps piekodina kāda vēstījuma, ka viņa draudzes priesteriem rūpīgi jāraugās uz to, lai draudzes locekļi savus mirušos apraktu svētītā zemē un atmestu dvēselei kaitīgos darbus. Vēl citi sūdzas par veļu mielošanu. Bet gadsimta beigās stāvoklis nav daudz citādāks kā iesākumā. To redzam no kāda vēstījuma, ko bīskaps Korvins Kozakovskis izlaiž 1800. gada 1. janvārī. Viņa draudzes locekļi atrodoties tumsībā - un nezināšana. Starp viņiem esot ļaudis, kas ne reizes neesot dzirdējuši svētās ticības pirmos pamatus.

Taču, salīdzinot leišu un latviešu izturēšanos pret kristietību, šai gadsimtā redzama liela starpība. Ja Lietuvā vēl pastāv pagānības atliekas, tad nevis tamdēļ, ka leitis neieredzētu baznīcu vai mācītājus kā latvietis, bet gan savas vai baznīcas nolaidības dēļ. Visumā leiši šai laikā sāk pieķerties kristietībai ar dedzību, kas nākošā gadsimtā jau līdzinās fanātismam.

12. DEVIŅPADSMITAIS GADSIMTS

"Muižnieki novārdzināja latvieša
miesu, garīdznieki novārdzināja viņa
dvēseli."

Indriķis Straumīte, 1840. g.

Zviedru laikos izdotie baznīcas likumi paliek Latvijā spēkā līdz 1832. g., kad iznāca jauns baznīcīkums, kopīgs visiem Krievijas luterāņiem. Līdz tam laikam vēl turpinājās 17. un 18. gs. piekoptā baznīcas izturēšanās pret latviešiem, kaut, gan varbūt mazāk skarbā veidā. Vēl 1802. g. baznīcas pārlūkošanā Olainē tiek jautāts: vai pie baznīcas ir stabs ar kakla dzelzi? Uz to ticis atbildēts: stabs gan esot, bet bez dzelzs.

Kungu baznīcas nepārvaramais tālums latvieša sirdij nāca par labu brāļu draudžu kustībai, kas jau pagājušā gadsimtā bija iesākusies. Šī kustība rādīja, ka simtiem gadu ilgā latviešu pretošanās kristietībai, vairīšanās no kristīgo iestādījumiem nav vis cēlusies no kādas latvieša dabā iedzimtas reliģiskas kūtrības vai neapdāvinātības. Hernhūtisms rādīja, kā reliģiski pacilāts latvietis laužas uz saiešanām, dzied dziesmas, organizē draudzes, ceļ svētnamus. Un visa šī rosme cēlās tikai tamdēļ, ka tā vairs nebija kungu baznīca, bet pašu latviešu lieta. To pašu šai gadsimta parādīja arī leiši, kas bija tapuši par dedzīgiem katoļiem, ka senā pagānība tur mirst uz visiem laikiem.

1832. g. iznākušie baznīcas likumi nodeva visus atklātos dievkalpojumu konsistorijas pārziņā, un luterāņu mācītājiem radās atkal iespēja šā vai tā dabūt saiešanas namus savā zināšanā. Beidzot vāciskai luterāņu baznīcai izdodas panākt, ka 1860. g. atceļ brāļu draudžu īpatno iekārtu, un no šī brīža hernhūtisms panīkst un vairs nekad neatkopjas.

Par latviešu hernhūtiešiem droši var teikt, ka viņos nekas vairs nebija pāri palicis no senas dievestības ieskatiem un ierašām. Brāļu draudzes bija pirmās īsti kristīgās draudzes latviešos, un viņu locekļi, kā īsti kristieši, noraidoši izturējās pat pret dainām, kas visu laiku bija palikušas tuvas latvieša dziesmotai sirdij pat visgrūtākā verdzībā. Dainas tika saukātas par blēņu dziesmām un katra laicīga dziedāšana uzlūkota par kristīgam cilvēkam nepiemērotu izturēšanos. Labi, ka hernhūtisms neguva plašākas sekmes un norobežojās tikai ar Vidzemi, citādi mūsu reliģiski vērtīgās dainas būtu gluži izzudušas, kā tas nomanāms Vidzemē tais apvidos, kur ilgāku laiku pakavējušās brāļu draudzes.

Ar 1818. un 1819. g. iesākās jauns laikmets latviešu garīgos centienos. Šie gadi ir latviešu brīvīšanas gadi. Dzīves apstākļi ar šo brīvīšanu latvietim tapa vēl grūtāki, bet viņš bija kļuvis brīvs cilvēks, tāds pats ka viņa vācu kungi. Viņš varēja iegūt mantu un zemi, varēja pārvietoties, viņu nedrīkstēja vairs pārdot un pērt ka līdz šim. Gadu simtos sakrājies pazemojums un apslāpētās brīvības ilgas nu varēja piepildīties, un latvietis tās piepilda gluži negaidītā virzienā - viņš tiecas kļūt līdzīgs saviem kungiem vāciešiem. Viņš atmet savus tautiskos apgērbus un atdarina vācu modes, atmet savas senču ierašas un ieskatus, pie kuriem tik ilgi bija turējies, atmet savu valodu un sāk lauzīties vācu mēlē. Visu īpatno, kas līdz šim nebrīvo latvieti šķīra no brīvā kunga, to latvietis aizsviež, lai vismaz no ārienes būtu tāds kā citi brīvie ļaudis.

Šo latviešu tieksmi labi saprata un izmantoja mācītāji. Jau 1817. g., īsi pirms brīvvaldības, mācītājs Vatsons Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībā cilā plānu, kādā veidā ievadīt latviešu politiskās un kulturālās intereses vēlamā virzienā. To, pēc viņa domām, vislabāk varētu panākt ar īpašu laikrakstu, kas sauktos, piem., "Mēnešu Avīze jeb Padomdevējs pie tas jaunās brīvvaldības būšanas". "Ņemot vērā latviešu saspīlētās gaidas šajā lielajā notikumā, ir no vislielākā svara viņu ieskatu pārlabot un noskaņot tos pienācīgā virzienā" - tā toreiz sacījis Vatsons. Mācītājs Zontāgs piekritis latviešu laikraksta dibināšanai un turklāt ieteicis dibināt vēl īpašu latviešu biedrību, ko vēlāk arī nodibināja un nosauca par "Latviešu draugu biedrību". Ka redzams, vācu mācītāji meklēja jaunus līdzekļus, kā iespaidot latviešu garīgo pasauli vietējai kristietībai vēlamā virzienā. To darbu, ko sāka ar ieročiem, ko turpināja ar rīkstēm, to tagad vajadzēja pabeigt ar iespiestu vārdu. Jaunie likumi noteica, ka zemniekiem ik uz 1000 dvēselēm jāceļ viena skola. Tātad lasīt pratēju netrūks un vajadzēja tikai pasteigties šīs skolas un lasīt prasānu izmantot baznīcai vēlamā virzienā.

L. Adamovičs savā "Dzimtenes baznīcas vēsturē" raksta: "19. gs. trīsdesmitos gados sāka rosīgāk attīstīties arī skolu tīkls, kas līdz tam atradās ļoti bēdīgā stāvoklī. Pagastskolas un draudzes skolas paturēja joprojām noteikti konfesionālu luterisku raksturu. ... Līdzīgi noteikumi bija spēkā arī Vidzemē. Arī pārkrievošanas laikā pēc 1885. g. skolas nezaudēja savu konfesionālo raksturu. Mācītāji bija skolotāju tuvākie un tiešie priekšnieki un skolu lietas tika izlemtas ne vien muižnieku landtāgos, bet arī mācītāj u sinodēs. Skolotāju sagatavošanu mācītāji turēja sākumā pilnīgi savās rokās un atraidīja prasības dibināt seminārus. 1839. g. atvēra Valkas draudzes skolotāju semināru Valmierā un 1840. g. nodibināja skolotāju semināru Irlavā, bet galvenais iespaids uz skolotāju sagatavošanu palika joprojām mācītāju rokās."

Kad 1834. g. sinodē mācītāji bija nākuši pie slēdziena, ka jādibina skolotāju seminārs, mācītājam Valteram tiek uzdots izmeklēt vīru, kas derētu par semināra direktoru un ko varētu sūtīt uz ārzemēm sagatavoties savam amatam. Mācītājs Valters izrauga Cimzi. Šis apdāvinātais vīrs tad nu arī darīja to, ko no viņa gaidīja, un 1839. g. sāka savu darbu. Viņš izaudzināja simtiem skolotāju, kas izklīda pa visām mūsu dzimtenes malām un veidoja latviešu bērnu dvēseles, iepotēdami viņās tos uzskatus, ko Cimze bija viņos ieaudzinājis. Kādā runā, ko Cimze tur sakarā ar savu 25 g. darbības atceri, viņš pats aprāda, ka bruņniecība gluži dibināti saukusi semināru par ķesteru skolu, jo ieskatījusi, ka viņa uzdevums esot sagatavot ērgelniekus, ķesterus, turoties pie ieskata, ka skola ir baznīcas kalpone un skolotājs baznīcas kalps. Viņš tālāk aprāda, ar kādām grūtībām nācies šos baznīcas kalpus sagatavot, jo bruņniecība neesot tam ilgi devusi ērģeles. Savā plānā, kuru tas bijā izstrādājis Vidzemes latviešu semināram, viņš raksta, ka nav jāizglīto "gudri, apķērīgi, bet dievbijīgi, saprātīgi kristīgie skolotāji, kuru augstākais uzdevums ir un paliek darboties priekš Dieva valstības virs zemes". To Cimze arī dara un izdara. Ja iepriekšējā gadsimtā skolotājs bija tikai amatnieks, kas sagatavoja grāmatniekus, t. i., lasīt pratējus, tad tagad viņš tapa par algādzi kristīgās baznīcas nolūkiem.

Blakus un roku rokā ar mācītājiem un skolotājiem darbojās jaunais "māņu ticības" izdeldēšanas līdzeklis, proti, avīzes. 1817. gada ierosinājums par latviešu laikraksta dibināšanu piepildījās 1822. g., kad Vatsons sāk izdot "Latviešu Avīzes". Šī avīze aicina, "lai paši maņu ticībai un nelietībām atsākām", "jo tas ir un paliek taisnība, ka dievamžēl vēl dažā muļķība un māņu ticība latviešu starpā gadās un maz skolu un maz īstas

zināšanas un mācīšanās ir" (1822. g., nr. 38). Kāds Zvārdes vagars raksta tai pašā gadā: "Bet mans prāts uz to nesās, ka mēs, latvieši, iekš visādas labas zināšanas, iekš labas lauku uzkopšanas un iekš skolu apgādāšanas Vāczemes zemniekiem varam līdzīgiem tapt, ja tikai gribam." Esot jāatmetot tikai māņticība un veltīga ķildošānās.

"Latviešu Avīzēm" desmit gadus vēlāk piebiedrojas vēl cits garīga virziena laikraksts: "Tas Latviešu Ļaužu Draugs". No šo avīžu slejām mēs šodien redzam, kāda "māņu ticība" vēl pastāvējusi latviešos 19. gs. pirmajā pusē un kā tā tikusi apkarota. Daudz interesantu ziņu gūstam no mācītāju sašutušiem rakstiem par budēļos iešanu, blūku vilkšanu, svētku svinēšanu u. c. svinīgām ierašām. Vēl vairāk, protams, tur rakstīts par latviešu "pagānu dieviem", pie kam atkārtotas maldīgas iepriekšējo gadsimtu "mitologu" domas, aizņemoties daudz no Stendera un Langes vārdnīcām.

Citos avotos esošās ziņas rāda, ka gadsimta sākumā senā dievestība vēl ir kopīga, sirds veldze lieliem ļaužu vairumiem. Pievedīsim tikai dažus raksturīgākos piemērus. Tā, mācītājs Šillings raksta jaunnodibinātās Latviešu draugu biedrības "Magazīnā" 1834: g. par latviešiem: "Viņi kristīgu mācību nepieņem tāpēc, ka tā viņus aprāj par viņu neticību. Svēti Dieva baušļi viņu prātam nepatīk, jo pats pirmais tiem piekodina: tev nebūs citus svešus dievus turēt priekš manim. Bet šie tiem dieviem un elkiem negrib atsacīt, kuriem no bērnu kājām iesākuši ticēt, no kuriem svētību un palīgu mācījušies gaidīt, kā arīdzan tēvi un tēvu tēvi uz tiem ir paļāvušies. Kristus svētais ēvāngēlijums viņiem ir par ģeķību un piedauzīšanu ... Tie paši savus grēkus neatzīst un nesaprot, par ko tiem pestītāja un atgriešanās no grēkiem vajagot." Tīrzas baznīcas hronikā tas pats mācītājs Šillings apraksta notikumu, kas rāda, ka senās svētvietas vēl nebija aizmirstas un gluži iznīcinātas: "24. jūnijā 1827. g. man bija izdevība kā aculieciniekam noskatīties tais māņu ticības nelietībās, kādas Jāņu-nakti un Jāņu-dienā no šejieniešiem un svešiem tapa izdarītas pie avotiņa leļpus vecās baznīcas. Māņu-ticība, kas viņa ūdenim piešķir dziedinošu spēku un pašu avotiņu par svētu uzskata, tāpēc ka viņš iztekot no kapsētas un baznīcas apakšas, ir no vecu veciem laikiem pārgājusi uz vēlākām paaudzēm un ir avotiņam piešķīrusi tādu svētuma slavu, ka pat no attālākiem Vidzemes novadiem un kaimiņu guberņām ik gadus Jāņu-nakti pa daudz simtiem šurp steidzas no viņa dziedināšanu smelt cilvēkiem un lopiem. Pie tam tapa izdarītas tās neglītākās rīkošanās: slimnieki tika noģērbti un, izdarot dažādas burvības ceremonijas, ar ūdeni aplieti; izkaltušie lopiņi un vājie zirgi tapa no burvjiem, kuri no svešiem apvidiem arī te ieradās, ap avotiņu vesti un ar ūdeni, ko no viņa smēla, aplieti. Liela daļa no apmeklētājiem ņēma butelēs un mucīnās ūdeni sev līdzī uz mājām un aiziedami ziedoja avotiņam kādu dāvanu, naudu vai citu kādu nieciņu, ko atkal ubagi, vairāk rindās ap avotiņu sēdēdami, iz viņa izzvejoja."

Lai šai nebūšanai darītu galu, mācītājs Šillings nākošā gadā lūdzis baznīcas priekšnieku, lai tas gādātu, ka turpmāk tā vairs nenotiktu. Patiesi, no 23. jūnija vakara līdz nākošās dienas naktij pie avotiņa stāvējuši muižas nolikti sargi, kas ļaudis gainājuši projām. Mācītājs pa to laiku ar sprediķi centies pārliecināt draudzi un klātesošos svešiniekus, ka visa avotiņa slava esot tikai tenkas un māņticība. 1890. g. "Tai Latviešu Ļaužu Draugā" rakstīts, ka Šillinga vietnieks Bībeles svētkos esot teicis: ". . . un Dievam žēl, mīļā Tīrzas draudze, tavs aizgājušais gans ir darbojies pret šo elka dievu kalpošanu, bet velti ir runājis un pūlējis . . ."

Par otru tamlīdzīgu gadījumu lasām ķeizariskās baznīcu pārlūkošanas komisijas protokolā 1814. g. 26. oktobrī, kas rakstīts, Raunas draudzi pārlūkojot: "Jautājums 27. Vai šai draudzē vēl ir pareģi, burvji, ziedojumu vietas un citas pagānisma atliekas? Vietējais mācītājs Langevics liecināja, ka kādreizējā tā sauktajā Austriņas kapelā katru gadu Jurģa (Ūsiņa) un Miķeļa (Veļu) dienā salasās ļaudis, kas uz kopā saliktiem akmeņiem, pārklātiem ar segu, noliek dažādu pārtiku un naudu, kuru uzlasa nabagi. Arī šai pavasarī, kā stāsta, kāda apsēsta meita no Mārcienas Klabu mājām, vārdā Trīne, ar savām skaitīšanām (Deklamationen) un brīdinājumiem, zilās drānās ģērbusies, [Zilas drānas latvieši tērpušies par godu Zemes Mātei Mārai. Par šo parašu liecina arī dainas.] sacēlusi lielu traci. Dr. Briknera kungs no Cēsīm gan nosaucis viņu par vājprātīgu ar epilepsijas lēkmēm. Tagad viņa esot no savas slimības atkal izvesēļojusies un izturoties mierīgi. Tiek piekodināts baznīcu priekšniekiem norādīt, ka viņiem minētās dienās jāierodas ziedojumu vietās un jābūt atbildīgiem, lai tādi māņticīgi darbi vairs nenotiktu, piedraudot ar sodu. Uz piebildumu, ka tagad tā esot tikai labdarība, ko tur darot, augstākais, ar nolūku, lai dāvanu saņēmēji lūgtu par devējiem, vizitācijas komisija atgādināja: lai ar to netiktu māņticība pabalstīta, tarn jānotiek citā laikā un citā vietā.

Rīkojums: ja turpmāk vēl atrastos pareģi, burvji, tad baznīcas priekšnieku kungiem kopa ar mācītāju jāizmeklē, vai šādas personas strādā ar zālēm un dabīgi iedarbīgiem līdzekļiem vai nodarbojas ar tīru māžošanu, krāpniecību vai māņticību. Kad tas atrasts, jāziņo baznīcas priekšnieka kungam, citādi tūliņ, sevišķi no mācītāja puses, jāiedarbojas, lai aizkavētu krāpšanas un izlabotu māņticīgos jēdzienus. Gadījumā, ja kaut kur vēl piekoptu pagāniskās ierašas un māņticīgus ziedojumus, garīdzniekiem ir koki jānocērt un jāsadedzina, akmeņi jāsadauza un jāizmētā, bet pēc tam jāliek zemi uzart; arī nelietojamās baznīcas un kapličas jānovāc un pēc iespējas jāraugās, lai šīs vietas netiktu izlietotas māņticībai. Ja vēl kaut kur būtu palicis pagāniskais ieradums mājokļos gatavot mielastus aizgājušām dvēselēm, tad mācītājam tas jāiznīcina un jānodod aizmirstībai, galvenokārt pamācot, it sevišķi jaunatni. Sodus par upurēšanu un citām pagāniskām ierašām jāuzliek pēc apstākļu izmeklēšanas. Cienīgāk un drošāk nekā ar aizliegumiem un sodiem ir iznīcināt šīs nebūšanas ar attiecīgiem izskaidrojumiem."

Par savām māju svētvietām savā Ērgemes draudzē raksta mācītājs P. Karlbloms "Inlandā" 1836. g. [Nr. 39], diez kāpēc tās saukdams par "mājas kungiem":

"1836. g. 13. maijā es uzņēmu pirmo lielāko krusta karu pret mājas kungiem (mājas dieviem), kas vēl šeit stāv lielā godā un kuriem divreiz gadā - Jurģos un Miķeļos - mājas saimnieks nakts laikā upurus nes. Šos "mājas kungus" tur par ļauniem gariem, kuriem ziedojot grib pielabināties. 14 mājas es apskatīju. Vienā nebija saimnieka mājās, saimniece aizbēga uz mežu un bērni arī noslēpās pieliekamā telpā. Kāda veca sieviņa vaimanādama un nopūzdamās mani veda uz "mājas kunga" mitekli - dārzā pie sētas, ar ecēšām aizklātu. Svaigas asinis, vistu spalvas un kauli, vecas un jaunas naudas, sarkani dzīpari mēmi liecināja, ka uz mājas dieva altāra Jurģu naktī bija ziedots un gailis kauts. Otrā mājā saimnieks bija ciets kā akmens, liedzās un negribēja upuru vietas rādīt, kas arī atradās dārzā un kur 23. aprīļa naktī arī bija ziedots. Elks šē nemita koka namā, bet zem akmeņiem. Kad pēdējos nocēla, no zemes izcēlās nelaba smaka no sapuvušām olām un gaļas gabaliem, kas tur pamazām bija uzkrājušies. Arī šē bija sarkanās vilnas dzija, vara nauda, elkam dāvātas mantas.

Citās mājās gan bija elkdievība izbeigusies, bet upuru vietas stāvēja neaizskartas tādēļ, ka neviens neuzdrošinājās viņas aiztikt. Tādas atradās zem veciem kokiem, pa daļai uz brīva lauka, bet vairāk gan dārzos ar sētu, arī tīruma vidū.

Lielākā daļa saimnieku labprāt klausīja un šīs vietas tūliņ iznīcināja, kokus nocirta, zemi uzara; bet daudzi palika pie tā, ka viņi savus zirgus caur tādu uzaršanu nebūšot nelaimē grūst, lai darot, ko gribot. Vienā vietā mēs atradām starp upuru dāvanām mazu maizi, pagājušā Miķeļa dienā ziedotu. Tas ir izņēmums, jo pēc tautas māņticības mājas dievam jāšargā tikai dārzi un dārza augļi, arī cilvēku un kustoņu veselība, kādēļ viņam ziedoja tikai no dārza augļiem un mājas kustoņiem, bet ne no lauku augļiem. Zirņus un pupas "mājas kungs" nemilot, turpretim Jurgā naktī viņam kaisīja kāpostu sēklu, jo viņš veicinot kāpostu izdošanos, - putraimus gan varot ziedot. No gaiļa dodot tikai asinis un spalvas; citi atkal gaili dzīvu ierokot.

Arī Turnas muižas valstī vēl piekopa "mājas kungus", lai gan daži jau bija atsacījušies no šāda darba, - upuru vietas tomēr stāvēja visas veselas, vai nu dārzos, tīrumos, ar kokiem apaugušās vietās, pa daļai krūmos vai pļavu malās, ar akmeņiem nokrautās vietās, cekulos. Vienā vietā salasīju vairāk kā 2 rubli kapara naudas, neskaitot vecos vērduņus un dažus sudraba gabalus. Viena no šīm vietām bija cieši aizaugusi, nekad un neko tur necirta un zāli neplēsa. Kad saimnieku uzaicināju izcirst celiņu, viņš to liedzās darīt, viņam esot bailes, un atdeva man cirvi. Es iesāku cirst, un tad viņš turpināja iesākto ciršanas darbu. Es liku atsaukt saimnieci, bet viņa tikai lēnām un ar bailēm tuvojās šai vietai. Kādā citā vietā saimnieks man jautāja, kas nu notikšot ar viņa zirgiem, vai mēs samaksāšot."

Šis stāstījums norāda, ka, neskatoties uz 200 g. ilgo svētvietu nojaukšanas darbu, tādas vēl pastāvējušas lielā vairumā. Arī Ūsiņi (Jurģi) un Apjumības (Miķeli), nemaz nerunājot par Jāņiem, vēl tikuši svētīti, ziedojot augļus un dzīvniekus. Taču šie gadījumi top aizvien retāki, un 1858. gada baznīcas vizitācijas protokolā uz 86. jautājumu: vai manāmas kādas rupjas māņticības un elka kalpības pēdas? - lasām šādas atbildes:

Slokā: rupjas māņticības pēdas vēl šur tur parādās, bet ne rupjā elka kalpība;
Jaunpiebalgā: rupjas māņticības gadījumi sastopami reti;
Lūdē: māņticība parastā buršanas veidā šur un tur vēl atrodama;
Dzērbenē: atsevišķas māņticības pēdas gan sastopamas, bet ne rupjas, vēl mazāk elku kalpība;
Tirzā: ar Dieva žēlastību māņticība iet mazumā;
Skujenē: elku kalpība ir vēl atrodama, gana arī ir māņticības pēdu;
Alūksnē: māņticība ir dažos apvidos.

Visumā jāatzīst, ka deviņpadsmitā gadsimtā senās dievības atliekas strauji iet mazumā kā mūsu zemē, tā arī kaimiņos Lietuvā. Prūsijas leišu mācītājs Jurgšaitis 1884. g. apraksta, kā leiši svin savus svētkus, kā piekopj senās ierašas. Skolotājs Geislers aprakstījis viņu godību parašas - krustabas, kāzas un bedības. Bet šīm atlikušām parašām kā leišos, tā arī latviešos vairs nav dzīvo saišu ar senās reliģijas sistēmu. Leišos, tāpat kā latviešos, iesākas gan seno dainu krāšana, bet šis materiāls leišos nebija tik reliģiski vērtīgs, ka varētu uzturēt pie dzīvības izdziestošo dievestību. Tā mūsu dievestības leišu variants šai gadsimtā zūd uz visiem laikiem, tāpat kā tas bija noticis jātvingos un prūšos. Vienīgi kāds senā dižkunigaiša Ģedimina pēctecis Jons

Ģedimins-Beržanskis-Klausutis gadsimteņa beigās vēl turas pie senās pagānu dievticības, bet bez kāda redzamāka iespaida uz savu apkārtni.

Atšķaidītā, sadragātā un izjukušā veidā senās dievticības atliekas sastop mūsu tautas atmodas darbinieki, kas tās sāk -krāt kā "tautas garamantas" un kā "senatnes drusciņas". Nevienam, protams, nenāca ne prātā, ka dainas, teikas, pasakas un citi tautas sacerējumi uzlūkojami kā senās dievestības vērtīgākie pieminekļi. Vairums tās turēja par rupjas un smejamās māņticības atliekām, kas skolotos laikos vairs nav nopietni ņemamas. Vienīgi daži dzejnieki izmantoja šīs teikas un pasakas kā vielu saviem dzejas darbiem. Ilgi koptā un sargātā dievestība bija izdzisusi, zelta druva nokaltusi un vārpas izkūlušī jauno laiku vēji. Tikai neliels pulciņš nesaprotamu ļaužu noliekušies staigāja pa seno druvu, vārpas un graudus meklējami, un viņiem visiem pa priekšu Krišjānis Barons.

19. gs. otrā pusē tautas garīgo vadību no vācu mācītāju rokām izņem pašu latviešu rakstnieki un sabiedriskie darbinieki. Bet arī tie visi jau bija kristieši, kas savu kristīgo pārliecību nemaz neslēpa. Daži no tiem pat uzstājās kā īsti kristietības kalpi savā darbā un dzīvē. Ja arī viņi redzēja luterāņu baznīcu savu politisko pretinieku pusē, tad tomēr pret kristietību uzstāties tiem aizliedza likums.

Kā pretspars vāciešu izdotām "Latviešu Avīzēm" 1862. gadā sāk iznākt "Pēterburgas Avīzes", ko izdeva jaunlatvieši ar K. Valdemāru, K. Baronu un Juri Alunānu priekšgalā. Kā nu varēdami izlocīdamies no cenzūras žņaugiem šie jaunlatvieši uzstājās pret baznīcu un mācītājiem, mācīdami kristietībai gluži pretējus ieskus. Piem., 2. n-rā rakstīts: "Kas tad īsti Dieva valstība un pasaule, ir? - Ne sacīt: Kungs, Kungs, un jauki par Dieva valstību runāt, bet - mīlēt tuvāku - nenicināt šo pasauli - tas būs grēks. Tāpēc tev būs še virs zemes mantas sakrāt; tev būs par tavu labklājību gādāt; tev būs tavas miesas veselību un spirtumu, un - ar' vēl klāt pieliekot - jaukumu, visu, kas pie viņas pieder, vērā ņemt, un tev būs tava brāļa dzīvē daļu ņemt."

Par šādu pretkristīgu tendenci mācītāji ceļ sūdzības, un "Pēterburgas Avīzes" drīz vien uz kādu laiku aptur. To panāk Kurzemes mācītāju sinode, kurā pret "Pēterburgas Avīzēm" uzstājas Jelgavas mācītājs Šulcs. Sinodes protokolā lasām: "... Taču mēs vēl neesam, kā pienākas, lūguši Dievu, kārdinātājs nav atradis mūs pietiekoši modrīgus. ... Jaunlatvieši salasījās kopā baros, tapa par naidīgu partiju un tad atklāti sludina to "Pēterburgas Avīzēs", kuru galvenā tendence ir: griezt vietējās iedzimtās tautas vēribu uz pastāvošām iedomātām nelādzbām un sēt ļaudīs neuzticību un nemieru pret garīdzniekiem, muižniekiem un vācu pārvaldi, pat nekristīgas mācības." Kurzemes mācītāji tad lūdza māc. J. Zakranoviču, Valdemāru, Alunāna un Barona agrāko studiju biedru, rakstīt "Pēterburgas Avīžu" redakcijai, lai viņa savalda savus uzbrukumus. Zakranovičs tad arī raksta Valdemāram 1862. g. 14. oktobri: "Es negribu slēpt, ka "Pēterburgas Avīzes" deva tam iemeslu; pret viņu straujo izplatīšanos garīdzniecība atzina par nepieciešamu nostādīt pretim arī no savas puses rosīgāku piedalīšanos Jelgavas "Latviešu Avīzēs" ... "Pēterburgas Avīžu" numuros dveš gars, kuram reliģiskā ziņā vajaga radīt daudzus nesaprašanu ... man nācies dzirdēt, ka jaunā avīze ar dārgo baznīcu apejoties taču pārāk nesaudzīgi, kā pamāte, ka tas esot gan savāds jēdziens par Dieva valstību, ko "Pēterburgas Avīzes" sludinot ... "

Mācītāju pamudināts, ģenerālgubernators nosūta iekšlietu ministram apsūdzību, kurā starp citu teikts, ka "laikraksts pūlas izplatīt zemniekos idejas, kas spējīgas satricināt zemnieku cienību pret reliģijas dogmatiem un tikumības likumiem". Tālāk sūdzības rakstā ar daudziem izrakstiem pierādīts, ka tiek lietotas "šīs nāves zāles iedzīvotāju vidū, kas uzauguši kristīgā ticībā".

Īss bija "Pēterburgas Avīžu" mūžs, "bet pa to laiku jaunlatvieši bija dabūjuši teikt kādus vārdus no sirds, un daudz tūkstoši latviešu bija šos vārdus dzirdējuši. Tā bija sēkla, kas dīga, auga, veidoja mūsu nacionālās atmodas turpmāko posmu garīgo seju," saka A. Goba. [Alfrēds Goba. Pirmās "Pēterburgas Avīzes" un viņu nozīme tautas atmodas gaitā. - 1929.]

Septiņdesmitos gados ir tikai viens ražens vīrs latviešu gara darbiniekos, kas nekad neslēpa savu nekristīgo latvisko pārliecību reliģijas lietās, tas ir Auseklis. Viņa biogrāfs J. Lapiņš raksta: "Kad es Mieskinu māti Ungurpilī lūdzu man kaut ko pastāstīt par Ausekli, tad viņa bez domāšanas kā pirmo un galveno teica sekošo: Auseklis diemžēl ne visai labi ticēja Dievam, bet citādi bija ļoti labs cilvēks. Kungi viņu turēja par nihilistu, bet nihilists viņš nebija. Mācītājus un kungus tas neieredzēja, un šito reliģiju tas negribēja, bet domāja nodibināt latviešu nacionālu reliģiju." [J. Lapiņš. Ausekļa kopoti raksti, 87. lpp.] Šos Ausekļa centienus Adamovičs savā baznīcas vēsturē novērtē kā panteismu: "Tautiskie romantiķi, kā Auseklis, jūsmo par latviešu pagānismu un sludina panteistisku dabas reliģiju kristiānisma vietā." Bet Ausekļa mūžs bija diemžēl pārāk īss, lai pienācīgi spētu izkārtot reliģiskā sistēmā gadsimteņus ilgu nevalodu sajauktos dievestības pieminekļus.

Gadsimtenis beidzas ar deviņdesmitiem gadiem, kas latviešu tautiskā dzīvē bija vistukšākie un nenozīmīgākie laiki. Ja var kādu labumu viņos saskatīt, tad tikai to, ka šajā laikā pieņemas marksisms, kas grauj arī kristīgo ticību un zākā mācītājus, neatzīdams it nekādu reliģiju. Tā vismaz rodas atkal liels pulks ļaužu, kas nebija vairs kristīgie un kas bija sev apkārt arī citus padarījuši vismaz vienaldzīgus pret kristietību un baznīcu. Tā radās tautā tukša vieta, kur varēja krist vecās dievestības sēkla, kas nākošā gadsimtā uzdīgst kā jauns un spēcīgs stāds, kas dod pavēni un krāšņumu latviešu tautai.

19. gs. mūsu dievestībai bija visbīstamākais laiks. Ar avīžu, skolu, grāmatu un izglītotu latviešu mācītāju palīdzību tā beidzot bija galīgi apkarota un, var teikt, arī izdeldēta. Senā. dievestība bija aizdzīta no dzīves un sastingušā veidā ierāvusies dainās, kuras sāk izdot 1892. gadā un beidz tikai 1915. g., kad pasaule jau dega kara liesmās. Šīs dainas, ko 19. gadsimts paglāba, izrādījās vienīgās uzticīgās senās dievestības glabātājas tad, kad ļaužu uzskati un izpratne par seno dievestību jau bija neiedomājami sašķobījušies. Visu 19. gs., neizslēdzot pat tautiskās atmodas īso laiku - 20 gadus -, valda pār latviešu dievestīgiem ieskatiem triji ērmi: Pērkons, Pikols un Potrimps. Tas turpinājās vēl tad, kad Rīgas X arheoloģiskā kongresā 1896. g. prof. Mieržinskis nolasa savu pamatīgo apcerējumu "Romove", visiem izglītotiem ļaudīm parādīdams, ka Rāmava ar viņas dieviem ir pilnīgs izdomājums. Tautas gara vadītāji bija par kūtriem, lai pārbaudītu par jaunu dainas un vēstures dokumentus latviešu dievestības labad. Tie runāja tālāk ierunātu nevalodu, kas atbaidīja ikvienu nopietni domāt par senās dievestības atjaunošanu. Tik "pikolaina" un "pērkonaina" reliģija, kādu to tēloja mācības grāmatas un dzejnieki, nevienam vairs nebija pieņemama.

13. DIVDESMITAIS GADSIMTS

"Meklēsim atkal zem mūsu Dievanamu
sliekšņa pazudušo bauslību, lūkosim
mūsu tautas dziesmās, mūsu tautas
teikās - un atradīsim tais mūsu tautas
seno ticību, mūsu veco latviešu tautas
Dievu, kurš vienīgi var tautu atjaunot
darbā un tikumā."
Juris Lecis, 1917. g.

Šis mūsu gadsimts iesākas ar tādām sabiedriskās dzīves parādībām, kas lika bažīties par latviešu tautas pastāvēšanu. Nebija vairs šaubu, ka 20. gs. mazā latviešu saujīņa izkusīs vāciešos un krievos, tāpat kā tas bija noticis ar brāļu tautu prūšiem un kaimiņiem lībiešiem. Nevarēja saredzēt it nekādu saišu, kas latviešus vairs turētu kopā kā tautisku vienību. Nevarēja vairs saskatīt nevienu cilvēku, ap kuru tauta vēl pulcētos tautības un latvietības vārdā.

Tā kā apstākļi pašu zemē patiesi nebija nekādi teicami, jo noteikšana vēl vienumēr bija vācu muižnieku un krievu ierēdņu rokās, tad latvieši sāka laimi meklēt svešās zemēs un svešās tautās. Tas nebija grūti nevienam, jo nebija pat "savas zemes robežas jāpārkāpj, tamdēļ ka tādās nemaz nebija un neviens par tādām vēl i nedomāja. Vajadzēja tik pārkāpt savas mājas sliksni, un plašā pasaule uzņēmīgajam latvietim bija vaļā. Viņš viegli iemācījās valodas, ātri pielāgojās svešiem apstākļiem, labi patika sveštāties, aizprecējās projām un viegli aizmirs, ka bijis kādreiz latvietis. Brīvības un labklājības ilgas, kas tik ilgu gadsimtu nebija guvušas ne mazāko piepildījumu, nu galīgi noslāpēja latviešu tautības instinktu. Tā kā apzinīgam tautismam vēl nebija nekādu dziļāku teorētisku nodrošinājumu, nedz materiālu priekšrocību, tad par to arī domāja un runāja maz, un vēl mazāk ar to rēķinājās dažādu izdevību priekšā.

Šai nožēlojamā laikā kā glābējs nāk briesmīgais Pasaules karš. Tas gluži pārkārto ne vien Eiropas politisko karti, bet arī pašu eiropiešu galvas. Kāda līdz tam tikai šur un tur teorētiski izklāstīta un dzejiski izmantota ideja sāk piepeši veidot arī politiku, kultūru un sabiedrību. Tā ir nacionālā ideja. Pirmo reizi pasaules vēsturē tā uzstājās kā politisks princips, un viņas vārdā uz Krievijas un Austrijas drupām paceļas vesels desmits jaunu, nacionālu valstu. Viņu vidū iz gruvešiem rodas arī brīvā Latvija taisni simts gadus pēc tam, kad bija radies brīvais latvietis. Nu, paldies Dievam, bija radies kaut kas, kas saturēja kopā brīvi izkustošos latviešus. Vismaz bija zemes robežas, kaut arī trūkst garīgās. Latviešu valstī viss bija gruvešos, kā materiāla, tā garīga ziņā. Vispirms, protams, ķērās pie saimnieciskās labklājības atjaunošanas. Zeme nekur nebija pazudusi, to vajadzēja tikai atdabūt no tiem, kas to bija kādreiz saņēmuši lēnī un pēc tam piesavinājušies. Ar apbrīnojamu veiklību un ātrumu desmit gados latvietis saveda kārtībā savu izpostīto zemi. Daudz grūtāk sava ķildīgā un individuālā rakstura dēļ tam gāja ar valsts lietām, bet pavisam grūti ar garīgā satura atdabūšanu.

Latviešu valsts nu bija, bet katram viņas apzinīgam pilsonim bija zināms, ka ikviena valsts ir tikai līdzeklis kaut kam augstākam, bet nav tikai pašmērķis. Kam kalpos Latvija? - tā jautāja sabiedriskās domas vadītāji. Protams, atbilde varēja būt tikai viena, latviešu valstij jākalpo latviešu tautai. Bet viņas satversme, ko izstrādāja,

sveštautiešiem piedaloties, pieļāva kalpošanu gan Latvijas tautai, nevis latviešu tautai. Latvijas tauta jeb pavalstnieki, lūk, bija arī žīdi, vāci, krievi un poļi. Viņu balsošanai paceltās rokas neļāva valstij kalpot latvietības idejai. Labi ņemot, paši latvieši vēl nemaz nesaprata, ko īsti satur latviešu ideja un latvietība. Par to nekad vēl nebija lauzījuši galvas latviešu inteligenti, kuriem īsteni pienācās nospraust latviskās kultūras virzienu.

Šādos apstākļos, kad bija aiztecējis mūžības jūrā no 20. gadsimta jau vesels ceturksnis, Latvijā uzdīga mūsu senās dievestības jaunie asni. Daļa latviešu rakstnieku, mākslinieku un sabiedrisko darbinieku, pārcilādami tautas nākotnes problēmas, bija sapratuši, ka jaunai, īpatnai latviešu kultūrai savas vadošās domas būs jānostiprina arī kādās reliģiskās atziņās, jo citādi nekad nav radusies neviena īsta un liela kultūra. Šādas pārrunas notika Viktora Eglīša vadītās inteligentu grupas "Kamols" sapulcēs. Tur izvirzījās vairāki gluži dažādi latviskās reliģijas panākšanas ceļi. Mācītājs Sanders aizstāvēja kristīgās ticības latviskošanu, atmetot Veco Derību, pārlabojot evaņģēlijus un izveidojot kultu latviskā garā. Rakstnieks Meklērs stāvēja par jaunu, sintētisku reliģiju, kas būtu sastādīta kopā no visu pasaules reliģiju elementiem. Šai reliģijai būtu svētnīca Zilā kalnā un kults, kas darināts pēc latviešu parašām. Filozofs Reiznieks domāja, ka jāizdomā gluži jauna, vēl nebijusi reliģiska mācība. Es turējos pie ieskata, ka svešais aizgūstāms un izmantojams tikai tad, kad pašiem nekā savēja vairs nav. Arī reliģijas izdomāšana man šķita lieka, kamēr bija pašiem sava. Noskaidrojot latvju raksta elementus sakarībā ar seno reliģiju un pētot dainas, jau agrāk biju atzinis, ka latviešiem ir nevainojama un lieliska reliģija. Liku priekšā to atkal godā celt.

Tai laikā starp "Kamola" biedriem manis paustai domai nebija piekritēju, un visi četri novirzieni turpināja savu reliģijas veidošanas darbu katrs uz savu roku. Man vēlāk radās pirmais domubiedrs inženiera K. Bregža personā. Abi 1924. gadā aizbraucām uz Jelgavu pie Jura Leča, kas jau 1917. g. bija izdevis apcerējumu "Senlatviešu dievticība un dvēseles glītums sadzīvē", kurā slavināja senās latviešu dievticības priekšrocības. Bija zināms arī tas, ka viņš kara laikā mēģinājis Jelgavā nodibināt nekristīgu latviešu draudzi. Bet, kad ieradāmies pie viņa, lai piebiedrotos šai latviskai lietai, izrādījās, ka viņš savu pasākumu bija atmetis, jo ļaudīs nebijis piekrišanas. Vieni palikuši, norunājām senās latviešu dievestības jauno izkārtojumu nosaukt par Dievturību un reģistrēt Garīgo lietu pārvaldē. Lai izpildītu reģistrācijas prasību, steigā sarakstīju vēl līdz galam neizdomātu grāmatiņu "Latviešu dievturības atjaunojums", kuras ievadu lūdzu līdzparakstīt arī K. Bregži.

Bet pagāja vesels gads, kamēr 1926. gada. 26. jūlijā saņēmām Latvijas dievturu draudzes apstiprinājumu. Ar to Latvijā atkal bija oficiāli atjaunota senā dievestība kā īpaša organizācija, kuru sargāja likums. Drīz vien šai reliģijai radās prāvs piekritēju pulks, bet līdz ar to iesākās arī viņas apkarošana. Mācītāji drīz vien pamanīja, ka atjaunotā senču reliģija dievturības veidā var izvērsties par nopietnu traucēkli jau tā grūtībās jeb krīzē esošai kristietībai, un uzsāka nesaudzīgu dievturības kritiku. Jau otrajā dievturības pastāvēšanas gadā pat provinces laikrakstos parādījās nievājošas atsauksmes par atjaunoto latviešu dievestību. Piem., "Kurzemes Vārda" 1927. g. 85. nr. kāds teologs rakstīja: "Kopā saņemot visu to, ko Br. izteicis par latvju reliģiju un kā viņš liek priekšā atjaunot seno latvju dievturību, jāsaka, ka mūsu laikiem tāda reliģija nav piemērota un ar kristietību tā nekādā ziņā nespēs konkurēt. No savas puses uzskatu viņa darbu par pilnīgi neizdevušos. Pēc manām domām, viņš ne vien ir kļūdījis savos

uzskatos par seno latvju reliģiju, bet arī tanī ziņā, ka nav rēķinājies ar kristietību kā ar to kultūras faktoru, kas visas pasaules un cilvēces attīstībai ir devis jaunu virzienu."

Bet mūsu dievestības vecam, sen pazīstamam pretiniekam blakus stāvēja vēl kāds cits, līdz šim nepazīstams apkarotājs. Tas bija marksisms sociāldemokrātijas veidā. Tā kā viņš vispār neatzina nekādu reliģiju, tad arī latviskā reliģija viņa acīs neatrada nekādu žēlastību. Tai pašā laikā, kad ar noraidošiem rakstiem sāka uzstāties mācītāji, arī "Sociāldemokrāts" sāk rakstīt tādā garā: "Dažas no mantīgo šķiru aprindām, nojauzdamas, ka: vecā kungu baznīca ir pārāk sablamējusies, lai ^ atgūtu tautas uzticību, sāk gudrot par jaunām reliģijām, par jaunām baznīcām. Pēdējā laikā pulciņš reliģisku niekubiļu nodibinājuši kādu "Dievturu draudzi", kurā atjaunošot "senču reliģiju". Nu, vai tā nav dižsvārkos un strupsvārkos ietērpta laužu muļķošana, kura nav ne par matu labāka par to, kādu piekopj jau gadu simteņiem ilgi melnsvārči?" (1927. gada nr. 106.)

Šāda mūsu senas un atjaunotas dievestības apkarošana jo gadus auga augumā. Pieauga arī dievturu skaits, un iznāca dievturīgās grāmatas. Beidzot 1933. g. literatūrvēsturnieks Alfreds Goba uzņēmās vadīt dievturu izdoto mēnešrakstu "Labietis". Šī laikraksta slejās un ārpus tām notika pastāvīga uzbrukumu atsišana. Beidzot uzbrucēju rindās stājās mūsu universitātes spēki prof. L. Adamovičs, doc. A. Freijs, doc. J. Bērziņš u. c., kas uzstājās pret dievturību gan publiskos priekšlasījumos, gan grāmatas, gan laikrakstos. Bet arī dievturu pusē stāvēja lietpratīgi latviešu nacionālās lietas aizstāvji. Kā galvenie minami Viktors Eglītis, Voldemārs Dambergs, Alfreds Goba, Jēkabs Bīne, Juris Kosa un rinda jauno rakstnieku.

Gandrīz tūkstoš gadu ir pagājuši kopš tā laika, kad pirmie misionāri meklēja takas uz baltu ciemiem. Pēc tūkstoš gadiem apstākļi, kādos atrodas kristietība, līdz nepazīšanai mainījušies. Kristietībai viens pēc otra sabrūk visi par nesatricināmiem turētie balsti. Nesaudzīgā svēto rakstu izcelšanās pētniecība norauj tiem visu nemaldību un svētumu. Redzams, ka kristietības vietā pacēlušās atkal viena pēc otras satriektās āriskās reliģijas un viņu starpā mūsu dievestība kā visāriskākā, skaistākā un gudrākā. Pēc tūkstošgadīgā pārbaudījuma tā atjaunota stāv atkal āriskās cilvēces priekšā un latviešu tautas vidū. Dievs, svētī Latviju!

14. ATSKATS

"Mēs, senie balti, esam tik daudziem bijuši tikai barbari un mežoņi, lai cik senas un cēlas ir bijušas arī mūsu sakrālās vīzijas. Ja, tik daudz kas atkarājas no interpretējuma, no ļaužu nevīžības un ļaunprātības: vae victis!"

Prof. A. Spekke, 1935

[Latvieši un Livonija 16. gs.]

Šis bija stāsts par latviešu tautu, jo viņas dievestības apkarošanas vēsture ir arī stāsts par latviešu tautas gara un dzīves vēsturi. Dīvaini un neapbrēķināmi šai vēsturē izrādījušies latvieši. Neviens nevarēja iedomāties, ka no 1818. g. brīvajam latvietim līdz 1918. gada brīvajai Latvijai latvieši pazaudēs visu to, ko 10000 gados bija radījuši un 1000 gadus aizstāvējuši.

Bet tas lai neatbaida mūs sapņot savas nākotnes sakrālās vīzijas joprojām. Senās, cēlās dievestības vērtības lai ir jaunās, atdzimušās Latvijas kultūras spēks. Jāiesākas jaunam tūkstošgadīgam laikam, kurā jāatmaksājas visiem tiem zaudējumiem un pārestībām, kas mums nodarītas pagājušos tūkstoš gados. Jāizlabo arī visi tie maldi, kuros esam alojušies pagājušos simts gados.

Bet vēl vienmēr mūsu tautā ir pārāk daudz tādu ļaužu, kas nevīžības, ļaunprātības un arī aizspriedumu dēļ interpretē mūsu dievestību kā barbarismu un mežonību, kurai nav nekādas vēsturiskas un kulturālas vērtības. Šie pārāk daudzie traucē nākošās tūkstošgadīgās latviskās kultūras laikmeta iestāšanos. Zeme ir atbrīvota no svešiem slogiem, bet viena tautas atbrīvošana stāv mums priekšā, proti, gara atbrīvošana:

Patlaban nelielais kultūras gaitnieku priekšpulks meklē virzienu saviem kultūras ceļiem. Nekad tik ļoti nav bijusi viņiem vajadzīga tautas pagātnes atmiņa kā šoreiz. Nav zināms, vai šis atskats vēsturē liks viņiem pārdomāt nākotni. Līdz šim latvieši bieži sagādājuši daudz vilšanos tiem, kas likuši uz viņiem pārāk lielas cerības. Nav arī bijis daudz manāms, ka viņi būtu kaut ko no vēstures mācījušies. Tomēr patīkami ir cerēt, ka vēstures loģika šoreiz pārlicinās mūsu kultūras ļaudis un tie sapratīs, kurš īsti ir latviskās kultūras ceļš un kāda ir latviešu misija cilvēcē.

Dievišķīgais zelta grauds, ko āriešu tautas izaudzējušas, ir atkal uzdīdzis latviešu tautā. Tas ir raženas kultūras un diženas misijas sākums, kas plaukst jaunas dievestības asnos.

Baidos, vai mūsu tauta būs diezgan liela, lai panestu āriešu mantojumu. Vai viņa īsti spēs padarīt savu vienīgo patieso dievestības ideju par visas cilvēces notikumu? Vēl biedē manus prātus arī jautājums, kas uzvarēs. Vai smagas kājas nenobradās jaunos asnus? Bet jātic dievredzīgā Ausekļa vārdiem, ka "Daba ir grozīga, tik dievība nešaubās mūžam".